NOAH E. COTSEN LIBRARY OF
YIDDISH CHILDREN'S LITERATURE

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 09764

DER LITVISHER INGEL

Yisrael Iser Katsovitsh

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation

AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

דער ליטווישער אינגעל

אויסצוג פאַר אידישע שולען

פון ישראל איסר קאַצאָוויטש'ס בוך

זעכציג יאָהר לעבען

מיט אַ פאָר ווערטער צו דער אידישער יוגענד פון דעם פּראָפעסאָר.

מאַקס נ. מייזעל

אידישער פערלאג פאר ליטעראטור און וויסענשאפט

424 גרענד סטריט, ניו יאָרק

1929

Copyright, 1921, by Max N. Maisel

דער ליטווישער אינגעל

א מתנה מיינע ליעבע איניקלאך.

פארדערע

טיעפע זיפצען, הייסע טרעהרען,
הונגער, קעלט —
שלעפען זיך מיט דיר אינאיינעם
אויף דער וועלט.

ש. פרוג'ס „דאס יודיש קינד".

מיינע קליינע, ליבע שוועסטערלאך און ברידערלאך, איהר האט דאך ליעב געשיכטעלאך, וועל איך אייך דערצעהלען א געשיכטעלע פון א קליין אינגעלע; און דאס איז ניט קיין אויסגעטראכטע מעשה'לע, נאר טאקע אן אמת'ע מעשה.

קומט מיט מיר, ליעבע קינדערלאך, איך וועל אייך איבערפיהרען איבער'ן גרויסען ים, און וועל אייך ברייננגען אין א לאנד, וועלכע הייסט רוסלאנד; און אין דעם לאנד איז פאראן א געגענד וואס מען רופט ליטע; און אין ליטע האבען געוואהנט פיעלע אידען. פיליכט טאקע אייערע אייגענע טאטעס און מאמעס, זיידעס און באבעס. און אט יענע אידען האבען שטארק געפיהלט דעם אידישען גלות. מען האט זיי פארפאלגט און געדריקט, געיאגט און געטריבען, ניט געלאזען זיי געניסען פון דער וועלט. דער גרעסטער טייל פון זיי איז געווען זעהר ארים. קינדערלאך האבען געשמאכט פון הונגער, און זייערע מאמעס האבען ניט געהאט פאר זיי קיין פיצעלע ברויט.

שווער, זעהר שווער איז דארט געווען דאס אידישע

לעבען, אָבער זיי האָבען ניט פאַרלאָרען קיין מוט. אַ וואונדערבאַרע קראַפט האָבען זיי אין זיך געהאַט העלדיש צו קעמפפען געגען פאַרפאָלגונגען, נויט און דחקות; און זייער קראַפט איז געווען ניט קיין קערפּערליכע, נאָר אַ גייסטיגע; ניט אין די מוסקלען איז געלעגען זייער שטאַרקייט, נאָר אין זייער גייסט. דאָס איז אַ גייסט, וועלכער קאָן דעם מענשען ארויסשלעפּען פון דער שרעקליכסטער פינסטערנעס, און אויפהויבען איהם צו שעהנערע ליכטיגערע וועלטען. דאָס איז אַ גייסט, וועלכער מאַכט דעם מענשען פאַרגעסען די היינטיגע צרות, און גיסט אין איהם אריין אַ קוואַל פון האָפענונג, פון גלויבען אין אַ בעסערער צוקונפט; און אָט דער גייסט פלאַנצט איין אין דעם מענשען העכערע שטרעבונגען, מיט גרויסע אידעאַלען, וועלכע פאַרגרינגערען די שוועריגקייט פון דעם אַלטעגליכען לעבען.

און אָט דעם גייסט האָט דער איד געשעפּט פון זיין תורה. תורה לערנען איז ביי דעם אידען געווען ניט נאָר אַ מצוה, ניט נאָר איינער פון די גרעסטע פאַרגעניגענס, נאָר דאָס איז אויך געווען אַ נויטווענדיגקייט. ווי אַ פיש קאָן ניט לעבען אָהן וואסער, אַזוי האָט דער איד ניט געקאָנט לעבען אָהן תורה לערנען. אויב ער האָט אַליין ניט געקאָנט לערנען, האָט ער זיך צוגעהערט ווי אַזוי דער צווייטער לערענט. און אַלע עלטערען, אָהן אַן אויסנאַהמע, האָבען גערעכענט פאַר זייער גרעסטער פליכט צו לערנען זייערע קינדער. דאָס גרעסטע גליק אין לעבען איז ביי די עלטערען געווען ווען זייערע קינדער האָבען געקאָנט לערנען תורה.

און קינדערלאַך האָבען געלערענט תורה מיט חשק. מען האָט געלערענט אין חדרים און אין תלמוד תורות; און שפּעטער האָבען יונגע קינדער פאַרלאָזען זייערע היימען און זיינען צופוס אוועקגעגאַנגען אין וויטע שטעדט צו לערנען דאָרט אין ישיבות. צעהנדליגע טויזענדער אידישע אינגעלאַך פלעגען זיך וואַלגערען אין די ישיבות, און שפּעטער זיינען פיעלע פון זיי ארויסגעקומען גרויסע געלערענטע מענשען.

איינער פון די געוועהנליכע פיעלע טויזענטער בין איך, דער שרייבער פון אט־דער געשיכטע. איהר וועט דא דער־זעהן ווי אזוי א יונגער אינגעלע ווערט א קליינער אידעלע און שלעפט מיט אלע אידען גלייך דעם לאסט פון שווערען גלות; און געניסט מיט אלע גרויסע גלייך דעם פארגעניגען פון גייסטיגען לעבען.

איך, אמעריקאנער אידישע קינדערלאך, וועט זיין אביסעל שווער צו פארשטעהן דעם לעבען פון דעם ליט־ווישען אינגעלע. דאס איז א פרעמדע וועלט פאר איך. דאך ווען איהר וועט זיך צוהערען צו מיינע רייד, און איהר וועט אריינדרינגען אין זיין נשמה'לע, וועט איהר איהם פארשטעהן. איהר וועט זעהן, אז וואס וועיניגער דער קליין אידעלע האט געהאט אין דער ווירקליכקייט, אלץ מעהר האט ער געקאנט שאפען אין זיין פארשטעלונג.

די „מואווים“, וואס איהר האט, האט דער ליטווישער אינגעלע ניט געהאט; דערפאר אבער האט זיין מוח'ל ענט־האלטען די שעהנסטע פארשיעדענארטיגע בילדער, וועלכע ער האט געזעהן דייטליך. אט זעהט ער ווי מעןווארפט אברהם'ן אין קאלך־אויווען, און זיין קינדערשע הערצעלע ווערט פארציטערט; און אט זעהט ער די מלאכים מיט די צושפרייטע פליגלען באשיצען אברהם'ן פון פייער; און דער קליין אינגעלע ווערט פרעהלעך און גליקלעך, וואס זיין זיידע אברהם איז ארויס דער זיגער. און אט שטעהט א לעבעדיגע בילד פאר זיינע אויגען: ער זעהט ווי דער יונ־גער, שעהנער יוסף, א פארקויפטער פאר א קנעכט, פאלט אויף זיין מוטער רחל'ס קבר און טוט תפלה, און ביי דעם קליין אינגעלע פארקוועטשט דאס הערצעלע און ער וויינט ביטער; און מיט אמאל הויבען אן צו קלינגען אין זיינע אויערען די קלעפ פון פויקען, און ער זעהט פאר זיינע אוי־גען די שווארץ־חנ'עוודיגע מרים, משה'ס שוועסטער, און נאך איהר א גאנצע מתנה ווייבער, אלע פויקען און טאנ־צען; און ביי דעם קליין אידעלע הויבען זיך אויף די פיס צום טאנצען פון פרייד, וואס גאט האט פאר אונז דעם ים געשפאלטען. און אט שטעלט זיך איהם פאר דער בארג

סיני מיט די דונערען און בליצען, און ער שטעהט צווישען אלע אידען, און הערט די עשרת הדברות, און זיין קינדער־שע נשמה'לע צאפעלט זיך און רייסט זיך צו די הימלען.

אט אזעלכע שיינע בילדער זעהט ער איינע נאך די אנדערע, און זיי ווירקען אויף איהם טיעפער און שטארקער איידער די בילדער וואס איהר זעהט אין די מואווים, ווייל די בילדער, וועלכע ער זעהט, זיינען נאהענט צו זיין הארצען און זיינען שטארק פארבונדען מיט זיין נשמה.

איהר וועט זעהן ווי אזוי דער אינגעלע פארלאזט זיין טאטען און מאמען, און געהט אין דער ישיבה צו לערנען דארט גמרא, די טיפזיניגע לעהרע פון אונזערע חכמים, ביי וועלכע יעדעס ווארט איז א פערל; און ער ווייס, אז די גמרא איז א טיפער ים, און די פערל ליגען אויפ'ן גרונד פון ים. לערענט ער זיך אראפצולאזען אין די טיפעניש, איהם שרעקט ניט אפ די שוועריגקייט, און איניכען פאנגט ער אן צו כאפען די פערל. מיט יעדען טאג ווערט זיין אוצר גרעסער, און גליקלאך איז ער, דער קליין אידעלע. און אויב איהם פעלט גאנץ אפט א שטיקעלע ברויט, און פון זיין קינדערשער אויגעלע קייקעלט זיך א טרערעלע ווי א פערעלע, פארטיפט ער זיך שטארקער אין דער גמרא צו שטילען זיין הונגער:

אונזער פאעט ש. פרוג האט ריכטיג געזאגט:

עס ברענט דער פראסט, דער מארך, דאס בלוט
אין מיר פארגליווערט ווערען...
איך פיהל עס ניט, איך קלאג זיך ניט —
איך לערען, לערען, לערען! . . .

ישראל איסר קאצאוויטש.

אינהאַלט:

קאַפּיטעל		זייט
	פאָררעדע.	
.1	מיר בלייבען אָהן א היים	13
.2	א וואָהנונג אָהן א קוימען און אָהן פענסטער	14
.3	מיין טאַטע ווערט קראַנק	16
.4	מיין ערשטער חבר א גוי	17
.5	מיין ערשטער רבי שטאָפּט מיך מיט תורה	18
.6	דער צווייטער רבי א בייזער אָבער ניט קיין שלעכטער	21
.7	איך האָב ליעב דעם וואַלד	23
.8	א פעטער א ברויט-געבער	25
.9	איך וויל זיין ווי דוד המלך	27
.10	איך העלף דעם טאַטען אַרבייטען	29
.11	אליהו הנביא'ס נס	30
.12	דער טאַטע איז מיין רבי	31
.13	איך שרייב אויפ'ן זאַמד. איך גנב'ע פּאַפּיער און כאַפּ שמיץ	32
.14	איך האָב זעהר ליעב מעשות	34
.15	דער בלינדער פעטער לאָטע ווערט מיין רבי און איך לערן זוהר	36
.16	אונזער שטוב געהט אַוועק מיט'ן וואַסער	39
.17	אויפ'ן עלפטען יאָהר פאַנג איך אָן צו עסען טעג	40
.18	רישע די בויגעל-בעקערקע און חנה'לע איהר שכנה	41
.19	מיין מאַמע'ס גלות און א שעהנער שבועות	43
.20	פסח אין דאָרף	46
.21	אויפ'ן צוועלפטען יאָהר ווער איך א מינסקער ישיבה-בחור	49
.22	צרות פון מינסקער טעג	50
.23	איך דאַרף אליין פאַרזאָרגען זיך מיט אלעם	52
.24	אָהן הויזען אין א פראָסט	55
.25	איך בלייב אָהן א גראָשען געלד	56
.26	איך ווער דער מינסקער נגיד	57
.27	איין זינד שלעפּט א צווייטע	59
.28	נע ונד אזוי ווי קין	61

קאפיטעל		זייט
.29	דער גוטער אלטער שמש — — — — — — — — — — — —	63
.30	הונגער קען טרייבען צו אלעם — — — — — — — — —	65
.31	פון בריק און אין וואסער — — — — — — — — — —	67
.32	עס זיינען נאך פאראן גוטע מענשען — — — — — —	69
.33	די ענדע פון מיינע נגידות — — — — — — — — — —	70
.34	איך בין דער איינציגער קלויזניק אין זאסלאוו — — —	74
.35	אין הארארק כאפט מיך די כאלעריע — — — — —	76
.36	איך ווער בר מצוה און פאנג אן צו שרייבען ליעדער	79
.37	צוריק קיין מינסק און ווער שוין אליין א רבי — — —	83
.38	איך פארדיען געלד פון בדחנות — — — — — — —	86
.39	די ערשטע פאר שטיוועלעך — — — — — — — — —	88
.39	די ערשטע פאר שטיוועלעך — — — — — — — — —	88
.40	א מלמד אין א דארף צו פערצעהן יאהר — — — —	90
.41	אויפ'ן פופצעהנטען יאהר פארנעהם איך א שטעלע —	93
.42	מיין לעבען צווישען חסידים — — — — — — — — —	96
.43	יודא זוסע'ס, א גביר א חסיד — — — — — — — —	99
.44	הירשעל דער צדיק — — — — — — — — — — —	101
.45	מיין גבירישער חבר, און איך דערשרעק זיך פאר אן אפיקורס — — — — — — — — — — — — —	101

ערשטע אָבטיילונג

דער ליטווישער אינגעל.

1874 — 1859

1. געבליבען אָהן א היים.

מיין קינדהייט, דער פריהלינג פון לעבען, פאנגט זיך פאַר מיר אָן ווי א טריבער, קאַלטער טאָג אין הערבסט. געדיכטע וואָלקענס יאָגען זיך איינער נאָכ'ן צווייטען און פארפינסטערען מיינע קינדערשע יאָהרען. פון גאַנץ פריה פאַנגען זיך אָן מיינע עראינערונגען. עס קומען פאָר זאַכען, וועלכע דרינגען אריין טיעף אין מיין קינדערשער נשמה, און פארבלייבען אויף עוויג אין מיין זכרון.

נאָך ניט קיין פולע פינף יאָהר בין איך דאָן אַלט געווען, און איך געדענק עס דייטליך. איך מיט מיינע שוועסטערלעך, איינע א גרעסערע און איינע א קלענערע, לויפען צום פענסטער. מיר האָבען דערהערט, אַז די מאַמע וויינט. איך זעה אין דרויסען אויף א גרויסען שעהנעם פערד זיצט א פריץ און דרעהט זיינע לאַנגע וואָנצען. הינטער איהם שטעהען עטליכע גוים מיט הוילע קעפּ. מיין מאַמע בעט זיך ביים פּריץ, וויינט זעהר און קושט זיינע הענד; און מיין טאַטע רעדט צו איהם, ווייזט מיט איין האַנד אויפ'ן הימעל און מיט דער צווייטער אויפ'ן פענסטער, וואו מיר שטעהען; און דער פריץ בייזערט זיך, דרעהט מיט'ן קאָפּ, און קעהרט זיך אָב צו די גוים. ער זאָגט זיי עפּעס, זיי פארנייגען זיך ביז דער ערד, און טוען זיך א וואָרף צו אונזער שטוב. זיי געהמען אראָב די

טיר פון שטוב, נעהמען ארויס אַלע אונזערע פענסטער און לעגען עס אויף זייער וואָגען.

א שרעקליכע קעלט האָט א שפּאַר געטאָן אין שטוב פון אַלע זייטען. איך מיט מיינע שוועסטערלעך צואווייגען זיך און לויפען אויך אין דרויסען. דער טאַטע בעט זיך נאָך ביים פּריץ, און מיין עלטערע שוועסטער שרייט: „טאַטע! די מאַמע חלש'ט!" איך זעה ווי מיין מאַמע פאַלט פון די פיס. דער טאַטע פיהרט זי אריין אין דער קאַלטער שטוב, ער לעגט זי אויפ'ן בעט, גיסט קאַלטע וואַסער אויף איהר פּנים, שאקעלט זי און קוועטשט איהר נאָז. די מאַמע עפענט אביסעל די אויגען, טוט א קוק אויף אונז און צו־שרייט זיך: „קינ־דער־לעך מיינע" און פארמאכט ווייטער די אוי־גען. דער טאַטע גיסט ווייטער קאַלטע וואסער און קוועטשט איהר נאָז, און מיר שרייען „מאַמע, מאַמע!" די מאַמע האָט געעפענט די אויגען, ארומגעקוקט זיך, אָנגעפאַנגען צו וויינען, מיט אמאָל א שפּרונג געטאָן פון בעט, געכאַפּט אונז איינציגווייז אויף די הענד, געקושט, און ארויפגעזעצט אויפ'ן אויווען, איינגעוויקעלט אונז אין קאָלדרעס, ארומגעלעגט מיט קישענס און געגעבען צו שטיקלעך ברויט. איך בין מיט דעם שטיקעל ברויט אין האנד איינגעשלאָפען.

ווען איך בין עלטער געוואָרען, האָב איך זיך דערוואוסט, אז די קרעטשמע האָבען מיר ארענדירט פון א פּריץ. איז געקומען אן אנדער איד, האָט געגעבען א העכערען פּרייז, האָט מען אונז ארויסגעוואָרפען, און מיר זיינען אין אָנפאַנג ווינטער געבליבען אָהן א היים.

2. א וואָהנונג אָהן א קוימען און אָהן פענסטער.

אָט שטעהט מיר פאַר די אויגען דאָס קליין שטיבעלע, וואו מיר וואָהנען. א נידעריגע שטיבעלע מיט שווארצע ווענד. איין קליינע פענסטערעל פון איין שטיקעל גלאָז איז אין גאַנצען פאַר־פראָהרען, נעבען טיר ליגט א בערגעל שטיינער מיט א גרויסער לאָך פון איין זייט. דאָס איז אזא אויווען. נעבען איין וואַנד שטעהט א קליין טישעלע מיט א לאַנגער באַנק, און נעבען א צווייטער

וואַנד שטעהט א גרויסע בעט, וואו איך מיט מיינע שוועסטערלעך ליגען איינגעדעקט און טרייסלען זיך פון קעלט. די מאַמע טראָגט אריין אביסעל האָלץ, וואָס איז באַדעקט מיט אייז און מיט שנעע; זי נעהמט א פּאָר טרוקענע שפּענדלעך, זעצט זיך אויף דער ערד, צינט אָן די שפּענדלעך, לעגט עס אונטער די האָלץ, און פון די האָלץ פאַנגט אָן צו רינען וואַסער און לעשט דעם פייער. די מאַמע בלאָזט דעם פייער, פאַרהוסט זיך, כאַפּט אָפּ דעם אָטעם, און בלאָזט ווייטער. דער רויך הויבט אָן צו קריכען פון אונטער די שטיינער הויבט זיך אין דער הויך, און וויל לויפען אין דרויסען דורך דער לאָך, וואָס איז געמאַכט אויבען אין וואַנד אנשטאָט א קוימען, נאָר דער ווינד טוט א פּייף דורכ'ן לאָך און טרייבט דעם גאַנצען רויך צוריק אין שטיבעל.

די האָלץ האָט זיך שוין צוברענט, דער רויך ווערט אַלץ גרע־סער און גרעסער, און זעצט זיך אַלץ נידעריגער און נידעריגער. איך זעה שוין ניט מעהר, ניט די לאָך און ניט דאָס פענסטערעל. דער רויך ווערגט מיך; איך פאַרמאַך דעם מויל, קריכט ער דורך די אויגען און דורכ'ן נאָז. פאַרמאַך איך די אויגען, אָבער דעם נאָז קען איך ניט האַלטען פאַרמאַכט, ווען דער מויל איז שוין פאַרמאַכט. די שוועסטערלעך צושרייען זיך, און די מאַמע טרייסט זיי, אז זי וועט באַלד אָבקאָכען א טעפּעל בולבע. דערווייל האָב איך באַמערקט, אז גאָר נאָהענט פון דער ערד איז ניט אַזוי רויכיג. איך שפּרינג אראָב פון בעט, און זעץ זיך אויף די שפּיץ פינגער פון די פיס איינגעבויגען דעם קאָפּ צו דער ערד. איך האָב אָב־געכאַפּט אביסעל דעם אָטעם, אָבער די ערד איז צו נאַס און צו קאַלט פאַר מיינע נאַקעטע פיסלעך; איך קען ניט איינזיצען, כאַפּ איך זיך אַרויס אין דרויסען און לויף אריין צו דעם גוי, וואָס וואָהנט אין דעם זעלבען הויף, וואו מיר. די מאַמע האָט די שוועסטערלעך אויך געבראַכט צום גוי, און מיר זיינען דאָרט געווען ביז זי האָט אויסגעהייצט.

שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט, אז ווען מען האָט אונז אַרויסגעטריבען פון דער קרעטשמע, האָט א גוי רחמנות געהאַט, און האָט אונז אָבגעגעבען זיין „סטאָפּקע". דאָס איז א קליין שטיבעלע, וואו מען האַלט ווינטער די גאָרטענוואַרג.

3. מיין טאַטע ווערט קראַנק.

אין שטיבעלע איז שרעקליך קאַלט. די מאַמע זאָגט, אַז מען טאָר ניט הייצען, ווייל דער טאַטע איז קראַנק, קען ער ניט איבער־טראָגען דעם רויך. און איך זעה ווי מיין טאַטע ליגט אין בעט, קרעכטשעט, פאַרהוסט זיך זעהר, און גלאָצט מיט די אויגען אַזוי שרעקליך, אַז איך האָב מורא צו קוקען אויף איהם. די מאַמע לויפט צום גוי, ברייננט אַ הליאַק הייסע וואַסער, גיסט עס אין פלעשלעך און לעגט צו זיינע פיס. און ער קרעכטשעט און גלאָצט אַלץ מיט די אויגען, און די מאַמע רעדט צו איהם, וויינט און ברעכט די הענד, פרעגט איהם וואו און וואָס איז איהם טוט וועה, נאָר ער ענטפערט ניט, ער הוסט נאָר און ווייזט אויף אַ זייט. די מאַמע צוואַויינט זיך נאָך שטאַרקער, און מיר וויינען אויך און ציטערען פון קעלט. נעהמט אונז די מאַמע איינציגווייז אויף די הענד און טראָגט אונז צום גוי אין שטוב. גיט אונז צו־שטיקלעך ברויט מיט געבאַקטע בולבע, נעהמט אַ הליאַק וואַרימע וואַסער און לויפט צום טאַטען. מיר בלייבען נעכטיגען ביים גוי. דער גוי טראָגט אריין שטרוי, צושפרייט עס אויף דער ערד, נאָהענט פון אויווען, און הייסט אונז לעגען זיך שלאָפען. מיינע שוועס־טערלעך שלאָפען שוין, נאָר איך קען ניט איינשלאָפען. ניט ווייט פון אונז ליגען קליינע חזירים׳לעך און בראָקען, און פיטשינקע שעפסעלעך מעקען. ביי זיי אין שטאַל איז אויך אַזוי קאַלט ווי ביי אונז אין שטיבעלע. האָט מען זיי אויך אריינגענומען אין שטוב. פאַרמאַך איך מיינע אויגען, איך וויל איינשלאָפען, נאָר איך זעה אין דער פענסטער, ווי מיין טאַטע גלאָצט מיט די אויגען, און איך ציטער פון שרעק.

אויף מאָרגען האָט מען דעם טאַטען אריינגעלעגט אין אַ שליטען, איינגעדעקט מיט קישענס, און אוועקגעפיהרט צו מיינעם אַ פעטער. איינגיכען האָבען מיר אַלע פאַרלאָזען די שטיבעלע.

ווען איך בין עלטער געוואָרען האָב איך פיעלע מאָל געהערט, ווי מיין טאַטע פלעגט טרייסטען אַ קראַנקען, זאָגענדיג: „גאָט איז אַ רופא חולים, אויב ער האָט מיך אויסגעהיילט פון מיין לונגען־ענטצינדונג, וואָס איך האָב געכאַפּט אין סימאָנ׳ס שטי־בעלע“.

4. מיין ערשטער חבר א גוי.

מיר וואָהנען שוין אין אַ שטוב מיט אַ קוימען און מיט פענסטער. דער טאַטע האָט ביי אַ פּריץ אַ פּאַכט גענומען. מיר נעהמען צו די גאַנצע מילך פון דעם פּריץ'ס קיה, מיר מאַכען קעז און פּוטער, און דער טאַטע פיהרט עס קיין קריוויץ אונדאַלהינאוו און פאַרקויפט צו די אידען. און מיר אַליין עסען די מאַסליאַנקע פון די פּוטער, און אַמאָל טאַקע אַ פּיצעלע פּוטער און אַ שטיקעלע קעז. קיין סך קען מען אונז ניט געבען, זאָגט די מאַמע, ווייל מען דאַרף פאַרקויפען, און צאָהלען דעם פּריץ פאַר די מילך.

אין דעם הויף זיינען מיר אָנגעקומען באַלד נאָך פּסח. איך געה מיר אַרוים אין הויף שפּיעלען זיך אַביסעל אויפ'ן גרינעם גראָז, קומט צו מיר צולויפען אַ איינגעלע, זעהר שעהן אָנגעטאָן, ער רעדט צו מיר, פאַרשטעה איך ניט, רייד איך צו איהם, פאַר־שטעהט ער אויך ניט. שטעהען מיר ביידע און קוקען זיך אָן. געהט צו אַ פרוי, נעהמט אונז ביידען פאַר די הענד, פיהרט אונז אַריין אין אַ שעהנער שטוב, גיט אונז קאָנפעקטען און צאַצקעס, פערדעלעך, הינטעלעך און פויגעלעך, און לאָזט אונז דאָ שפּיעלען זיך.

מיין מאַמע האָט מיר שפּעטער געזאָגט, אַז דאָס איז ניט קיין איינגעלע, נאָר אַ פּאַניטשעל, דעם פּריץ'ס אַ קינד, דאָס הייסט, טראַכט איך מיר, ניט קיין שייקעצעל, ווי ביי אונז דאָרט אין דאָרף, נאָר עפּעס אַן אַנדער זאַך, נאָר וואָס דאָס איז ווייס איך ניט. און די מאַמע זאָגט מיר, אַז די פּריץ'טע האָט געבעטען, אַז איך זאָל אַלע טאָג געהן שפּיעלען זיך מיט איהם, און די מאַמע זאָגט מיר אָן, אַז איך זאָל דאָרט קיין זאַך ניט עסען אויסער קאָנפעקטען. אַלע טאָג וואַרפט די מאַמע אַוועק איהר אַרבייט און פּוצט מיך אויס און שיקט מיך צום פּריץ. איינגיכען האָב איך זיך אויסגעלערענט צו פּוצען זיך אַליין: איך וואַש גוט אָב מיין פּנים, פאַרקעהם מיינע האָר, טו אָן מיין נייען אַרבע כנפות, און לויף צו יוזשיקען. עס האָט געדויערט ניט לאַנג און איך האָב זיך אויסגעלערענט אַביסעל ריידען אַזוי ווי יוזשיק רעדט מיט זיין מאַמען, און ער האָט זיך אויך אויסגעלערענט פון מיר איינינע

ווערטער. מיר פלעגען זיך אזוי אין צווייען ריידען, און די מאַמע זיינע פלעגט לאַכען, ווען ער פלעגט ריידען אזוי ווי איך.

דערווייל האָט מיין טאַטע אָנגעפאַנגען צו לערנען מיט מיר אלף בית. אין מיטען שפּיעלען פלעג איך דאַרפען געהן לערנען, און איך פרעג די מאַמע, פאַרוואָס יוזשיק לערענט ניט קיין א"ב. לאַכט די מאַמע און רופט מיך „נאַרעלע", און איך זאָג, אז איך וויל בעסער שפּיעלען זיך, איידער זיצען און לערנען. עס העלפט אָבער ניט, איך מוז עטליכע מאָל אין טאָג ווארפען מיין פריינד מיט אַלע שפּיעלעכלעך און געהן לערנען. און דער טאַטע קוועלט גאָר פון מיר. אינגיכען האָב איך שוין אָנגעפאַנגען צו זאָגען עברי. און אויף מיר קוקענדיג האָט יוזשיק'ס מאַמע אָנגעפאַנגען מיט איהם אויך צו לערנען, נאָר ניט קיין א"ב, עפּעס אַן אַנדער זאַך.

צו ענדע זומער האָט מען דעם פאַכט אויפגעגעבען, ווייל פון די מילכיגס האָט מען ניט געהאַט קיין ברויט.

5. מיין ערשטער רבי שטאָפּט מיך מיט תורה.

האָבען מיר פאַרלאָזען דעם הויף מיט די קיה, און געשלעפּט זיך מיט פוהרען עטליכע טעג, ביז מיר זיינען געקומען ערגעץ ווייט, ווייט צו א גרויסער פוסטער קרעטשמע מיט אויסגעבראָכענע שויבען אין די פענסטער, און די קרעטשמע שטעהט זיך אַן אומעטיגע איינע אַליין נעבען וועג, ווייט פון דאָרף, און פויגעלעך האָבען נעסטען געמאַכט אונטער איהר צוריסענעם שטרויענעם דאַך, און אינווענינג זיינען די אַלטע, שווארצע, הילצערנע ווענט פול מיט לעבער, און די מייז האָבען זיך דערשראָקען פאַר אונז און לויפען זיך באַהאַלטען אין די לעבער. און איך הער ווי די מאַמע זאָגט צום טאַטען: „א שעהנע קרעטשמע האָסטו אָבגעזוכט", און דער טאַטע ענטפערט מיט א שמייכעל: „א נאַר ווייזט מען ניט קיין האַלבע ארבייט. מע וועט עס אַליץ פאַררעכטען, וועט עס באַקומען גאָר אַן אַנדער פּנים". האָט מען זיך גענומען פאַר דער ארבייט. דער טאַטע, די מאַמע און א גוי מיט א גויה, להבדיל, האָבען גע־ארבייט ביז מען האָט פאַרשמירט די לעבער, פאַרווייסט די

ער רעדט צו מיר, פארשטעה איך ניט, רייד איך צו איהם, פארשטעהט ער
אויך ניט (זייט 17).

שוואַרצקייט, אַריינגעשטעלט פענסטער און פאַררוכט דעם דאַך. דאָן איז מיין טאַטע אוועקגעפאָהרען פון דער היים. ער האָט ערגעץ אַ שטעלע אין אַ וואַלד, און די מאַמע מיט די קליינע קינדער זיינען דאָ געבליבען אליין. איז אונז זעהר אומעטיג געווען ביז דער טאַטע האָט מיר אַ רבי'ן געשיקט. מיין רבי האָט שוין אַ בערדעלע, און דאַוונט נאָך אָהן אַ טלית. די מאַמע זאָגט, אַז ער איז נאָך אַ בחור, און אַז ער איז זעהר אַ פרומער. איך זעה ווי ער דאַוונט זעהר לאַנג, און ביי דער נאַכט וועקט ער מיך אויף פון שלאָף מיט זיין וויינענדיגען נגון, מיט וועלכען ער לערענט גמרא. ווען ער רעדט מיט מיין מאַמען, לאָזט ער אַראָב זיינע אויגען און רעדט שטיל, איינציגע ווערטער.

מיט מיר האָט ער אָנגעפאַנגען צו לערנען חומש. לערנען מיר צוויי מאָל אין טאָג און איין מאָל אין אָוונט, און מיר זיצען איבער'ן חומש זעהר לאַנג. ער פאַרטייטשט און גיט מיר צו פאַרשטעהן. דערצו נאָך דערצעהלט ער צו יעדער זאַך שעהנע מעשות, וואָס ער האָט געפונען אין אַנדערע ספרים. און ער דערצעהלט עס זעהר שעהן. יעדער וואָרט קריכט מיר טיעף אין האַרצען. אָט לערנען מיר, ווי גאָט טרייבט אַרויס אדם'ן און חוה'ן פון גן עדן. זעה איך, דאַכט זיך, ווי אָט געהען זיי ביידע ברוגז'ע, פאַרשעהמטע און וויינען ווי אַ אינגעל נאָכ'ן אָבשמייסען; און אָט לערנען מיר וועגען אברהם'ן, דערצעהלט מיר דער רבי, ווי אברהם אבינו האָט ביי זיין טאַטען תרח, אַלע אָבגעטער צובראָכען, האָט דער מלך נמרוד געהייסען אַריינוואַרפען אברהם'ן אין אַ ברענענדיגען קאַלך־אויווען, און ווען מען האָט איהם אין אַ גרויסען פייער אַריינגעוואָרפען, זיינען מלאכים געקומען, זייערע פליגלען צושפּרייט צו באַשיצען איהם, און מיר שטעלט זיך פאָר ווי די מלאכים פאָכען מיט די פליגלען ביז אברהם קריכט אַרויס פון פייער, אָט אזוי ווי איך קריך אַרויס פון מיין בעט אין דער פריה, און איך בין זעהר צופריעדען וואָס גאָט האָט אַזאַ נס געטאָן. און אָט לערנען מיר, ווי די ברידער האָבען יוסף'ן פאַרקויפט, און ווי מען פיהרט איהם קיין מצרים, און מיין רבי פאַנגט אָן צו דערצעהלען, ווי יוסף געהט פאַרביי זיין מוטער רחל'ס קבר, טוט ער זיך אַ וואָרף אויף דער מוטער־קבר, און פאַנגט אָן צו קלאָגען און

בעטען זיך: „מאמע! מאמע! שטעה אויף פון דיין קבר, זעה ווי דיין זוהן איז פאר א קנעכט פארקויפט געוואָרען, זעה ווי ער ווערט געפּייניגט און קיינער האָט קיין רחמנות ניט״. איך הער ווי דער רבי דערצעהלט און איך וויין הויך אויפ׳ן קול.

אויסער דעם לערנען דאַווען איך דעם גאַנצען דאַווענען דריי מאָל אין טאָג. אין דער פריה נאָכ׳ן דאַווענען זאָג איך תהלים, ביי־טאָג זאָג איך תרגום, נאָך יעדער עסען בענש איך דעם גאַנצען בענשען, פאר׳ן שלאָף לייען איך די לאַנגע קריאת שמע, פרייטאג איז מען מעביר די סדרה און מען זאָגט די הפטרה. איינמאָל הער איך ווי מיין מאמע זאָגט צום רבי׳ן, אז זי דענקט דאָס איך לערען צופיעל. ענטפערט דער רבי, אז: „די גמרא זאָגט, אז ווען א אינגעלע איז זעקס יאָהר אַלט, זאָל מען איהם שטאָפּען מיט תורה ווי מען שטאָפּט אַן אָקס מיט עסען, און דאָ איז אָהן עין הרע א אינגעלע וואָס לאָזט זיך שטאָפּען״. אָט אזוי האָט דער רבי מיך געשטאָפּט, און איך האָב טאקע געלאָזען זיך שטאָפּען; ערשטענס, ווייל איך האָב ליעב געהאט דעם רבי׳ן מיט זיינע מעשות, און צווייטענס, ווייל דער רבי האָט געזאָגט, אז אויב מען לערענט תורה, וועט מען זיין אין גן עדן מיט די אבות און מיט משה רבינו און מיט אנדערע צדיקים, און דריטענס, ווייל קיין אנדער זאַך האָב איך ניט געהאט צו טאָן. דער רבי לאָזט מיך אפילו ארויס אין דרויסען שפּיעלען זיך, אָבער אליין איז ניט גוט צו שפּיעלען זיך. איינמאָל האָב איך געפּרובט לויפען צו די שקצים׳־לעך שפּיעלען זיך האָט דער רבי געזאָגט, אז א אינגעלע, וואָס לע־רענט שוין תורה, טאָר זיך ניט שפּיעלען מיט שקצים.

אין אָווענד, ווען דער רבי פלעגט אליין לערנען, און די מאמע האָט עפּעס געארבייט, פלעג איך דער מאמען איבערדער־צעהלען אלע מעשות, וואָס איך האָב געלערענט, און זי פלעגט מיר דערפאר געבען א קוש; און ווען דער טאטע פלעגט קומען, פלעגט ער מיך פארהערען, א קניפּ טאָן אין באק און זאָגען, אז איך בין א גוטער אינגעל. ווען עס איז געקומען דער זומער בין איך מעהר אין דרויסען געווען. מיר האָבען א גרויסען גאָרטען, העלף איך דער מאַמען אין גאָרטען, און אַמאָל פארנאכט נעהמט מיך דער רבי שפּאצירען צווישען די גרינע פעלדער. צוויי יאָהר

האָב איך געהאַט אַט דעם גוטען רבי'ן, נאָכהער איז ער אַוועקגעפאָהרען פון אונז, און איך האָב לאַנג געבענקט נאָך איהם.

6. דער צווייטער רבי א בייזער, אָבער ניט קיין שלעכטער.

אויף ווינטער, ווען איך בין שוין אַלט געוואָרען זיעבען יאָהר, האָט מען מיך אַוועקגעפיהרט לערנען אין אַן אַנדער דאָרף, וואו עס האָבען געוואָהנט עטליכע אידען, און האָבען געהאַט אַ מלמד, דעם רבי משה אהרן. ביי דעם רבי'ן בין איך געווען קוואַרטיר און געגעסען. דער רבי איז שוין ניט אַזאַ ווי מיין ערשטער רבי. דער רבי משה אהרן, אַז ער זעצט זיך לערנען, לעגט ער אַוועק נעבען זיך אַ רימענעם פּאַסיקעל, מוט אַ גוטען שמעק טאַבעק, און טוט אַ קוק אויף אונז פון אונטער זיינע לאַנגע געדיכטע ברעמען, אַז אַ שוידער לויפט מיר איבער מיינע גליעדער.

מיר לערנען חומש מיט רש"י. דעם חומש זאָגט ער אָב רוהיג און שנעל, אָבער ווי עס קומט צו די רש"י, צוקאָכט ער זיך, ציהט און קוועטשט די ווערטער, זינגט און דרעהט מיט'ן גראָבען פינגער, און שרייט אַלע ווייל: „פאַרשטעהט איהר?"; און, ווען מען איז אריינגעקראָכען אין די גרויסע רש"י פון משפטים מיט די שווערע פאַרדרעהטע דינים, פלעגט פון איהם גיסען טייכען שוויים און ער פלעגט ווערען בלייך. מען זעהט, אַז ער אַרבייט נעבעך מיט אַלע קרעפטען, אריינצושלאָגען די תורה אין די קעפּ פון די דאָרפישע אינגלעך, און ווען עס קומט דאָנערשטאָג ווערט אַ חורבן. מען מוז גוט וויסען וואָס מען האָט געלערענט אַ גאַנצע וואָך, און, אויב מען ווייס ניט, איז אַ גרויסע קלאָג. דער רבי ווערט ווי אַ גזלן, ניטאָ קיין רחמנות, מען מוז קענען. ניט אַלע אָבער נעבעך קענען, כאַפּט מען מיט'ן רימענעם פּאַסיקעל, דער־פאַר אָבער, אויב מען האָט געוואוסט, האָט זיך אַ זיסער שמייכעלע באַוויזען אויף זיין בלייכען פּנים. מען זעהט, אַז ער איז גליק־ליך.

איך האָב זיין רימענדעל ניט פאַרזוכט. טאָמער האָב איך אַמאָל ניט גוט פאַרשטאַנען, האָט מיר מיין זכרון אויסגעהאָלפען, איך געדענק און זאָג איבער פּונקט ווי ער האָט געזאָגט. איבער־

הויפּט האָב איך זיך אויסגעצייכענט אין דעם ת"נך. דעם ת"נך לערענט דער רבי גאָר אַנדערש. עפּעס ווערט ער גאָר אַן אַנדער מענש. אויס גזלן, אַן אַנדער קול, אַן אַנדער ניגון, עפּעס אַזוי אומעטיג־זיס און קריכט אין דער נשמה. איך שלינג יעדעס וואָרט, און זאָג איבער דעם ת"נך מיט באַגייסטערונג, און איך זעה ווי מיין רבי קוועלט.

און אַמאָל, ווען די אינגלעך געהען אַוועק פון חדר, בלייבען מיר אין שטיבעלע נאָר אין דרייען: דער רבי, די רבי'צען און איך. קיין קינדער האָבען זיי ניט. דערפאַר האָבען זיי אַן עסק נאָר מיט מיר. גאַנץ אָפט, נאָך וועטשערע, ציהט זיך דער רבי אויס אויפ'ן לאַנגען באַנק נעבען אויווען, און בעט מיך, אַז איך זאָל עפּעס דערצעהלען פון תנ"ך. דערצעהל איך וועגען גדעון, וועגען שמשון הגבור, וועגען שמואל הנביא און דוד המלך. דער רבי מיט דער רבי'צען הערען און קוועלען ביז דער רבי טוט אַ שמעק טאַבאַק, רופט מיך צו, טוט מיר אַ קניפּ אין באַק מיט ליעבשאַפט, און הייסט מיר געהן שלאָפען. אָט אַזוי ביסלעכווייז האָב איך מיין בייזען רבי'ן ליעב באַקומען. אַמאָל פלעג איך נאָר ברוגז זיין אויף איהם אין דער צייט פון עסען. ערשטענס, פאַרוואָס ער ווישט ניט אָב פון זיינע וואָנצען די נאַסע שמעק־טאַבאַק. מיך עקעלט עס. דאָס עסען געהט מיר ניט איין. פיע־לע מאָל האָב איך שוין באַשלאָסען ניט צוקוקען אויף איהם ווען איך עס, איז אָבער ווי אויף צו להכעיס טוט זיך אַליין אַ קוק; און צווייטענס, בין איך שטאַק ברוגז וואָס ער האַלט נאָר אין איין לערנען מיך דרך־ארץ. לעג איך אַרויף אַ האַנד אויפ'ן טיש, שרייט ער, אַז אַזוי עסט אַ גוי, ווען מען עסט ניט דאַרף מען האַל־טען די הענד אונטער'ן טיש. לעג איך ניט אַוועק די לעפעל נאָך יעדער זופּ וואָס איך טו, שרייט ער, אַז אַזוי עסט אַ זולל וסובא, אַ איד דאַרף נאָך יעדער ביסען אַוועקלעגען די לעפעל, און דאָס ערגסטע פאַר מיר איז שבת. אין דער טשאָלענט־קאַשע שיט ער אַן צוהאַקטע רויהע ציבעלע מיט פעפער, אַז איך ווער דער־שטיקט פון דעם ריח אַליין, און ער צווינגט מיך, אַז איך זאָל דאָס עסען, און טענה'ט, אַז אַ איד דאַרף ניט זיין קיין פּריץ. איך ווערג זיך דערמיט און מוז עסען.

ער טוט א קוק אויף אונז פון אונטער זיינע לאנגע געדיכטע ברעמען, און
א שוידער לויפט מיר איבער מיינע גלידער (זייט 21).

די רבי'צען דאָבע, ניט האָבענדיג קיין אייגענע קינדער, האָט זי די גאנצע ליעבע אָבגעגעבען צו מיר. זי האלט מיך פארשפּארט אין שטוב ווי א גאנז אין שטייג. זי האָט מורא, אז איך זאָל זיך ניט פארקיהלען; און, ווען זי לאָזט מיך שוין אמאָל אין דרויסען, טוט זי מיר אָן איהר וואטאָווע קאפטע און וויקעלט מיך ארום מיט איהר גרויסער פאטשיילע, אז איך קאָן זיך ניט א קעהר טאָן. יעדער נאכט שטעהט זי אויף אייניגע מאָל זעהען אויב איך בין גוט איינגעדעקט. יעדער פרייטאָג וואשט זי מיר דעם קאָפּ און היט זיך זעהר, אז קיין זייף זאָל מיר ניט אריין אין די אויגען. האָט זי עפּעס א גוטען ביסען אין הויז באקום איך דאָס; און, ווען איך פארבענק זיך אמאָל און צו־וויין זיך, אז איך וויל צו מיין מאמען, נעהמט זי מיך אויף די הענד ווי א קליין קינד, טוליעט מיך צו זיך און קושט מיך ווי מיין אייגענע מאמע. איך האָב זי זעהר ליעב געהאט, און האָב אויף איהר שטארק רחמנות געהאט וואָס זי איז א טויבע; און, ווען די אינגלעך פלעגען שטילערהייד זאָגען אויף איהר: „דאָבע. גראָבע, אלטע באָבע", פלעג איך זיין אויף זיי אין כעס, און זאָגען, אז גאָט וועט זיי שטראָפען דערפאר.

מיט 30 יאָהר שפּעטער, ווען איך בין אין ליטא צוגאסט גע־ווען, האָב איך דעם רבי משה אהרן באזוכט. זעהר גרויס איז זייער שמחה געווען צו זעהן מיך.

7. איך האָב ליעב דעם וואלד.

דערפאר וואָס איך בין א גאנץ ווינטער געווען פארשפּארט אין שטוב, ווי א גאנז אין א שטייג, האָט מיר גאָט אָבגעגעבען אויף זומער, אז איך האָב זיך געקענט שפּיעלען אין וואלד פיעל מיין הארץ האָט געגלוסט. וואו מיין טאטע האָט זיין שטעלע, אין נאווינקע, א פּאָר וויאָרסט פון מינסק, האָט ער ארענדירט די קרעטשמע, וועלכע איז געשטאנען אקוראט נעבען ברעג וואלד.

א רבי'ן. האָב איך דאָ עפּעס אָן אלטען אידען, וועלכער כאפּט א דרעמעל אין מיטען לערנען, און מיר, זיינע תלמידים, שפּיעלען זיך דערוויילי, און דאָס לערנען איז פאר מיר ניט אינטערעסאנט,

ווייל איך האָב דאָס אַלעס שוין געלערענט און געדענק עס גאַנץ גוט, נאָר ער מוז דאָך לערנען צוליעב די אַנדערע אינגלעך. איך בין זעהר גערען, אַז דער טאָג געהט שוין אַוועק, אָדער, אַז עס קומט פרייטאָג נאָך האַלבען טאָג און שבת, ווען איך קען לויפען אין וואַלד. און דער וואַלד איז אַ גרויסער מיט הויכע, גרינע, סאָסנאָווע בוימער, פון וועלכע עס שמעקט זעהר געשמאַק, און צווישען די בוימער וואַקסען פּאַזשימקעס און שוואַרצע יאַגדעס, וועלכע צוגעהען אין מויל. ביימאָג, ווען די זון ברענט, האָב איך ליעב דעם וואַלד פאַר דעם שאָטען, וואו איך צולעג זיך אויפ'ן גרינעם גראָז, ווי אדם הראשון אין גן עדן; און ווען עס איז אַ ווינד, האָב איך ליעב צו קוקען און צוצוהערען זיך, ווי די לאַנגע צווייגען שאָקלען זיך און זשומען גלייך ווי זיי ריידען עפּעס; און פאַרנאַכט, ווען די פויגעלעך צוזינגען זיך, בין איך זיכער, אַז דאָס לויבען זיי גאָט, דאָס דאַווענען זיי מנחה אויף זייער שפּראַך, און איך וואָלט זעהר וועלען זיין ווי שלמה המלך, וועלכער האָט פאַרשטאַנען די שפּראַכען פון אַלע חיות און עופות

אַמאָל לאַד איך מיינע חברים, וועלכע וואָהנען ווייט פון וואַלד. פיהר איך זיי טיעף אין וואַלד, וואו איך האָב אָבגעזוכט אַ הויכען באַרג, און דאָרט שפּיעלען מיר זיך. אַמאָל זאָג איך זיי, אַז דער באַרג זאָל זיין דער באַרג סיני, און איך וועל זיין משה רבינו. איך גיב אַרויס אַ באַפעהל: „כל הנוגע בהר מות יומת — ווער עס וועט אָנריהרען דעם באַרג, זאָל געטויטעט ווערען — בלייבען אַלע שטעהן פון ווייטען, און איך, משה, קריך אַרויף אויפ'ן באַרג, און מיט אַלע כחות שריי איך פון דאָרט די „עשרת הדברות" — די צעהן געבאָט — און פון גאַנץ ווייט קלינגט אָב צוריק יעדעס וואָרט, גלייך ווי איינער זאָגט נאָך מיר נאָך. און אַמאָל זאָג איך זיי, אַז דער באַרג זאָל זיין דער הר גלבוע, וואו די פּלשתים זיינען באַפאַלען די אידען, און דער קעניג שאול און זיין זוהן יהונתן און די אַנדערע זיהן זיינען דער'הרג'עט געוואָרען. עס פאַנגט זיך אָן די מלחמה, די טויטע ליגען שוין אויף דער ערד, און איך, דוד, שטעה מיר אויפ'ן באַרג, און באַקלאָג זיי. מיט אַ וויינענדיגען קול שריי איך: „הרי בגלבוע, אל טל ואל מטר עליכם" — איהר, בערג פון גלבוע, קיין טוי און קיין רעגען

זאָל אויף אייך ניט קומען! און איינמאָל האָט זיך מיר פאַרגע־שטעלט דאָס גאַנצע בילד ווי דאָס איז אין תנ"ך באַשריבען: דאָס אידישע פאָלק איז צושלאָגען, אונזער קעניג ליגט טויט, און דוד קלאָגט אויף דעם אומגליק פון פאָלק, און אויף דעם טויט פון זיין טייערען ליעבען פריינד יהונתן, און ווען איך האָב אויסגע־שריען: „צר לי עליך, אחי, יהונתן" — וועה איז מיר פאַר דיר, ברודער יהונתן! — האָב איך זיך ביטער צואוויינט, און מיינע טויטע האָבען זיך אויפגעכאַפּט, און געזאָגט: „נאַרעלע, וואָס וויינסטו? מיר לעבען נאָך".

אַזוי בין איך מיט אונזער נייעם פּלאַץ זעהר צופריעדען געווען. דערפאַר אָבער מיינע עלטערען זיינען נעבעך שטאַרק אונצופריע־דען. איך באַמערק, אַז דער טאַטע איז שטאַרק פאַרזאָרגט, און די מאַמע ווערט מיט יעדען טאָג אַלץ מעהר פאַרפינסטערט. איך הער זיך איין צו זייער געשפּרעך. איך הער, אַז דער טאַטע איז געבליבען אָהן אַ שטעלע, און די קרעטשמע טראָגט ניט אפילו צו באַצאָהלען די אַרענדע. מען לעגט צו דעם קאָפּ. האָט מען זיך אַזוי אָבגעמאַטערט דעם זומער און אַ האַלבען ווינטער.

אין אַ שעהנעם קאַלטען פריהמאָרגען האָט מען אַלץ פון שטוב איינגעפּאַקט אויף שליטענס, און אונז אַלעמען האָט מען אויך איינגעפּאַקט אין אַ גרויסען שליטען, אַזוי ווי הערינג אין אַ פעסעל. איך הער, אַז מען דאַרף פאָהרען אַ וויאָרסט 80, קיין מאַליסקע, צום פעטער זאַנוועל. מיין עלטערער ברודער, מרדכי, וועלכער לערנעט אין מינסק אין אַ ישיבה, איז געקומען זעגענען זיך. ער געהט נאָך אונזער שליטען און וויינט. דער טאַטע און די מאַמע געהען מיט איהם און וויינען אויך, און מיר אַלע וויינען אויף זיי קוקענדיג. אָנגעוויינט זיך, איז ער אַוועק צוריק איינער אַליין קיין מינסק, צו לערנען דאָרט תורה; און איך האָב זיך פאַרקוקט אויף מיין וואַלד, געזעגענט זיך מיט איהם, און גע־טראַכט: „גאָט ווייס, אויב איך וועל האָבען נאָך אַזאַ וואַלד".

8. אַ פעטער אַלס ברויט־געבער.

אין מאַליסקע וואָהנט דער פעטער זאַנוועל. ער איז דער מאַמע'ס אַ ברודער, און זיין ווייב, די מומע חנה גיטע, איז דאָס

טאטענ׳ס א שוועסטער. דאָס הייסט א צווייעדיגער פעטער. דער פעטער איז נידעריג געוואקסען, האָט אן איידעלען פנים, זעהט אויס ווי א למדן, נאָר באמת קען ער גאָרניט לערנען. ער איז נאָר א פרומער איד און א הייסער חסיד. ווען ער דאווענט איז ער ניט מפסיק אפילו אז דער פאסרעדניק קומט. ער זאָגט זעהר פיעל תהלים, און לערענט ספרים אויף עברי־טייטש, אקוראט ווי א אידענע, אָבער ער האָט אויך פיעל אידישע ספרים. עס איז פאראן א צימער, וואס מען רופט איהם „חדר”, ווייל דאָרט פלעגט אימער זיצען א מלמד און לערנען מיט זיינע קינדער ביז דער חתונה און נאָך דער חתונה. אין דעם חדר שטעהט א שראנק מיט א שעהנעם ש״ס און אנדערע ספרים. די ספרים זיינען איבער־הויפט געווען צוליעב דעם איידעם ראובן, וועלכער איז געווען א גרויסער למדן.

דער פעטער רעדט אימער ערנסט און שטיל. ער איז אימער פארטראכט, קנייטשט דעם גרויסען שטערען און רעדט ווענִיג און אלע האָבען מורא פאר איהם. די מומע חנה גיטע איז א הויכע אידענע, מיט א גוטמוטיגען פנים, אימער מיט א שמייכעל, רעדט גיך און טוט אלעס גיך, האלט אימער אין קאָכען און באקען, ווייל זאנוועל מאליסקער האָט געהאט א נאָמען פאר א גרויסען מכניס אורח. אידען וואס געהען ארום איבער די דערפער זוכען פרנסה, קומען קיין מאליסקע נעכטיגען, אָדער אויף שבת. און די מומע חנה גיטע איז זעהר צופריעדען מיט די געסט. דערפאר, ווען זי איז געשטאָרבען, האָט דער פעטער אויף איהר קבר, באלד נאָך דער קבורה, פאר דעם גאנצען עולם געזאָגט, אז האלב פון דער מצוה פון הכנסת אורחים גיט ער אָב דער וויב, אזוי ווי מען האָט אָבגערעדט.

דעם פלאַץ, וואו דער פעטער וואָהנט, האָט ער מיט יאָהרען צוריק ארענדירט פון דער רעגיערונג אויף נײַנציג יאָהר, צו זעכ־ציג רובעל א יאָהר. יעצט שטעהט פון איין זייט טייך א גרויסער וואסער־מיל, און פון צווייטען זייט טייך א סוקנאוואלנע, וואו מען פארפערטיגט גוי׳ישע גראָבע געוואנט. דערצו זיינען פאראן פיע־לע פעלדער צוליעב זעען און צוליעב היי. אביסעל ווייטער פון טייך שטעהט א גרויסע, שעהנע, הילצערנע הויז, מיט פיעלע אנ־

דערע גרויסע געביידען, מיט פיעלע גרויסע, שעהנע קיה און פערד, מיט א טייערען פערד צום ארויספאָהען. אפילו א באָד מיט א מקוה האָט ער אויך. ניט ווייט פון מיהל, אויפ'ן רעכטען ברעג טייך, שטעהט א הויז פון איין גרויסען צימער מיט א פאָר־הויז. אָט דאָס הויז האָט דער פעטער פאַרדונגען צום טאַטען פאר 75 רובעל א יאָהר, אז דער טאַטע זאָל מעגען דאָרט פארקויפען בראַנפען צו די גוים, וואָס קומען מאָהלען אין מיהל, און צו די וואָס פאָהרען איין מאָל אין וואָך אין מארק. עס פארשטעהט זיך, אז צוליעב אזא פרנסה לייגט זיך ניט צו נעהמען קיין פאַטענט און ווער האָט גאָר געלד אויף א פאַטענט? דעריבער מוז מען פאר־קויפען בראַנפען בגנבה פון דער רעגיערונג, און אימער ציטערען, אז מען זאָל ניט ארייננכאַפּען זיך אין אסטראָג. ארענדע פאר א חודש האָט דער טאַטע אָבגעצאָהלט, נאָר קויפען בראַנפען איז קיין געלד ניט געבליבען, האָט ער גענומען זיין אטלעסענע שבת'־דיגע קאַפּאָטע, דעם שבת'דיגען טלית און צוויי גרויסע קופערנע פאנען, האָט עס אָבגעגעבען אלס משכון צום קריוויצער גביר, וועל־כער האָט געהאַט א ברויז פון בראַנפען און האָט גענומען אן עמער בראַנפען.

9. איך וויל זיין ווי דוד המלך.

דער ווינטער איז שוין אוועק. עס קומט אָן דער פריהלינג. די פיעלע שנעען צוגעהען שוין, דער טייך צושפרייט זיך אַלץ ווייטער און ווייטער. דער מיהל איז פארטרונקען, מען קען ניט מאָהלען, אין מארק פאָהרט קיינער ניט איבער די וואסערען. ניטאָ וועמען צו פארקויפען בראַנפען. אויף שבת ניטאָ קיין חלה, ניטאָ קיין פלייש, אקוראַט ווי אין מיטען וואָך. עס געהען דורך עטליכע וואָכען, די וואסער פאלט ניט אָב, מיר זיצען ווי נח אין זיין קאַסטען. אין שטוב איז שוין קיין ברויט אויך ניטאָ. מען קומט אָב מיט אביסעל בולבע און מיט עפּעס א שווארצער קאשע. נאָך אביסעל און קיין בולבע איז שוין אויך ניטאָ. די קלענערע קינדער רייסען די מאַמען פאר'ן קליידעל און בעטען עסען. זי וויינט, און געהט אוועק אין א דאָרף פאר עטליכע וויאָרסט, באָרגט

ביי א גוי א האַלבען זעקעל בולבע, איילט זיך אהיים, געלאָזען הונגעריגע קינדער, ווייל איינשפּאַרען וועג, זוכט אָב א קירצערע וועג, נעהענטער צום טייך און פאַלט אריין אין א זומפּ, אז זי קען ניט ארויס. האָט גאָט א נס געטאָן, גוים כאַפּען פיש ניט ווייט, דערהערען זיי א געשריי, קומען זיי צולויפען און שלעפּען זי קוים ארויס. אויסגעשמירט אין גאַנצען אין בלאָטע, אויסגע־שלאָגען פון די כחות, פאַלט זי אריין אין שטוב, ווארפט אראָב דעם זעקעל בולבע, צוואווייגט זיך, און פאַנגט אָן צו חלש'ן.

מיר שטעלט זיך פאָר די געשיכטע פון תנ"ך. עס איז א מלחמה, דוד המלך איז דורשטיג, און קיין וואסער איז ניטאָ. גע־פינען זיך דריי גבורים, וועלכע לאָזען זיך אין גרויסע סכנות און ברייננגען וואסער פאַר זייער מלך; אָבער דוד המלך וויל אזא וואסער ניט טרינקען, ווייל מענשען האָבען זייער לעבען איינגע־שטעלט אין סכנות. מיין מאַמע האָט דאָך אויך איינגעשטעלט איהר לעבען אין סכנות, טראַכט איך מיר, פאַרוואָס זאָל איך ניט זיין ווי דוד המלך? איך וועל ניט עסען די בולבע, באַשליס איך, און נעם זיך חזר'ן מיין חומש. די מאַמע צוטיילט שוין אַלעמען צו צוויי בולבעס. נעבען מיר ליגען אויך צוויי ווייסע בולבעס, אביסעל אָנגעשפּאַלטען, קענטיג מעהליגע. די קינדער עסען שוין, נאָר איך האַלט זיך איין. דער ריח פון די בולבע צושפּרייט זיך איבער'ן גאַנצען שטוב און קיצעלט מיר אין נאָז, און דער יצר הרע רעדט מיך אָן: „נאַרעלע, דו ביסט דאָך ניט דוד המלך, און אפילו ער האָט זיך געקענט איינהאַלטען פון אביסעל וואסער, אָבער ווער קען זיך דאָס איינהאַלטען פון אזעלכע געשמאַקע בול־בע, ווען מען איז הונגעריג? איך מאַך א ברכה און עס, נאָר עס ווערגט מיך, עס ווילט זיך וויינען, קוקענדיג אויף דער בלייכער מאַמען.

אין גיכען איז דער ליעבער פריהלינג אָנגעקומען. עס האָט אָנגעפאַנגען צו שפּראָצען און וואַקסען. די ערשטע זאַך איז אויס־געוואַקסען קראָפּעווע, אָט די גראָז, פון וועלכער עס ווערען ווייסע בלאָטערען, ווען מען ריהרט עס אָן מיט'ן הייַלען לייב. די מאַמע רייסט אָן די קראָפּעווע, בריהט עס מיט הייסע וואסער, צוהאַקט

און קאָכט עס אָב, און גיט אונז עסען, און איך דאנק גאָט וואָס די געקאָכטע קראָפּעווע בייסט ניט פאר׳ן צונג.

10. איך העלף דעם טאטען ארבייטען.

ווען דאָס וואסער איז שוין אָבגעפאלען, האָט דער טאטע זיך געשטעלט ארבייטען ביים פעטער אין סוקנאָוואָלנע. די פויערים, וועלכע וועבען אליין די גראָבע געוואנט, ברייננגען אהער צו פערפערטיגען. די געוואנט לעגט מען צונויף, און מען לעגט עס אריין אין אזעלכע טיעפע הילצערנע קאָרעטעס. דאָס וואסער דרעהט א גרויסע ראָד. אין ראָד איז פאראן א גראָבע קלאָץ, אין קלאָץ זיינען פאראן ברייטע הילצערנע ארמס, וועלכע הויבען זיך און לאָזען זיך אראָב און קלאפּען די געוואנט. די געוואנט מוז מען אָפּט באגיסען מיט הייסע וואסער, און צוליעב דעם איז פאראן א גרויסער קעסעל איינגעמויערט אין א לאנגען אויוען, וועלכען מען הייצט מיט לאנגע גראָבע האָלץ. אזוי ווי די געוואנט ווערט אָפּט צונויפגעדרעהט אין די קאָרעטעס, מוז מען ארויסנעהמען די נאסע גרויסע שטיקער געוואנט, צונויפלעגען ווי געהעריג, און צו־ריק אריינלעגען און באגיסען. ווען דאָס ווערט פארטיג נעהמט מען עס אין דרויסען, מען צוהענגט און מען לאָזט טריקענען. מיט איין וואָרט דאָס איז זעהר א שווערע ארבייט, און מען מוז דאָ זיין ביי טאָג און ביי נאכט, און אזוי ווי פאר איינעם איז כמעט ווי אונמעגליך, בין איך אימער געווען מיט׳ן טאטען. איך בין דאָך שוין אלט געווען אכט מיט א האלבען יאָהר, און האָב געקענט העל־פען איהם.

פאר דער ארבייט האָט מען זיך באדונגען אכט רובעל א חודש, נאָר דער פעטער פלעגט אראָברעכענען זעקס רובעל פאר דער שטוב, און מיר זיינען טאקע ווייטער גאנץ אָפּט געזעסען אָהן ברויט. די גאנצע וואָך, פון שבת נאכט ביז דעם נעקסטען פרייטאג פאר נאכט, האָבען מיר געלעבט אין סוקנאָוואָלנע. דאָ האָב איך געהאט א געלעגער צו שלאָפען. איך האָב זיך צוגעוואָהנט צום רוישען און קלאפּען, און פלעג זיך גאנץ געשמאק שלאָפען, סיידען, ווען איך פלעג זיך לעגען הונגעריג, האָט זיך מיר עפּעס ניט געשלאָפען.

11. אליהו הנביא'ס נס.

איינמאָל האָב איך זיך געלעגט שלאָפען זעהר הונגעריג. שוין עטליכע טעג קיין ברויט ניטאַ, מען לעבט מיט בולבע. איך האָב אָב־געלייענט קריאת שמע און לאַנג געוואָרפען זיך פון איין זייט אויפ'ן צווייטען ביז איך בין איינגעשלאָפען, נאָר לאַנג שלאָפען, האָט קענ־טיג מיין קינדערשער הונגעריגער מאָגען ניט געלאָזען. איך כאַפּ זיך אויף, ווען עס איז נאָך פינסטערלעך, און באשלים אויפצו־שטעהן און זיצען מיט'ן טאַטע'ן. ער זיצט דאָך נעבאָך א גאַנצע נאַכט. איך נעהם זיך אָנטון, און צו מיין גרעסטען וואונדער דער־זעה איך נעבען מיינע זאַכען א האַלבען לאַבען ברויט. איך גלויב ניט מיינע אויגען. פיליינט זעה איך דאָס אין חלום. איך וואָלט וועלען איבערצייגען זיך און א טאַפּ טאָן, טאָר מען אָבער ניט אָהן נעגעל־וואַסער. מען מוז פריהער וואַשען די הענד און זאָגען על נטילת ידים. קוק איך זיך צו בעסער, און זעה דייטליך אַן אמת'ן האַלבען ברויט. ווי קומט אָבער אהער ברויט? און איך דער־מאָן זיך, וואָס אין תנ"ך שטעהט געשריבען. ווען אליהו הנביא איז ניט ווייט פון ירדן געזעסען, האָט ער וואַסער צום טרינקען גענוג געהאַט, ווי איך האָב דאָ פון אונזער טייך, אָבער קיין עסען האָט ער ניט געהאַט, אַזוי ווי איך האָב ניט, האָט גאָט ראָבען געשיקט, דאָס זיינען אַזעלכע פויגלאַך, און זיי האָבען דעם נביא ברויט און פלייש געבראַכט אין דער פריה און פאַרנאַכט.

איך שפּרינג אַראָב פון מיין געלעגער, גים אָב נעגעל־וואַסער, כאַפּ דעם ברויט און לויף צום טאַטע'ן, ווייז איהם דעם ברויט, און דערמאָן איהם די מעשה מיט אליהו הנביא און מיט די ראָבען. „ניין, מיין קינד," זאָגט דער טאַטע, מיט א טיעפען זיפץ, יעצט טרעפען ניט אַזעלכע נסים, דאָ איז דער פעטער שמעון געוועזען ביי דער נאַכט, האָט ער געמוזט איבערלאָזען,". דער פעטער שמעון איז ד'ער מומע חנה גיטעס פאָטער. ער איז געקומען זעהן זיך איי־דער ער פאָהרט אוועק קיין ארץ ישראל. איך קוק אויפן ברויט ווי א זולל וסובא, איך וואָלט איהם, דאכט זיך, אין גאַנצען איינ־געשלונגען, טאָר מען אָבער ניט, עס איז שוין טאָג, דאַרף מען פריה־ער דאַווענען. צו פאַרטרייבען דעם יצר הרע מאַך איך א שמועס

מיטן טאַטען, און פרעג איהם, „פאַרוואָס טרעפען איצטער ניט אַזעלכע נסים?" — „ווייל מיר זיינען יעצט זינדיג", ענטפערט דער טאַטע — „מיט וואָס זינדיגען מיר?" — פרעג איך איהם. טוט דער טאַטע אַ שמעק טאַבאַק און זאָגט מיר: „אַט פרעג ניט קיין קשיות, געה בעסער מיט'ן ברויט אַהיים."

לויף איך אַהיים מיט דער גוטער בשורה, וועק אויף אַלע קינדער, און שטעל זיך דאַווגען. די קינדער עסען שוין, און איך דאַווען נאָך, און היינט איז מיר דער דאַוונען געווען אַביסעל צו־לאַנג, און איך האָב שוין געוואָלט איבערהיפען, נאָר איך דערמאָן זיך וואָס דער טאַטע האָט ערשט געזאָגט, אַז מיר זיינען זינדיגע. „אליהו הנביא", טראַכט איך מיר, האָט געוויס ניט געקלערט צו היפלען אין דאַוונען".

12. דער טאַטע איז מיין רבי.

דער טאַטע איז איצטער מיין רבי. ער לערנט מיט מיר חומש מיט רש"י, דערצו נאָך משלי און פרקי אבות. און איך האָב זעהר ליעב זיין לערנען. יעדעס וואָרט וואָס ער זאָגט, קריכט מיר טיעף אין האַרצען. ער גיט גוט צו פאַרשטעהן און רעדט זעהר שעהן. איך חזר איבער יעדע זאַך און געדענק זעהר גוט. פיעלע פסוקים פון משלי און שטיקלעך פון פרק געדענק איך אויף אויסוועניג.

ווען איך לערען ניט, און דאַרף דעם טאַטען ניט העלפען אַר־ביטען, האָב איך ליעב צו זיין אין דרויסען. די טייך פליסט זיך שטיל, אַרום ברעג וואַקסט גראָז, בלומען און קוסטעס יאַגעדעס (בערים), איך זעה ווי יעדער זאַך קריכט פון דער ערד, שפּראָצט, וואַקסט און בליהט, און די גאָט'ס באַשעפענישען זיינען אַזוי פרעהליך, די היישעריקען שפרינגען זיך און טאַנצען, די מוראַשקעס פליהען אַרום און שלעפען ווער וואָס עס כאַפּט, גאָט'ס בהמה'לעך שפּאַצירען זיך אַרום מיט גדלות, און איך לויף אויך אַרום אַ באָר־פוסער צווישען זיי אַלעמען און פרעה זיך אויך מיט דעם זומער. עס איז טאַקע פשוט אַ מחיה. מען באָד זיך עטליכע מאָל אַ טאָג, מען כאַפּט פיש, מען קלייבט און מען עסט וויינפּערלעך און מאַ־לינעס, אָדער איך געה מיט דער עלטערער שוועסטער אין וואַלד

פאר אַ פּאָר וויארסט קלייבען דאָרט שוועמעלעך און שווארצע יאגעדעס, און איך קום אהיים מיט אַ שווארצען מויל און היילינגע ציינער, אז מען קען גאָר ניט קייען. נאָך שפּעטער אין זומער דאַרף מען קלייבען ניס.

גאנץ ווייט פון דער היים, נאָהענט פון ברעג טייך, ציהט זיך אַ לאַנגער הויכער בארג בעדעקט מיט ניסען בוימער פון שפּיץ בארג ביז אראָב צום טייך. איך קלעטער אויפ'ן בארג מיט דער גרעסטער שנעלקייט, יאָג זיך נאָך וועווערקעלעך, וועלכע שפּרינגען פון איין בוים אויפ'ן צווייטען און קנאַקען ניסלעך, ביז איך קלייב אָן אַ פולע טאָרבע מיט ניס און לויף אהיים מיט שמחה.

13. איך שרייב אויפ'ן זאַמד. — איך גנב'ע פּאַפּיער און כאַפּ שמיץ.

מיין עלטערער ברודער מרדכי לערנט אין מינסק. זעהר זעלטען קומט פון איהם אַ בריעף, וועלכען ער שיקט דורך די דאַלהינעווער קרעמער. ערשט איז אָנגעקומען פון איהם אַ בריעף. דער טאַטע לייענט פאַר דער מאַמע'ן דעם לשון קודש'דיגען בריעף און פאַרטייטשט. די מאַמע זאָגט נאָך יעדען וואָרט און וויינט. איך בעט ביים טאַטע'ן דעם בריעף. איך זעה שעהנע קיילעכדיגע אותיות, נאָר לייענען קען איך ניט. שרייבען האָט מען מיך נאָך ניט געלערנט. בעט איך דעם טאַטע'ן, אז ער זאָל מיט מיר איבערלייענען דעם בריעף, ער לייענט מיט מיר איבער, און פאַרטייטשט מיר די שווערע ווערטער. איך געה אַוועק צום ברעג טייך, לעג זיך אַוועק אויפ'ן געלען זאַמד, און מיט די פינגער שרייב איך אויף דעם פייכטען זאַמד יעדען וואָרט ווי אין בריעף. אפילו דעם „שלום" אויסגערעדעהט פּונקט ווי אין בריעף.

אין אַ וואָך צייט האָב איך שוין דעם גאַנצען בריעף אייניגע מאָל איבערגעשריבען אויפ'ן זאַמד, און מיר פאַרגלוסט זיך עפּעס אנדערס צו שרייבען, און טאַקע שרייבען ניט אויפ'ן זאַמד. אין שטוב איז אָבער ניטאָ ניט קיין טינט און פעדער און ניט קיין פּאַפּיער, נאָר וועגען טינט און פעדער האָב איך זיך אַן עצה געגעבען, אָנגעשאַרט סאַזשע פון קוימען, אריינגעשאָטען אין אַ פלעשעלע,

זוכט אָב אַ קירצערע וועג, נעהענטער צום טייך, און פאַלט אַריין אין אַ זומפּ (זייט 28).

אנגעגאסען וואסער, אויסגעמישט, געלאזען שטעהן, און ווייטער גע־מישט ביז עס האט אויסגעזעהן גאנץ שווארץ, און א פעדער האב איך באקומען פון א געזעגענעם פליגעל, וואס די מאמע האט גע־האט פון אמאל, איך האב אנגעשארפט א גרויסען מעסער און גע־מאכט א פען. אלעס פארטיג, נאר, וואו נעהמט מען פאפיער? און איך דערמאן זיך, אז ביים פעטער זיינען פאראן אזוי פיעל ספרים, און אין יעדען ספר איז פוןביידע זייטען פאראן א ריינער בלאט פאפיער. לויף איך צום פעטער, גנב'ע זיך אריין אין חדר, ריים אויס עטליכע ריינע בלעטער, קום היים, נעהם א נאדעל, מאך א ביכעלע, און זעץ זיך איבערשרייבען פסוקים פון משלי. מיין טינט איז עפעס געלבלעך, לאנג טריקענט עס ניט, און ווען עס טריקענט אוים, איז קוים וואס מען קען לייענען, דאך האב איך אין איינינע טעג פארשריבען מיין ביכעלע, איך לויף ווייטער אנ־רייסען פאפיער פון די ספרים.

צום אומגליק האט מען מיך געכאפט גלייך ביי דער ארבייט, און באלד איז אריין דער פעטער, האט מיך אוועקגעלעגט, גוט אבגעשמיסען, גערופען מיך „גנב" און נאך מיאוס'ע נעמען, און האט מיך ארויסגעטריבען. לויף איך אן אבגעשמיסענער, אהן פאפיער, און איך בין זעהר אין כעס אויפ'ן פעטער. פארוואס האט ער מיך גערופען גנב? איך האב דאך אויסגעריסען די פאפיער, ווייל קיינער דארף עס ניט האבען. ער מיינט, אז איך דארף די פא־פיער צו שפיעלען זיך דערמיט. ער וויים גאר ניט, אז איך דארף שרייבען, און פאר וואס צו קויפען פאפיער איז ניטא. איך מיט'ן טאטע'ן ארבייטען, און מיר האבען ניט אפילו קיין ברויט. די געלד וואס מיר פארדיענען נעהמט ער צו פאר ארענדע. וואס מעהר איך טראכט, ווער איך אלץ מעהר אין כעס אויף איהם, און איך באשלים, אז איך מוז פון איהם נקמה נעהמען, און איך האב טאקע דערהיט, ווען ער איז ניטא אין דער היים, האב איך זיך אריינגעכאפט אין חדר, און האב מיט כעס אויסגעריסען אלע ריינע בלעטער פון אלע ספרים.

אין א קורצער צייט ארום דערלאנגט מיר דער טאטע א פלע־שעלע מיט אמת'ע טינט און א פעקעלע מיט גרויסע בויגענס פאפיער, וועלכע דער מילנער האט געבראכט פון שטעדטעל. „דאס

איז פאַר דיר", זאָגט דער טאַטע, און קוקט מיר גלייך אין די אויגען, גלייך ווי ער וויל נאָך עפּעס זאָגען. איך דענק, אַז ער מוז שוין וויסען די גאַנצע מעשה, און איך לאָז אַראָב מיינע אויגען. דער טאַטע קעהרט זיך אָב און געהט אוועק.

אין א פּאָר טעג אַרום, ווען מיר האָבען געלערנט, טוט דער טאַטע א זאָג: „לערנען און קענען די תורה איז זעהר שעהן, אָבער נאָך שעהנער איז, אַז מען היט אָב, וואָס די תורה לערנט אונז, און פון קינדהייט אָן מוז מען זיך געוואָהנען אָבצוהיטען, אַט, צום ביי־שפּיעל, די תורה זאָגט צוויי מאָל „לא תגנוב", דו זאָלסט ניט גנב'נען, דאַרף א קינד היטען זיך ניט צו גנב'ענען קיין זאַך, אפילו א קנעפּעל, אפילו א פּאַפּירעלע." דער וואָרט פּאַפּירעלע האָט מיר א שטאָך געטאָן אין הארצען. איך בין זיכער, אַז ער ווייס, און טרערען האָבען זיך געשטעלט ביי מיר אין די אויגען. דער טאַטע האָט באַלד אָנגעפאַנגען ווייטער צו לערנען.

14. איך האָב זעהר ליעב מעשות.

געקומען דער ווינטער. דער יאָהר איז געווען א געראָטענער. פיעלע גוים קומען אין מיהל, קויפען זיי ביי אונז בראַנפען און הערינג, און טאַקע ביי אונז אין שטוב עסען זיי און טרינקען. מיר האָבען שוין אַלע מאָל ברויט אין שטוב, און אַמאָל טאַקע פלייש אויך, דאָס הייסט ניט קיין פלייש, נאָר לונגען־לעבער און מילץ. דערפאַר אָבער קאָן דער טאַטע מיט מיר ניט לער־נען, ווייל אין שטוב איז אַלע מאָל ווי א יריד. לויף איך מיר אין דרויסען, מאַך פון שנעע א באַבע אָדער א בער, גלימש זיך אַביסעל, און לויף צוריק אין שטוב, ווייל מיינע קליידער זיינען צו זומערדיג, נאָר אויף די פּיס האָב איך וואָלענע זאָקען, וואָס די מאַמע האָט אויסגעאַרבייט, און אויפ'ן האַלז האָב איך עפּעס אַן אַלטע, צוריסענע טיכעל.

שפּעט ביי דער נאַכט, ווען די גוים צופאָהרען זיך, זעצען מיר זיך ערשט לערנען. אין שטוב שמעקט דער רויך פון טאַבאַק, פון בראַנפען פון הערינג און נאָך אַנדערע פּאַסקודנע ריחות, דערשטיקט צו ווערען, און מיר לערנען גמרא, וועגען אַן אָקס

וואָס האָט אַ שטויס געטאָן אַ קוה, און נאָך אַזעלכע זאַכען. מיר קריכט עס ניט אין קאָפּ. איך וויל גאָר שלאָפען, און איך טראַכט מיר, וואו האָבען גאָר אידען אָקסען? הלואי וואָלטען מיר געהאַט כאָטש אַ ציג.

מיט אונגעדולד וואַרט איך אויף פרייטאָג צו־נאַכט, ווען נאָך וועטשערע קומט צו אונז מיכאל דער מיהלנער מיט זיין ווייב. מען עסט באָב, און דער טאַטע פאַנג אָן צו דערצעהלען מעשות. איך קריך אַרויף אויפ'ן אויווען, ציה מיך אויס ווי אַ גראַף, און קוק מיר ווי די ליכטעלעך פאַנגען אָ צו צאַנקען, און די פייערלעך שאָקלען זיך און געהן אויס ביסלעכוויין. אין שטוב ווערט פינסטער, און דער טאַטע דערצעהלט אַ שעהנע מעשה פון רייזענדע אויפ'ן ים: עס ווערט אַ שטורם, די שיף צוברעכט זיך, און גאָט טוט אַ נס, אַלע ווערען גערעטעט. איך הער, און מיר ווילט זיך זעהר זעהן אַ ים. איך פאַרמאַך די אויגען און וויל זיך פאָרשטעלען ווי לאַנג און ברייט אַ ים קען זיין. ווען די אידען זיינען פון מצרים געגאַנגען האָבען זיי אַ ים געזעהן, אָבער ווען קאָן איך זעהן אַ ים? און דער טאַטע פאַנגט אָן צו דער־צעהלען אַ שרעקליכע מעשה פון אינקוויזיציע: אידען ווילען ניט שמד'ן זיך, פייניגט מען זיי, מען וואַרפט זיי אין פייער, און זיי שרייען „שמע ישראל”. מיינע אויגען צועפענען זיך שטאַרק. איך זעה דאַכט זיך די ברענענדיגע מענשען. מיין האַרץ פאַר־קלעמט מיר, איך וויין שטילערהייט, און טראַכט מיר: „וואָלט איך געקאָנט ביישטעהן אַזאַ נסיון?” און אַמאָל דערצעהלט גאָר דער טאַטע, ווי ער פלעגט פאָהרען מיט'ן וואַסער אין די ווייטע געגענדען, אַז קיין כערסאָן, און ער דערצעהלט, אַז דאָרט איז אַ לאַנד, וואו אידען האָבען אַ פולע פרנסה, און איך טראַכט מיר: „וואָס ביסטו אַוועק פון דאָרטען? ווען איך וועל זיין אַ גרויסער, וועל איך פאָהרען אַהין. וועל איך אויך האָבען אַ פולע פרנסה, און, אַז מען האָט פרנסה האָט מען אַלע מאָל ברויט און גאַנצע קליידער.”

ווען מיכאל מיט זיין ווייב זיינען שוין אַוועק אַהיים, און אַלע שלאָפען שוין, ליג איך מיר און חזר די מעשות; נאָכדעם אַ גאַנצע נאַכט חלום'ז זיך די מעשות ביז דער טאַטע וועקט מיך

אויף מיט זיין תהלים זאָגען. ער שטעהט אויף א פּאָר שעה פאַרטאָג. אין שטוב איז פינסטער, און דער טאַטע זאָגט זיך דעם תהלים מיט אזא זיסקייט און געבעט, אז מיר ווילט זיך וויינען.

דער ווינטער איז אוועק, און דער זומער איז געקומען. איך העלף ווייטער דעם טאַטען אין סוקנאוואלנע און איך געפין אויס, אז פריידע, דעם פעטער זאנוועל'ס טאָכטער, האָט פיעלע ביכלעך מיט שעהנע מעשות. נעהם איך ביי איהר און לייען זעהר פיעל. איך ליג מיר אויפ'ן גראָז און לייען פון צדיקים, פון מתים, פון שדים, און אמאָל נעהם איך ביי איהר מוסר ספרים, וואו עס איז באַשריבען דער גן עדן מיט גיהנם. איך לייען זיך אָן און בלייב ליגען. אין קאָפּ פּלאָנטערען זיך פאַרשיידענע געדאַנקען. קוק איך אויפ'ן הימעל, ווילט זיך מיר דערזעהן דאָרט דעם גן עדן מיט די צדיקים, אָדער דעם גיהנם מיט די רשעים. טו איך א קוק אויף דער גרויסער ראָד פון וואַסער־מיהל, דאַכט זיך מיר, אז שדים טאַנצען דאָרט, און ביי דער נאַכט מוזען דאָרט מתים טובל'ן זיך. דאָך רייס איך זיך אָב פון די געדאַנקען, באָד זיך גוט אָב, קלייב יאַגעדעס אָרום טייך, כאַפּ אָן פיש מיט אן אודקע און לויף אַהיים.

15. דער בלינדער פעטער לאַטע ווערט מיין רבי, און איך לערען זוהר.

דעם פעטער זאנוועל'ס זיהן האָבען די לעצטע צייט געלערענט אין שטאָדט. יעצט, אויף ווינטער, נעהמט ער א מלמד אין שטוב. דער מלמד איז מיין פעטער לאַטע, דעם פעטער זאנוועל'ס און מיין מאַמע'ס א שוואָגער. דער פעטער לאַטע איז א בלינדער. ער איז באַוואוסט פאַר א גרויסען למדן, עהרליכען אידען און אלס א גרויסער חכם. אויף די אויגען איז ער קראַנק געוואָרען, ווען ער איז געוועזן נאָך א יונגער מאַן. אומגעפאָהרען קיין אויסלאַנד, און דאָרט האָט מען געזאָגט, אז קיין היילונג איז ניטאָ, ער וועט בלינד ווערען. אז דער פעטער האָט דערהערט אזא געשיכטע, האָט ער גענומען פאַרזאָרגען זיך אויף שפּעטער;

אויסגעלערענט אויף אויסוועניג פיעל משניות און אנדערע זאכען, אָהן וועלכע א איד קען נימ לעבען.

די אָרומיגע שטעדט האָבען איהם פיעלע מאָל געבעטען, אַז ער זאָל וואָהנען אין שטאָדט, און מען וועט איהם פארזאָרגען מיט אַלעס, נאָר ער זאָגט, אַז ער האָט פיינד א שטאָדט, און וויל ניט אָנקומען צו לייטען; וואָהנט ער זיך אין א דאָרף, אין א קליין שטיבעלע ביים ברעג דאָרף. אמאָל קנעלט ער מיט אַפּאָר קינדער, וואָס מען שיקט צו איהם פון די אָרומיגע דערפער, אָבער די הויפּט פרנסה ברייננגט אריין די מומע. זי מאַכט זאָקען און פליקט פעדערען פאַר די אָרומיגע פריצים און גלחים, און זיי צאָהלען איהר גוט, ווייל זיי ווייסען, אַז איהר מאַן איז א בלינדער און א גרויסער צדיק. ביים פעטער אין שטיבעלע האָט מען געקענט גאָר אָפט זעהן גרויסאַרטיגע געסט. אַזוי ווי ער האָט געוואָהנט אויף א גרויסען פּאָסט וועג, און דאָ איז טאַקע געווען א פּאָסט סטאַנציע, פלעגען איהם באַזוכען רבנים, גבירים־לומדים, וועלכע פלעגען דאָ דורכפאָהרען. יעדערער האָט געפונען פאַר נויטיג זעהן זיך מיט איהם.

מיין טאַטע האָט אויך ליעב געהאַט פאַרברייננגען מיט איהם, פלעגט ער גאַנץ אָפט געהן צו איהם. אין גאַנצען איז דאָס געווען א ווייאָרסט אַכט פון אונז, פלעג איך אויך געהן. זומער פלעגען מיר אָפט טרעפען איהם אין וועלדעל, ניט ווייט פון זיין הויז. ער זיצט זיך אונטער א בוים און זאָגט משניות, אָדער עפּעס אַן אנדער זאַך. מיט אונזער קומען פלעגט ער זעהר צופריעדען זיין. מיט'ן טאַטען האָט ער פאַרבראַכט אין תורה, און מיך פלעגט ער פאַרהערען, און זאָגען, אַז איך בין א גוטער איננגעל. אמאָל פלעגט די מומע מאַכען טעע פאַר אונז, נאָר קיין גלעזער האָט זי ניט געהאַט. גיסט זי אריין די טעע אין א ליימענער שיסעל, גיט פיצעלעך צוקער, און מען טרינקט עס מיט לעפעל. אָט דער בלינדער פעטער איז דאָס אָנגעקומען פאַר א מלמד צו זיין רייכען שוואָגער. דעם גאַנצען טאָג און דעם אָווענד האָט ער געמוזט אָבגעבען דעם פעטער'ס קינדער, פאַר וועלכע ער האָט דאָך גענומען געצאָהלט, און מיט מיר האָט ער געלערענט פאַר טאָג, אָהן שכר למוד.

מען וועקט מיך א פּאָר שטונדען פאַרטאָג, און אין די גרעס־טע שנעען און פרעסט לויף איך אין חדר איינער אליין אין דער פינס־טער. ווען איך קום אריין געפין איך דעם פעטער לאַטע שטעהענ־דיג אין דער פינסטער נעבען הרובע, ווארימט זיך און זאָגט משניות אויף אויסוועניג. ער באַגעגענט מיך פריינדליך, הייסט מיר אָנ־צינדען דעם לעמפּעל, רופט מיך צום הרובע אָנווארימען זיך. טאַפּט מיך און גלעט מיך, און פרעגט מיך די גמרא, וואָס מיר האָבען נעכטען געלערענט. נאָכהער זעצט מען זיך לערנען גמרא, און מען לערענט א פּאָר שעה נאָכאַנאַנד. איך זאָג, און ער זאָגט נאָך וואָרט אין וואָרט, און אמאָל פאַרכאַפּט ער און זאָגט נאָך פריהער פון מיר, און ער ערקלערט מיר יעדער זאַך אזוי גוט, אז איך פאַר־שטעה דייטליך וואָס די גמרא זאָגט.

נאָכ'ן לערנען זאָג איך פאַר איהם זוהר, און ער זאָגט נאָך יעדען וואָרט און פאַרריכט מיר די גרייזען. זעהר שווערע עברי פאַר מיר, און איך וויים ניט וואָס איך זאָג, איך וויים נאָר, אז דאָס איז קבלה, און דער פעטער זאָגט מיר, אז דאָס זאָגען אליין איז גוט פאַר דער נשמה. איך זאָג, און ער זאָגט נאָך, און שאָקעלט זיך, קנייטשט דעם גרויסען שטערען און פאַרדרעהט די בלינדע אויגען ארויף, און די ווייסעבלעך פון די אויגען פליהען ארום פון איין זייט אויפ'ן צווייטען, אז א שרעק כאַפּט מיך אָן. אמאָל טרעפט, אז ער פאַנגט אָן צו ריידען, גלייך ווי ער רעדט צו יע־מאַנדען, און איך כאַפּ אונטער וואָס ער רעדט, און אמאָל רעדט ער טאַקע צו מיר, פאַרטייטשט און גיט מיר צו פאַרשטעהן, און ביסלעכווייז הויב איך אָן עפּעס צו פאַרשטעהן. איך וויים שוין, אז דער זוהר זאָגט, אז די גאַנצע תורה מיט אלע מצוות און אלע מעשות האָבען גאָר אנדערע פאַרבאָרגענע מיינונגען, העכערע כונות, וואָס מען רופט סתרי תורה, אָדער די נשמה פון דער תורה, און וועה איז צו דעם מענשען, וועלכער דענקט, אז די מעשות אין דער תורה זיינען פּראָסטע מעשות, און מיר ווילט זיך זעהר וויסען די סודות פון דער תורה. דער פעטער זאָגט אָבער, אז מען דאַרף זיין א גרויסער עהרליכער איד, אום מען זאָל קאָנען פאַרשטעהן די סתרי תורה, און גאָר דעם אמת פאַרשטעהען נאָר גרויסע צדיקים, און מיר ווילט זיך זעהר ווערען א גרויסער צדיק.

16. אונזער שטוב געהט אוועק מיט'ן וואסער.

דעם ווינטער זיינען געווען גרויסע שנעען, און ווען דער טייך האָט פאר פסח געלאָזען, איז געוואָרען א פארפלייצענעס. דאָס וואסער האָט מיט א מאָהל א שפּאר געטאָן, האָט צוריסען די הרעבלע (דעם), און מיט א שרעקליכען געוויש גענומען זוכען זיך א וועג ארום דעם הויכען ברעג, וואו אונזער שטוב שטעהט. גרויסע שטיקער ערד פאלען אונטען פון בארג, איין שטיק נאָכ'ן צווייטען. אלע שטעהען אין דרויסען. דאָס וואסער קומט צו. גרויסע שטיקער אייז פליהען, קריכען איינע אויף די אנדערע, טונקען זיך אונטער'ן וואסער און שפּרינגען צוריק ארוים; דאָרט פליהט א גאנצער בארג אייז, א טראַך אין בריק, אז די ערד האָט זיך א טרייסעל געטאָן, און א האלבער בריק איז אוועק מיט'ן וואסער. אלע בלייבען שטעהן צוטומעלט און דערשראָקען. העלפען קען מען נית. דאָס וואסער ווערט אלץ העכער. עס קאָכט ווי אין א קעסעל־גרוב, ווי שדים קריכען פון אָבגרונד, און די כוואליעס (ווערען), שטופּענדיג איינע די אנדערע און שפּרינגענדיג איינע איבער די אנדערע, ווארפען זיך מיט א ווילדקייט אויף אלץ וואָס פארשטעלט זיי דעם וועג, און איבערהויפּט רייסען זיי שטיקער פון אונזער ברעג. יעדער מינוט זעהען מיר ווי פון אונטען פאלען שטיקער ערד, און דאָס וואסער ווערט אלץ נעהנטער אונטער אונזער שטוב.

מען טראָגט שוין ארוים אלעס פון אונזער שטוב. מיט אמאָהל דערהערען מיר א מורא'דיגען פאל אין וואסער אריין, דאָס איז שוין פון אויבען איינגעפאלען א שטיק בארג. דער טאטע הייסט אלעמען פארלאָזען די שטוב. מיר שטעהען פון ווייטען, און דער ברעג שפּאלט זיך שטיקערווייז און פאלט, א האלבע הויז הענגט שוין אין דער לופטען. מיר רוקען זיך אָב ווייטער, נאָך א שטיק ברעג איז אראָבגעפאלען, און די גאנצע שטוב האָט געגעבען א פאל אין וואסער, אָבגעטוקט זיך, ארויסגעשפּרונגען און אוועקגעשוואומען ווי נח'ס קאסטען אין דעם מבול.

17. אויפ'ן עלפטען יאָהר פאַנג איך אָן צו עסען טעג.

פסח זיינען מיר געווען ביי דעם פעטער זאַנוועל אין שטוב. יום טוב הער איך ווי דער טאַטע זאָגט צו דער מאַמען, אז נאָך פסח דאַרף ער די ערשטע זאַך פאַרזאָרגען מיך. „שוין אַלט צעהן מיט א האַלבען יאָהר, וואס וועט זיין דער תכלית?" זאָגט ער און זיפצט. איך הער ווי ער זאָגט, אז ער וועט מיך אוועקפיהרען קיין קורעניץ. ער וועט זיך א כח אָנטאָן און צאָהלען שכר למוד פאַר מיר, און עסען וועל איך טעג.

וואָס הייסט עסען טעג פאַרשטעה איך ניט. שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט, אז אָרימע קינדער, וועלכע ווילען לערנען, פאָהרען אין שטאָדט, זעצען זיך לערנען, און עסען גיט מען זיי אומזיסט. איין טאָג אין איין הויז, און א צווייטען טאָג אין אַן אַנדער הויז. באַלד נאָך פסח איז דער טאַטע מיט מיר צו פוס אוועקגעגאַנגען קיין קורעניץ. אין גאַנצען נאָר עטליכע און צוואַנציג וויאָרסט פון אונז. ער גיט מיך אָב לערנען צו דעם פעטער לאַטעס א זוהן, א גוטער מלמד, און ער נעהמט נאָר אַכט רובעל א זמן פאַר מיין לערנען, און קוואַטיר גיט ער מיר אומזיסט, און מיט די טעג וועט ער מיך פאַרזאָרגען.

דער טאַטע האָט מיר איבערגעלאָזען א פּאָר קאָפּיקעס, און איז אוועק אַהיים, און איך האָב זעהר שטאַרק געוויינט. אין א פּאָר טעג אַרום זאָגט דער רבי, אז איך האָב שוין פינף טעג, שבת און זונטאָג פעהלען נאָך, וועל איך דערווייל זיין ביי איהם. דעם רבי'ס מיידעל פיהרט מיך אויף דעם ערשטען טאָג. ווייזט מיר אָן א שעהנע הויז, זאָגט מיר, אז דאָ וואָהנט אונזערער א פריינד, א איד א נגיד. זי געהט אוועק, און איך שטעה לאַנג אונטער'ן טיר, איך שעהם זיך אַריינגעהן. איך טו זיך אָבער אָן א כח און געה אַריין. זאָג „גוט מאָרגען", און בלייב שטעהן נעבען טיר א פאַרשעמטער, און וויל גאָר אָנפאַנגען וויינען. אויף א ברעג טיש גיט מען מיר עפּעס עסען. קינדער קוקען אַלע ווילע אַרוים פון אַן אַנדער צימער, צולאַכען זיך און באַהאַלטען זיך. יעדער ביסען ווערגט מיך. איך בענק א היים און בעגים זיך מיט טרערען. די אַנדערע פיער טעג זיינען אין אָרעמערע הייזער, א ביסעל מעהר

פריינדליך, די קינדער לאַכען ניט, מען עסט צוזאַמען, און איך פיהל זיך עטוואס מעהר היימיש.

18. רישע די בויגעל־בעקערקע און חנה׳לע איהר שכנה.

פרייטאג, געהענדיג פון טאג, שטעלט מיך אָב אן עלטערע פרוי, שטארק איינגעבויגען, מיט צוויי קאַשיקעס בויגעל אויף ביי־דע הענד. ווי איך האָב זיך שפּעטער דערוואוסט איז דאָס געווען רישע די בויגעל־בעקערקע. זי איז געבליבען א יונגע אלמנה מיט צוויי קינדער. די ביסעל געלד האָט דער מאַן פאַרקריינקט, איז זי געוואָרען א בויגעל בעקערקע. זי פרעגט מיך פון וואַנען בין איך און וואו איך לערן, דערצעהל איך. „און ווי אַלט ביסטו, איינ־געלע?״ פרעגט זי מיך. — „צעהן מיט א האַלב יאָהר״, ענטפער איך. — „האָסטו שוין שבת?״ פרעגט זי, זאָג איך איהר, אז נאָך ניט. געהט זי מיט מיר צום רבי׳ן, און פרעגט איהם, אויב זי קען יוצא זיין מיט מיין קדוש און הבדלה, ווייל איהר שמעוג׳קע איז אוועק קיין מינסק לערנען אין א ישיבה, און כאָטש זי קען אליין מאַכען קדוש און הבדלה, דאָך וואָלט זי בעסער וועלען הערען פון א מאַנסביל. דער רבי זאָגט איהר, אז זי קען יוצא זיין, נאָר זי זאָל נאָכזאָגען.

פרייטאג אבענד געה איך פון שול צו דער בויגעל־בעקערין. א נידעריגע שטיבעלע, די ווענד ווייסע, די פענסטער מיט ווייסינ־קע פאָרהאַנגלעך, א טישטוך ווי שנעע ווייס, אין פינף מעשענע לייכטער, וועלכע שיינען ווי גאָלד, ברענען פינף ליכטעלעך. נע־בען טיש איבער א ספר זיצט א מיידעל פון א יאָהר זעכצעהן. איהר ווייסער, קיילעכדיגער פּנים איז אביסעל צופלאַקערט, און צוויי לאַנגע צעפּ שווארצע האָר הענגען אראָב אויף איהר האַרצען. אויף מיין „גוט שבת״ האָט זי מיר ליעבליך געענטפערט „גוט שבת, גוט יאָהר״, אויפהויבענדיג פון ספר איהרע שווארצע אויגען ווי קאַרשען, און געבעטען מיך זיצען. דערווייל איז די מוטער געקומען, און אָבגעגעבען אונז א ברייטען „גוט שבת״. גאָר ניט די בויגעל־בעקערקע, וואס איך האָב געזעהן אין דער־פריה. זי געהט אין איין אַלטען, אָבער גאַנצען אטלעסענעם מאַנטעל מיט

א זיידענער טיכעלע אויפ'ן קאָפּ. זי זעהט גאָר אויס העכער, און דער בלייכער פּנים איז ניט אזוי שטארק צוקניטשט.

איך זאָג „שלום עליכם", און איך דערפיהל די באדייטונג פון די ווערטער, אז מיר גיבען דאָס אָב „שלום" צו די מלאכים פון פריעדען, וועלכע קומען אריין אין יעדען אידישען הויז פרייטאג צו־נאכט.

פון א זייטיגען צימער עפענט זיך א טיר, און פון דאָרט געהט אריין א שעהנע, שווארץ־חנ'עווריגע ווייבעל מיט געדיכטע שווארצע ברעמען, אין א שעהנער קלייד, און מיט א פּארוק אויפ'ן קאָפּ. — „גוט שבת, חנה'לע, באגעגענט זי רישע, דו ווילסט בעסער העררען קדוש פון א מאנסביל איידער פון מיר?" — „געוויס", ענטפערט חנה'לע, מיט א צניעות'דיגען, זיסען שמייכעלע. אויף ראַזינקעס וויין מאך איך קדוש, זאָגענדיג איינציגע ווערטער מיט דעם ריכטיגען ניגון. רישע זאָגט נאָך, און די אנדערע צוויי האָבען נאָר הויך געענטפערט „אמן." מען וואשט זיך. מען זעצט מיך אויבען אָן, איך מאך המוציא איבער צוויי גרויסע חלות. מען עסט פיש, לאָקשען, פלייש און צימעס. די אַלטע בעט מיך אַלץ, אז איך זאָל זיך ניט שעהמען, אז איך זאָל זיך פיהלען ווי ביי דער אייגענער מאמען, און דערווייל צופרעגט זי זיך וועגען מיין טאטען און מאמען און וועגען אַלע קינדער.

מיר ווילט זיך זעהר וויסען ווער איז די חנה'לע, וואס זיצט דאָרט איינע אַליין אין חדר'ל. איך קען זיך ניט איינהאַלטען און פרעג רישען. דערצעהלט זי מיר שטילערהייד, אז חנה'לע'ס מאן איז ערגעץ וויים אין טיעף ראסיע ביי א פעטער אויף א שטעלע, נאָר די ווייב קען ער אהין ניט נעהמען, ווייל אידען טאָרען דאָרט ניט וואָהנען. דער קיסר ערלויבט ניט די אידען צו וואָהנען דאָרט, און דער יונגער מאַן אַליין מאַטערט זיך דאָרט, אונטערקויפענדיג די פּאָליציע, און זי וואָהנט דאָ. ער שיקט איהר שטיקער געלד, זי האָט פון פויגעל־מילך, נאָר זי בענקט נעבעך שטארק. ער קומט נאָר איין מאָהל אין יאָהר צו געסט.

שבת ביי טאָג האָב איך אויסגעלערענט אויף אויסווייניג די „הבדלה". שבת צו נאכט געקומען פון שול. דאָס מיידעל האָט געהאַלטען א שעהנע, געפלאָכטענע, וועקסענע הבדלה, און איך האָב

— „גוט שבת, חנה׳לע, באַגעגענט זי רישע, דו ווילסט בעסער הערען קדוש פון אַ מאַנסביל איידער פון מיר?“ (זייט 42).

הבדלה געמאכט מיט דעם אומעטיגען ניגון, אַקוראַט ווי דער טאַטע מאַכט.

נאָך הבדלה האָט מיך די שוואַרץ־חנ'עווידיגע ווייבעל גע־פרעגט ,אויב איך האָב שוין אַלע טעג. זאָג איך איהר, אַז זונטאג פעהלט מיר. זאָגט זי, אַז זונטאג זאָל איך ביי איהר עסען. אין מיין לעבען האָב איך נאָך אַזעלכעס ניט געגעסען ווי חנה'לע גיט מיר. אויף אָנבייסען גיט זי מיר צוויי בויגעל מיט מילך, טאָקע צוויי גרויסע בויגעל מיט אַ פולער גלאָז מילך, און צו וואַרמעס ווייסען ברויט, אמת'ע שיטניצע, אַ שטיקעלע הערינג אויף אַ שעהן טעלערעל, אַ רייזענע פעטע יויך און אַ שטיקעל פלייש פונקט ווי אויף אַ חתונה. זי עסט אויך מיט מיר, און איך קען זיך זאַט ניט אָנקוקען אויף איהרע קלאָרע הענד מיט די שעהנע ריינע לאַנגע פינגער.

19. מיין מאַמע'ס גלות, און אַ שעהנער שבועות.

ווי לאַנג עס ציהען זיך די טעג. אַ גאַנצען טאָג זיצט מען פאַרשפּאַרט. ביים רבי'ן אין שטוב איז ענג און היים. אַ טייל אינגלעך לערנען, און אַ טייל חזר'ן. דעם רבי'ס קינדערלעך שרייען, אַ טומעל, משוגע צו ווערען. דאָס לערנען איז איבער־הויפּט גמרא, און די מעהרסטע אינגלעך האָבען גראָבע קעפּ. די גמרא קלעפּט זיך צו זיי ווי אַן ארבעס צום וואַנד, דאַרף מען דאָס איבערלערנען צעהן מאָהל, ווערט מיר דאָס נמאס הערענדיג, פאַר־קוק איך זיך אויפ'ן בלויען הימעל דורכ'ן פענסטער, און דערמאָהן זיך אויף מאַליסקע מיט'ן שעהנעם טייך, מיט'ן גרינעם הויכען בארג, וואו איך האָב זיך געבאָדען, געקליבען יאַגעדעס און ניס, און געכאַפּט פיש, און דאָ זיץ איך פאַרשפּאַרט ווי אַ פויגעלע אין שטייג. עס ציהט מיך אין דרויסען, עס בייגקט זיך, איך וואָלט בעסער וועלען ליגען אויפ'ן גרינעם גראָז און לייענען מעשות ווי פאַר אַ יאָהרען. איך פאַר'חלום זיך ביז איך כאַפּ אַ פּאַטש פון דעם רבי'ן. איך לעב נאָר מיט'ן האָפענונג, אַז אָט באַלד וועט זיין שבועות, וועל איך פאָהרען אהיים, און די גוטע צייט איז געקו־מען. אַ גוי, וואס איז געקומען אין מאַרק, פאַרפאָהרט נאָך מיר,

און נעהמט מיך אהיים. דאָס פאָהרען אליין איז ווערט געווען אַ אוצר. אלעס ארום איז גרין, די זון פארגעהט און באהאלט זיך דאָרט הינטער די הויכע בוימער, די פויגעלעך זינגען שירה צו גאָט, און איך דאַווען מנחה און דאנק גאָט, וואס איך פאָהר אהיים.

דער טאַטע וואָהנט איצט אין לאַטשעוויטע. דאָס איז אַ דאָרף, טאַקע ניט ווייט פון מאַליסקע. אין גאַנצען צוויי וויארסט. דאס דארף איז איין לאנגע גאַס, פוןביידע זייטען מיט קליינע, הילצערנע הייזקעס, אין וועלכע עס וואָהנען אָרימע גוים. אין מי־טען דארף האָט דער טאַטע געדונגען אַ שטיבעלע. אליין ארבייט ער ווייטער אין סוקנאוואַלנע פאר אכט רובעל אַ חודש, און אין דאָרף זיצט די מאַמע מיט די קינדער. דער טאַטע קומט נאָר אויף שבת אַ היים. די מאַמע פארקויפט צו ביסלעך בראָנפען אָהן אַ פאַטענט, דערצו האָט מען איין אייגענעם גאָרטען מיט בולבע, צי־בעלע, מעהרען, רעטעך און בוריקעס. אַ ציג האָט מען שוין אויך, און עס וואָלט גאָר ניט שלעכט געווען, האָט אָבער די מאַמע גרוי־סע צרות פון אייניגע גוים.

אזוי ווי איך בין געווען אַ גאַסט, און די מאַמע וויים, אַז איך האָב זעהר ליעב בולבענע לאַטקעס, האָט זי אָנגעריבען בולבע, פאר־נאַכט איינגעהייצט אין אויווען, באקט די לאַטקעס און רעדט מיט מיר. ערשט מיט אַמאָהל פאַלט אריין אין שטוב אַ שכור'ער גוי און בעט בראָנפען. זאָגט די מאַמע, אַז זי וועט איהם ניט גע־בען, ווייל ער האָט שוין ערגעץ גענוג געטרונקען, און יעצט זאָל ער בעסער געהן אהיים שלאָפען. דער גוי ווערט מלא רציחה, כאפּט אן עמער וואסער און גיסט אריין אין אויווען. אַ געדיכטער רויך אויסגעמישט מיט אַש פילט אן דאָס שטיבעל צום דערווערגען זיך. דער גוי כאפּט דעם טאָפּ צוריבענע בולבע און גיסט ארויף דער מאַמען אויפ'ן קאָפּ, און שליידערט זי ארוים פון שטוב. די קינדער מאַכען אַ געשריי, און ער ווארפט אונז אַלעמען ארוים פון שטוב, שרייענדיג: „דאָס איז אונזערס, מיר דארפען ניט קיין אידען.” מיר בלייבען אַלע אין דרויסען, און ער לעגט זיך שלאָ־פען אין אונזער שטוב. די מאַמע לויפט אַ פארווייגטע, ברייננט זיין ווייב מיט אַ זוהן, און זיי שלעפען איהם אוועק אהיים. די

מאַמע דערצעהלט מיר, אז אזעלכע צרות האָט זי גאַנץ אַפּט. „נאָר וואס קען מען טאָן? זאָגט די מאַמע, אז מיר אידען זיינען דאָך אין גלות, מיר מוזען אַלץ אָננעהמען פאַר ליעב.״ איך קוק אויף דער מאַמען, ווי פאַר׳חושך׳ט זי איז. איך וויין און טראַכט: „פאַרוואס קומט עס מיין מאַמען, אז זי זאָל ליידען מעהר גלות איידער אַלע ווייבער?״

דאָך ניט קוקענדיג אויף די צרות גרייט מען זיך אויף יום טוב. פון דער ציג האָט מען אָנגעקליבען מילכיגס אויף שבועות, און מיר וועלען האָבען בלינטשעס מיט צוקאָריע. ערב יום טוב בין איך מיט די קלענערע קינדער געלאָפען אין וואלד נאָך גרינ־סען אויף שבועות. די פאַסטוכער האָבען אפילו אָנגערייצט די הינד אויף אונז, און פון די ברעגען פון זייערע לאַנגע העמדער האָבען זיי געמאַכט א חזיר׳שען אויער און געשריען: „זשיד חאַלאַמיד, סוויניאַטשע אוכא״. דאָך האָט עס מיך ניט אָבגעשראָקען, אָבגע־שמעלט זיך, געוועדט מיט די הינד מיט גוטען, זיינען זיי שטיל געוואָרען, און פון די שקצים מוז מען דאָך ליידען, ווי די מאַמע זאָגט: „מיר זיינען דאָך אין גלות״. אין וואלד האָבען מיר אָנ־געריסען שעהנע צווייגלעך פון פאַרשיעדענע בוימער, צוריקגעהענ־דיג אָנגעריסען לאַנגע גרינע גראָז, געקומען אהיים, באַדעקט מיט גרינע גראָז די גאַנצע ערד אין שטוב, און אויף די ווענד אויסגע־האַנגען די צווייגלעך, און מיר האָט זיך פאַרוואלט נאָך האָבען פויגעלעך אין שטוב. בעט איך, אז די מאַמע זאָל מיר געבען עפּענען די פּאָר אייער, וואס זי דאַרף פאַרברויכען אויף יום טוב. און גאַנץ פאָרזיכטיג מאַך איך לעכעלעך פון ביידע זייטען אין דעם איי און בלאָז ארוים די וויסעכלעך מיט די געלעכלעך. פון איין זייט פון דעם שאָלעכץ געמאַכט א שנאָבעל פון טייג און פון צוויי־טען זייט אריינגעשטעקט א פּאָר הינערשע פעדערען, איז דאָס געוועזען דער עק. פון די זייטען אָבגעשוואַרצט מיט סאַזשע, און אויסגעהאַנגען עם צווישען די צווייגעלעך. איך באַטראַכט מיין ארבייט און בלייב שטאַרק צופריעדען, וואס איך האָב אזוי באַ־שעהנט דעם יום טוב.

ערב שבועות פאַר נאַכט איז דער טאַטע געקומען. א גאַנ־צע נאַכט האָב איך מיט׳ן טאַטען תקון שבועות געזאָגט, און גאַנץ

פריה קיין מאליסקע צום מנין געגאנגען. מען זאָגט הקדמות, און איך בין זיך מחיה מיט דעם נגון. וואס קען, דאכט זיך, זיין שעה־נער? עפעס איז ער אי פרעהליך אי אומעטיג, און ווי שטארק ער ווירקט אויף מיין קינדערשער נשמה און וועקט אין מיר א יום טוב׳דיגע שטימונג. און אַט פאנגט מען אָן צו לייענען די תורה, ווי אזוי גאָט האָט אונז די תורה געגעבען. מיט א מאָהל האָבען זיך אלע געשטעלט. מען לייענט די עשרת הדברות, און איך דער־מאָהן זיך, אז אַט די זעלבע ווערטער האָט דאָך גאָט אליין פון זיין מויל געזאָגט צו די אידען, און מיר שטעלט זיך פאָר ווי די דור־נערען קראכען שרעקליך און צוקייקלען זיך איבער׳ן מדבר, און די בליצען פארבלענדען אלעמען די אויגען און דער בארג סיני איז איינגעוויקעלט אין א געדיכטען וואלקען ווי אין א טלית און טריי־סעלט זיך ווי א לולב, און גאָט שרייט אויס: „אנכי ד׳ אלהיך" — איך בין דער עוויגער, דיין גאָט. — און איך טראכט מיר: „ווער האָט נאָך די זכיה געהאט צו הערען גאָט אליין ריידענדיג?" מיר שטעלען זיך דאווענען מוסף, מיר בעטען גאָט, אז ער זאָל אונז אויס־לייזען פון גלות, און גאָט זאָל מיך ניט שטראפען, וואס אין מיטען שמונה עשרה האָט זיך מיר פארגעשטעלט דער שכור׳ער גוי, ווי ער גיסט ארויף די בולבע דער מאמען אויפ׳ן קאָפּ און טרייבט אונז אלעמען ארויס פון שטוב. און איך וויין, און בעט גאָט, אז ער זאָל אונז אין גיכען אויסלייזען פון גלות, און ברייגגען צוריק אין אונזער הייליג לאנד.

20. פסח אין דאָרף.

אין קורעניץ האָב איך געלערענט דעם זומער און דעם נעקס־טען ווינטער. אויף פסח בין איך געקומען אהיים. אין דאָרף איז א בלאָטע צו דערטרינקען זיך. אין אלע הויפען איז מיסט און שמוץ פון א גאנץ ווינטער, נאָר ארום אונזער שטיבעלע איז ריין. לכבוד יום טוב האָט מען ארומגערייניגט און בעשאָטען מיט געלען זאמד, און דאס שטיבעלע אינווענינ אויסגעווייסט. עס איז שוין ערב פסח.

די געשייערטע טיש און בענק זעהען אויס ווי נייע, די לייב־

טער מיט דעם סאַמאָוואַר שיינען ווי גילדערנע. פאַר־נאַכט זיינען אַלע אַרומגעוואַשען, און כאָטש קיין נייע קליידער האָט קיינער ניט, דאָך זעהען אַלע אויס יום טוב׳דיג. דער טיש איז צוגע־דעקט מיט אַ קלאָהר־ווייסער טישטוך, אויפ׳ן טיש שטעהט אַ פלאַש מיט מעד, עס ליגען מצות מיט די אַלע אַנדערע נויטיגע זאַכען. די מאַמע האָט אָבגעבענשט ליכט, אַ ליכטיגקייט האָט זיך צו־שפּרייט אויף אַלעמענס פּנים׳ער, און איך מיט׳ן טאַטען האָבען זיך געשטעלט דאַוונען. דער יום טוב׳דיגער דאַוונען מיט׳ן שעה־נעם הלל מאַכען פיהלען נאָך מעהר יום טוב׳דיג.

צום סדר האָב איך פאַרנומען דעם ערשטען פּלאַץ נעבען דעם טאַטען, און דער טאַטע האָט מיך מכבד געווען, אַז איך זאָל פאַר־טייטשען די הגדה. ער האָט מיך אָפט אָפּגעשטעלט, געפרעגט אַ קשיה, און אַליין געענטפערט מיט אַ שעהנעם מדרש, אָדער מיט אַ משל פון דובנער מגיד. נאָכ׳ן בענשען האָבען מיר געזאָגט הלל מיט באַגייסטערונג, נאָכהער געזאָגט די אַלע איבעריגע שטיקלעך פון דער הגדה, יעדער זאַך מיט איין אַנדערע ניגון. די מאַמע איז געזעסען און מיט ליעבע בליקען געקוקט אויף מיר, און אַמאָהל גע־וואָרפען אַ בליק אויף דעם טאַטען. דער טאַטע הייסט מיר שוין געהן שלאָפען, און אַליין פאַנגט ער אָן צו זאָגען שיר השירים מיט דעם געוויסען זיסען ניגון. איך וויל אָבער ניט געהן שלאָפען, עס ווילט זיך מיר זאָגען שיר השירים.

אויף מאָרגען פריה בין איך מיט דעם טאַטען געגאַנגען קיין מאַליסקע צום מנין. עס איז גאַנץ שווער צו געהן אין אַזאַ גע־דיכטער בלאָטע, אָבער עס איז גאָר איין אַנדער עונג יום טוב, ווען מען האָט אַ מנין. קומענדיג פון דאַוונען, אָבגעגעסען, דער טאַטע לעגט זיך צו, די מאַמע גיט אונז צו עטליכע ניס, און מיר געהען אין דרויסען שפּיעלען אין ניס.

אין רעכטען מיטען שפּיעלען געהט אַרויס דער טאַטע, און זאָגט צו מיר: „קום, מיין זוהן, מיר וועלען לערנען שיר השירים.״ אויפ׳ן טיש זידט דער סאַמאָוואַר, די מאַמע גיסט אָן טעע, און דער טאַטע דערצעהלט, אַז אין שיר השירים שטעלט מען פאָר, אַז גאָט איז דער חתן און דאָס פאָלק ישראל איז די כלה. „שחורה אני ונאוה״, זאָגט דער טאַטע מיט אַ זיסער, ווייגענדיגער שטימע,

„שווארץ בין איך, ווייל איך האָב געמאכט דעם עגל, אָבער שעהן בין איך, וואָס איך האָב גענומען די תורה. אל תראוני שאני שחרחרת, קוקט ניט, וואס איך בין שווארץ, דאָס האָט דער גלות מיך פארשווארצט.״ וואָס ווייטער ווער איך אלץ מעהר באגייס־טערט, און איך זאָג שוין אליין: „כי הנה הסתיו עבר, דער ווינ־טער איז אריבער, הנצנים נראו בארץ, בלומען באווייזען זיך אויף דער ערד, עת הזמיר הגיע, די צייט פון זינגען איז געקומען,״ — „ דאָס מיינט, זאָגט דער טאטע, אז דער גלות געהט אוועק, די גאולה קומט, און אידען זינגען שירה.״ אונזערעביידענס שטימען גי־סען זיך צוזאמען, אונזערע הערצער ווערען נעהענטער, און פון דעם טאטענס נשמה גיסט זיך אין מיין הארצען האָפענונג אויף בע־סערע צייטען פאר אלע אידען. די מאמע זיצט אָנגעשפּראַט דעם קאָפּ אויפ׳ן רעכטען האנד, קוקט אויף אונז, און טרערען גיסען זיך פון איהרע אויגען. דורך איינעם פון די קליינע פענסטערלעך שיינען אריין די לעצטע שטראלען פון דער זון, פארשפּרייטען זיך אין אלע ווינקעלעך און באלויכטען די פאר׳חושכ׳טע פּנים׳ער פון מיין טאטען און מאמען.

נאָכ׳ן לערנען האָבען מיר אָבגעדאווענט מנחה, און איך הער ווי דער טאטע זאָגט צו דער מאמען: „שרה רבקה, ווייסטו וואס איך האָבע באשלאָסען? איך דענק נאָך פסח אם ירצה השם וועל איך איסר׳ן אוועקפיהרען קיין מינסק און אָבגעבען אין א ישיבה. ער איז דאָך שוין אלט עלף מיט א האלב יאָהר, וואס וועט זיין דער תכלית אין קורעניץ? דאָרט אין מינסק זיינען פאראן ישיבות, און דערצו נאָך מרדכי זאָל געזונט זיין אלס אן עלטערער ברודער, וועט גוט אכטונג געבען אויף איהם און טאקע העלפען מיט׳ן לער־נען.״ די מאמע האָט זיך באנאָסען מיט טרערען, זי האָט מיך צו־גערופען, ארומגענומען, א קוש געטאָן, און שטילערהייד א זאָג געטאָן: „א איד מוז לערנען תורה.״ און מיר איז שטארק געפע־לען וואס איך וועל שוין ווערען אויס חדר־אינגעל, און וועל זיין א ישיבה בחור.

21. אויפ'ן צוועלפטען יאהר ווער איך א מינסקער ישיבה בחור.

אויף מארגען נאך פסח האט די מאמע איינגעבונדען אין א פעקעלע מיינע צוויי העמדער און צוויי פאר זאקען, און אין א צווייטען פעקעלע א ביסעל מצה, עטליכע געקאכטע אייער מיט א ביסעל זאלץ. מיר צוזעגענען זיך, אויסגעוויינט זיך גוט, און דער טאטע פיהרט מיך קיין מינסק לערנען. מיר דארפען געהן צופוס א וויארסט אכציג. ערשט אויפ'ן פערטען טאג זיינען מיר געקומען צום פעטער לייבען קיין פארעלאנקע, צוואנציג וויארסט פון מינסק.

דער פעטער לייבע איז דער מאמעס אינגסטער ברודער. ער איז א רייכער בעל הבית, האלט א גרויסע קרעטשמע אויף דעם וועג, וואס געהט פון ווילנא קיין מינסק, דערצו האט ער פיעל לאנד צו בעארבייטען, און האלט פיעל קיה און פערד. ער האט נאר צוויי מיידלעך. די עלטערע איז פערצעהן יאהר אלט, און דער פעטער וויל מיין ברודער מרדכי פאר איין איידעם. מיר דערוויסען דא טאקע דעם ברודער. דער פעטער נעהמט איהם פון מינסק אויף אלע ימים טובים.

דער טאטע איז אוועק צוריק א היים, און מרדכי נעהמט מיך קיין מינסק. ער לערענט אין דער גרעסטער ישיבה, אין בלומקע'ס קלויז. ער עסט אויך טעג, אבער ער האט אימער גענוג געלד, וואס דער פעטער לייב גיט איהם. מיך האט מען אבגעגעבען אין א קליינער ישיבה, צו ר' איסר'ן. נעכטיגען פלעג איך ביי מרדכי'ן, אין דער פריה נאכ'ן אנבייסען געה איך אוועק אין דער ישיבה אויף א גאנצען טאג. אין מיין ישיבה האבען געלערענט מעהר פון הונדערט און פופציג ישיבה בחורים, גרויסע און קליינע. איך בין געווען דער קלענסטער. דער טומעל איז פאר מיר אונערטרעג־ליך, זיצען א גאנצען טאג און לערנען גמרא האט מיר מיין קאפ פארדולד, און ניט איינמאהל האט געטראפען, אז איך בין אנ־שלאפען געווארען איבער דער גמרא. צו לאנגע שטונדען און צו שווער דאס לערנען. אלע טאג וויזט דער ראש ישיבה פיעל גמרא מען זאל צוגרייטען ביז מארגען, און אויף מארגען, ווען עס קומט

צום לערנען, ווערט אין דער ישיבה שטיל, דער ראש ישיבה שטעלט זיך אין מיטען, ער רופט ארויס איינעם, און הייסט זאָגען. אלע זי־צען און הערען ווי דער איינער זאָגט, און דער ראש ישיבה מאַכט נאָר באַמערקונגען און ערקלעהרונגען און פאַרריכט, וואו מען פאַר־שטעהט ניט ריכטיג, און, אויב איינער וויס ניט די גמרא, האָט ער גרויסע בזיונות.

גאַנץ שווער קומט מיר אָן צוגרייטען א בלאַט גמרא, ווי מען רופט עס „דעם לייענען". אמאָהל העלפט מיר אוים מרדכי, דאָס קומט אָבער אוים שפּעט ביי דער נאַכט, ווייל אין זייער ישיבה איז איינגעפיהרט, אַז איינער מוז זיצען און לערנען ביז האַלבע נאַכט און א צווייטער פון האַלבע נאַכט ביז טאָג. מען רופט עס „משמורים", און אמאָהל, ווען עס קומט אוים מרדכי'ן צו זיצען די צווייטע האַלבע נאַכט, וועקט ער מיך אויף, און זעצט זיך לער־נען מיט מיר. מיינע אויגען קלעפּען זיך, איך גענעץ, און הער ניט, וואָס איך רייד, ביז ער גיט א פּאַטש, אַז פונקען שיטען זיך פון די אויגען.

22. צרות פון מינסקער טעג.

אַלע טעג האָב איך ווייט פון דער ישיבה, און די מעהרסטע אין די רייכע הייזער, וואו מען גיט מיר עסען אין קיך. ניטאָ אפילו איין טאָג ווי אין קורעניץ ביי רישע דער בויגעל בע־קערקע אָדער ביי חנה'לען. אייניגע מאָל האָט מיט מיר פּשוט אומגליקען געטראָפען אויף מיינע טעג.

שבת האָב איך געהאַט אין טאָטערשער גאַס, זעהר ווייט צו געהן. איין מאָל צו שלוש סעודות האָט דער בעל הבית גע־זאָגט זעהר לאַנג זמירות. עס איז געוואָרען וואָלקענדיג, עס האָט גענומען דונערען און בליטצען, און ווען מיר האָבען אָבגעבענשט איז שוין פינסטערלעך געוועזן. איך שטעה אויף פון טיש און וואַרט, פיליכט וועט מען מיר הייסען דאָ נעכטיגען. זיי זאָגען אָבער גאָר ניט, איך וויל זיך בעטען נעכטיגען דאָ, נאָר איך שעהם זיך. איך זאָג מיט א האַלבען מויל: „א גוטע וואָך" און געה ארויס פון שטוב. איך פאַנג אָן צו לויפען. אין גאַס זעהט מען קיינעם ניט. עס פאַנגט אָן צו גיסען א רעגען, טאַקע

אן אמת׳ער מבול. אין איין מינוט בין איך שוין אין גאנצען נאס. איך לויף און וויין. יעדער בליטץ פארבלענדעט מיינע אויגען, און באלד ווערט פינסטער, אז איך זעה ניט וואוהין צו לויפען, און באלד דערלאנגט א זעץ א דונער, אז איך ווער פאר־צימערט. איך לויף מיט מיינע לעצטע כחות, נאר עס געדויערט עפעס צו לאנג. איך קוק זיך איין און באמערק, אז איך האב ניט קיין הייזער ארום זיך. איך פארשטעה, אז אין דער פינסטער בין איך געלאפען ניט אין דעם ריכטיגען וועג. פון ווייטען דערזעה איך ליכט פון א הויז, לויף איך אהין און בין געקומען צו בריסקער וואקזאל. דא בין איך אריינגעגאנגען צו א אידען. האבען זיי מיר אויסגעטאן מיינע נאסע קליידער, אויסגעדרעהט זיי און געלאזען טריקענען. אנגעטאן מיר א טרוקענע העמד, גע־געבען א הייסע גלאז טהעע און געלעגט שלאפען.

איין טאג האב איך געהאט ביי א נגיד, וואס וואוינט טיעף אין א גרויסען הויף צווישען בוימער, און צום נאס וואהנט א פריץ. אויף א קייט שטעהט א הונד ווי א בער די גרויס, ניט ווי די הינד ביי אונז אין דארף. ווען איך געה דורך דעם הויף טוט דער הונד א שפרונג און א ברום, אזוי ווי א לייב, אז אין הארצען רייסט זיך ביי מיר אב. איינמאל געה איך עסען וואר־מעס. דער גאנצער הויף איז פארהאנגען מיט קליידער, וואס מען לופטערט. איך געה צווישען די קליידער. פלוצלונג דערהער איך א ברום פון דעם הונד, א כאפ פאר׳ן פוס, און איך ליג שוין אויף דער ערד אהן לשון. איך וויל שרייען, נאר איך קען ניט, צו שטארק דערשראקען זיך. דער הונד שלעפט מיך ארום אין גאס, און דא ערשט פאנגט איך אן צו שרייען מיט ווילדע קולות. מען נעמט מיך אריין צו א אידען אין הויז. די פוס איז נאר אביסעל צוביסען, דערפאר אבער מיינע הייזלאך זיינען צופליגט. מען בינדט מיר ארום מיין וואונד, מען ציהט צונויף מיט א פאדים די הייזלעך, און איך געה קוים א לעבעדיגער צוריק אין דער ישיבה, ניט קיין געגעסענער. דריי טעג האב איך געקרענקט, און אויף דעם טאג, וואו דער הונד איז, בין איך מעהר ניט גע־גאנגען עסען, געבליבען אהן א טאג, און דערצו נאך מיט צורי־סענע הויזען.

אין קורצען גערעדט האָב איך דעם זומער זעהר פיעל געליטען. פיעלע מאָל פלעג איך אין א ווינקעלע גוט אויסוויינען זיך, דער־מאָנענדיג זיך אויף דער היים און בענקענדיג נאָך די קינדערשע יאָהרען, ווען איך האָב געלעבט פריי ווי א פויגעל. איך האָב קוים דערלעבט ענדע זומער, ווען מיר זיינען אוועקגעפאָהרען צום פעטער לייבען אויף יום טוב. א גאַנצען טאָג בין איך אין פעלד. מען שניידט תבואה. איך ברייננ קאַלטע וואסער פאַר די ארבייטער, איך העלף צונויפטראָגען די גארבען תבואה, און איך זיץ פון אויבען אויף א וואָגען מיט תבואה און פאָהר פון פעלד אין שייער. סכות איז מיין ברודער מרדכי געוואָרען א חתן פאַר דעם פעטער'ס טאָכטער, און פאַר מיר פאַנגט זיך אָן א נייע וועלט מיט נייע צרות.

23. איך דאַרף אַליין פאַרזאָרגען זיך מיט אַלעם.

אויף ווינטער פאָהרט מיין ברודער מרדכי קיין זאסלאוו. דער פעטער, דער רייכער מחותן, האָט גדונגען פאַר איהם קעסט און קוואַטיר ביי דעם רב פון שטעדטעל, און דער רב וועט טאַקע לערנען מיט איהם; און מיך פיהרט מען צוריק אין מינסק אין דער זעלבער ישיבה, וואו איך האָב געלערנט. דער פעטער האָט מיר געמאַכט א קאַפאָטע אויף וואַטע און געקויפט א פּאָאַר נייע שיך און געלאָזען מיר אויף דער הוצאה צוויי גילדען.

איצט האָב איך ערשט דערפיהלט ווי עלענד איך בין. פריי־ הער האָט מרדכי מיט אַלעם מיך פאַרזאָרגט, און יעצט מוז איך אַליין זאָרגען פאַר יעדער זאַך. דאָס ערשטע האָב איך אין דער ישיבה פאַרכאַפּט א פּלאַץ צום שלאָפען, און אזוי ווי איך בין געקומען פון די ערשטע האָב איך פאַרכאַפּט א טייערען געלעגער אויף דעם באַנק וואָס שטעהט פונקט נעבען הרובע, און ווי באַלד, אז מען פאַרכאַפּט בלייבט שוין א חזקה פאַר א גאַנצען זמן, קיינער האָט ניט קיין רעכט צו פאַרנעהמען דעם פּלאַץ. אויף וואָס צו שלאָפען האָב איך אויך, דער פעטער האָט מיר געלאָזען א זאַק מיט היי, און מיין וואַטאָווע קאַפּאָטע דיענט מיר פאַר א צודעק. אזוי האָב איך זיך פאַרזאָרגט מיט'ן שלאָפען. מיט'ן עסען אָבער איז מיר ניט אזוי גרינג אָנגעקומען.

גלייך פון אָנפאנג האָט מיר געפעהלט א טאָג, און אין גיכען איז מיינער א בעל הבית ארויסגעפאָהרען פון מינסק, בין איך געבליבען אָהן א צווייטען טאָג, אוןביידע טעג וואָס פעהלען זיינען אויסגעקומען איינער נאָכ׳ן אַנדערען. דערצו איז אין מינסק איינגעפיהרט, אז אויף די טעג גיט מען ניט קיין אָנבייסען אין דער פריה. מיט אָנבייסען פארזאָרגט די ישיבה. מען גיט יעדער איינעם א שטיקעל שווארצען קאָרן ברויט. זומער האָב איך אָנבייסען געגעסען ביי מרדכי׳ן. ביי זיי אין בלומקע׳ס קלויז טיילט מען ניט קיין ברויט. דאָרט לערנען רייכערע ישיבה בחורים, קויפען זיי אַליין ברויט און טאָקע צום ברויט אויך, און דערצו גיט די ישיבה יעדען אין דער פריה א פארוויסטען קרופניק. אזוי האָב איך ארום מרדכי׳ן געהאָט גרויסארטיגע אָנבייסענס, און ניט געדארפט אָנקומען צו מיין ישיבה נאָכ׳ן שטיקעל ברויט. יעצט אָבער מוז איך שוין שטופען זיך גלייך מיט אַלעמען צו באקומען דעם שטיקעל ברויט. עס ווערט א שטור־פענגעם און כאפענעם אונערטרעגליך; איך בין דער קלענסטער צווישען זיי און דערצו נאָך אביסעל א שעהמעוודיגער, קומט מיר אימער אָן דער ערגסטער חלק, דאָך האָב איך חלילה קיין הונגער ניט געליטען.

אמת, איך האָב ניט געהאָט די איינקינפטע ווי די אנדערע ישיבה בחורים האָבען פון מנינים, און דאָס גלייכען, ווייל איך בין נאָך פאר בר מצוה, דאָך האָב איך אימער געהאָט געלד, ווייל דער פעטער פלעגט זיין אָפט אין שטאָדט, און צו יעדען מאָל פלעגט ער מיר לאָזען א גילדען אָדער צוואנציג קאָפּיקעס, און איך האָב געלעבט מיט א רעכענונג. איך האָב געוואוסט, אז א איד דארף עסען, אָבער ניט פרעסען. אויף די צוויי טעג, וואָס פעהלען מיר, קויף איך מיר צוויי פונט ברויט, און פאר א קאָפּיקע הערינג, פאר א קאָפּיקע קעז, און אמאָל א זויערען אוגעריק, און ווען איך פארבענק זיך שטארק נאָך א בולבע, קויף איך א פּאָאר בולבע, באק זיי אָב און מאך מיר א סעודה כיד המלך.

עס טרעפט אפילו אָפט, אז א אידענע זאָל אין אבענד ברייננגען א טעפּעל מיט א געקאָכטער זאך, און די ישיבה בחורים פלעגען דאָס פשוט צו צוקערען, נאָר איך פלעג ניט וועלען צו־

ריהרען זיך דערצו. מיר שטעלט זיך פאָר, אז דאָס האָט מען צונויפגעגאָסען פון אַלע טעלער, וואָס עס איז געבליבען פון די קינדער, און ווער וויים ווי אזוי זייערע געזלעך זיינען געוועז? חברה האָבען דערפאַר מיר א נאָמען געגעבען „דער קריוויצער פריץ".

אויסער דעם עסען האָב איך נאָך געמוזט אויסגעבען אויף באָד געלד יעדער וואָך, אָבער מעהר האָב איך ניט אויסגעגעבען. ווען מיר האָט זיך זעהר פאַרוואָלט קויפען א שעהן סידור'ל, האָב איך א פאָר וואָכען געגעסען טרוקענע ברויט, ניט פאַרגונען זיך קויפען כאָטש פאַר א גראָשען הערינג, ביז גאָט האָט געהאָלפען און איך האָב אָנגעקליבען געלד, און געקויפט א סידור'ל פאַר א גאַנצען גילדען. דאָס איז שוין איין מאָל געוועזן א סידור'ל! איך האָב זיך זאַט ניט געקענט אָנקוקען אויף זיינע שעהנע בלויע טאָוועלעך מיט די גילדערנע ווערטער.

שפּעטער אביסעל האָט זיך מיר פאַרוואָלט אויסלערנען זיך לייענען רוסיש. מיר האָבען א ישיבה בחור, וועלכער קאָן רוסיש, נעהמט ער צעהן קאָפּיקעס פאַר אויסלערנען. האָב איך ווייטער געגעסען אָנבייסען טרוקענעם ברויט ביז איך האָב צונויפגעקליבען די געלד. אָבגעצאָהלט די געלד אפריהער, און ער האָט מיר גע־געבען א קליין, אַלט ביכעלע, האַלב צוריסען, געשריבען אין רו־סיש און פאַרטייטשט אין אידיש. ער האָט מיך באַלד אויסגע־לערנט לייענען די „אזבוקי", דאָס הייסט דעם גוי'ישען אלף בית, און אינגיכען בין איך מיר שוין ארומגעגאַנגען איבער מינסקער גאַסען פאַרריסען דעם קאָפּ אין דער הויך און געלייענט די וויוועסקעס (סיינס): „באַקאַליעעניאַ טאַרגאַווליא", „מוזשעס־קאַיא גימנאַזיא", דאַמסקי פאָרטנאָי", און דאָס גלייכען.

אין אַלגעמיין קאָן איך זאָגען, אז מיט מיין שלאָפען און עסען בין איך צופרידען געוועזן, דערפאַר אָבער האָב איך געהאַט גרויסע צרות פון מיין לערנען. מען לערנט די גמרא קדושין, וועגען חתונה האָבען, וועגען אזעלכע זאַכען וואָס איך פאַרשטעה ניט, און די גמרא איז אין פיעלע פּלעצער זעהר שווער, און צו־גרייטען דעם לייענען מוז איך אַליין, ניט וויסען און האָבען בזיונות ווילט זיך ניט, געה איך ארום פון איין ישיבה בחור צום

צווייטען און בעט אז מען זאָל מיר ערקלעהרען וואס די גמרא זאגט, נאָר אממייסטען מאטער איך זיך אליין ביז דער קאָפ פאנגט אָן צו שווינדלען, און פיעלע מאָהל טרעפט, אז איך פאנג אָן צו וויינען. דערפאר אָבער פיהל איך א שטארקע צופריעדענהייט ווען דער ראש ישיבה רופט מיך צו, און איך שטעל זיך אויף די שפיץ פינגער צו דערלאנגען דעם סטענדער, און פאנג מיר אָן צו זאָגען די גמרא גלייך ווי אלע גרויסע, און אלע הערען און קוקען אויף דעם קליינעם „וויזליק."

24. אָהן הויזען אין א פראָסט.

אזוי איז זיך דאָס לעבען געגאנגען גאנץ נאָרמאל. יעדען פאר־טאָג, פינף א זייגער, וועקט מען. מען מוז אויפשטעהן לערנען. אויב מען וויל נים אויפשטעהן, שלעפט מען אראָב פאר די פיס. מען לערענט גמרא ביז פופצעהן שטונדען אין מעת לעת, און קיי־נער באקלאָגט זיך נים, ווייל א איד דארף דאָך לערנען תורה, צו־ליעב וואס דען האָט מען אונז א תורה געגעבען? ניין א זייגער אין אבענד, ווען מען הערט אויף צו לערנען, קלייבען זיך רעד־לאך און מען רעדט. די גרעסערע בעזונדער און די קלענערע באַ־זונדער. צווישען די קלענערע חברה פארנעהם איך א באדייטענ־דען פלאץ. ווייל איך דערצעהל שעהנע מעשות, וואס איך האָב אמאָהל געהערט פון דעם טאטען, אדער געליענט אין פריידע'ס ביבעלעך.

דאָנערשטאג אבענד קלייבען מיר זיך צונויף א גאנצע חברה און מען געהט צוזאמען אין באָד, און דאָרט וואש איך מיין העמד און דעם ארבע כנפות. דאָס געהן אין באָד און זיין דאָרט איז פאר אונז געווען אן ערהאָלונג און פארגעניגען, נאָר איינמאָהל האָט מיט מיר אין באָד אן אומגליק געטראָפען. ווען מיר זיינען געווען אין באָד, זיינען אריינגעקומען פיעלע סאָלדאטען מיט א געשריי און פאפעריי, און האָבען זיך גלייך גענומען צו אונז. מען האָט אויף אונז געשפריצט מיט הייסע און מיט קאלטע וואסער, און זיי האָבען אונז גערופען מיט מיאוס'ע נעמען. מיר שווייגען. וואס קען מען טאָן? א איד דארף אין באָד אויך פיהלען דעם גלות.

מיר באשליסען צו פארלאזען די באָד. מען טוט זיך אָן, ערשט א גרויסער אומגליק, מיינע הויזלעך זיינען ניטאָ. איך לויף ארום, איך זוך און וויין, נאָר זוך היינט, זוך מאָרגען, די הויזלעך זיינען ניטאָ. דאָס האָט געווים א סאָלדאט צוגע׳גנב׳עט.

דער סוף איז געווען, אז איך האָב געמוזט לויפען אין דער ישיבה אָהן הויזען. דער ווינד צובלאָזט אלע וויילע די פאָלעס פון מיין קאפאָטע, און דער פראָסט טוט א כאפ די נאקעטע פיס, אז אין הארצען פארקוועטשט. קוים א לעבעדיגער אריינגעפאלען אין דער ישיבה. און גאָט האָט א נס געטאָן, וואס א גרויסער ישיבה בחור האָט געהאט א צוריסענע פאָר הויזען, וועלכע איך האָב אביסעל פאררינכט און געטראָגען זיי ביז דער פעטער לייב איז געקומען אין שטאָדט, און געקויפט א פאָר הויזקעס, און דער־ביי געזאָגט מיר אכטצעהן מאָהל „שלי־מזל, צו דיר קלעפט זיך אלעס."

25. איך בלייב אָהן א גראָשען געלד.

אלעס איז ווייטער אוועק ווי געהעריג, און עס וואָלט דאכט זיך גאָר גוט געווען. וואס טוט גאָט, צועפענט ער די טויערען פון די הימלען, און הויבט אָן צו שיטען מיט שנעע טאָג איין און טאָג אוים. דערצו נאָך שטארקע ווינטען. אלטע לייט דערצעהלען, אז זיי געדענקען גאָר ניט אזעלכע זאווערוכעס. עס האָט פארשאטען אלע וועגען. מען פאָהרט ניט אין מארק, אָרימע לייט שטארבען פון קעלט און הונגער, קרעמער זיצען אָהן לויזונג, אפילו די באָה־נען געהען ניט. אלע שרייען, אז דאָס איז אָן אומגליק, און דער אומגליק האָט מיך אויך געטראָפען.

שוין די דריטע וואָך, אז דער פעטער לייב איז ניט געקומען אין שטאָדט. שוין באלד צוויי וואָכען, אז איך בין געבליבען אָהן א גראָשען געלד. אלע טאָג אויף אָנבייסען און די צוויי טעג וואס מיר פעהלען קום איך אוים מיט א שטיקעל טרוקענעם ברויט, און דער ברויט אליין האָט עפעס גאָר ניט קיין זעטיגקייט, מען עסט אויף צוויי מאָהל אזוי פיעל, און מען בלייבט הונגעריג. איינ־מאָהל, עסענדיג מיין שטיקעל ברויט אויף וואָרמעס, זעה איך,

אז פון מיין ברויט בלייבט נאָר אַ שטיקעלע אויף וועטשערע, און מאָרגען פעהלט נאָך אַ טאָג. וואס וועל איך טאָן? און ערגער פון אַלץ, וואס איך האָב ניט קיין באָד געלד. שוין צוויי וואָכען ניט געהאַט קיין באָד, און קיין העמד ניט איבערגעביטען.

מיין קליין קעפעלע שפּאַלט זיך, וואס טוט מען? נאָך האַל־בען טאָג, און דעם גאַנצען אבענד, קריכט מיר ניט די גמרא אין קאָפּ. נאָכ'ן לערנען אין אָוונד, אויפגעגעסען דעם לעצטען שטי־קעל ברויט, און געלעגט זיך שלאָפען, נאָר עס שלאָפט זיך ניט. דער געדאנק „וואָס עסט מען מאָרגען, און וואו נעהמט מען באָד געלד" לאָזט מיך ניט רוהען.

פארשיעדענע עראינערונגען פליהען דורך אין קאָפּ, און איך דערמאָהן זיך, אז מיט אַ טאָג פריהער האָב איך געהערט, אז אַ בחור'ל האָט געוואונען הונדערט רובעל פון דער לאָטארעע, וואס ווערט געשפּיעלט אין חונן דלים. אַ, ווי גליקליך וואלט איך גע־ווען, טראַכט איך מיר, ווען איך האָב אזא בילעט און געווין אזא אוצר מיט געלד? איך וואָלט זיך אויפגעהען אַ שעהנעם גארני־טור (סוט) מיט אַ פּאַלטאָ מיט אַ פּאָר געפּוצטע שטיוועלעך מיט קאַלאָשען, מיט אַ שעהנער היטעלע, און וואָלט אָנקויפען פיעלע מתנות פאר אַלעמען און פאַהרען אהיים. אַ, וואָס פאר אַ גאַסט איך וואָלט געווען! און עס שטעלט זיך מיר פאָר, ווי די מאַמע נעהמט מיך ארום, דריקט מיך צום הארצען, קוסט און וויינט פון פרייד. און איך דערמאָהן זיך, אז עס איז שוין באלד אַ יאָהר, אז איך האָב זיי ניט געזעהן. זיי הערען ניט פון מיר, און איך הער ניט פון זיי. איך בין עלענד ווי אַ שטיין. איך וואָלט זעהר ווע־לען זעהן זיי. אזוי ליג איך מיר און טראַכט און וויין שטילער־הייד. פּלוצלים פאַלט מיר אריין אַ געדאַנק אין קאָפּ. זעהר אַ גוטער פּלאַן. איך באַטראַכט עס, און בעשליס דורכצופיהרען. עס קען זעהר זיין, אז מאָרגען וועל איך האָבען אי עסען אי באָד־געלד, און פול מיט האָפנונגען, ווער איך אַנשלאָפען גאַנץ גע־שמאַק.

26. איך ווער דער מינסקער נגיד.

אין דער פריה נאָכ'ן דאווגען געה איך ארוים אין גאַס. אַ

האַלבע שטונדע אַרומגעדרעהט זיך אין גאַס און קום צוריק. איך געה צו צום מנהל, דאָס איז דער עלטערער פון די ישיבה בחורים, וועלכער גיט אַכטונג אַז אַלעס זאָל זיין אין אָרדענונג. איך וויס, אַז ער האָט געלד. איך מאַך אַ פרעהליכען פּנים, און זאָג, אַז איך האָב צו דערצעהלען איהם אַ פרעהליכע נייעס, נאָר דאָס מוז דער־ווייל בלייבען אַ סוד. ער פאַרזיכערט מיך, אַז דאָס וועט זיין אַ סוד, און איך דערצעהל איהם, אַז איך האָב געוואונען הונדערט רו־בעל, און די געלד וועט מען מיר אַרויסגעבען, ווען איך וועל קו־מען מיט אַן עלטערען פריינד. יעצט מוז איך וואַרטען ביז מיין פעטער וועט קומען. דער מנהל האָט אויסגעדריקט זיין צופריע־דענהייט. ער האָט זיך אַ פּנים פאַרגעשטעלט, אַז ער וועט אויך אָפּלעקען אַ ביינדעל, ווייל מען האָט אויף איהם געזאָגט, אַז ער נעהמט געלד. איך האָב זיך געזעצט לערנען אָהן עסען. דער הונגער לאָזט זיך פיהלען זעהר שטאַרק, נאָר איך לעב מיט'ן האָ־פענונג, אַז איך וועל האָבען אַ גוטען וואַרמעס.

איינס אַ זייגער, ווען אַלע געהען עסען, געה איך צו צום מנהל מיט אַ ברייטקייט, ווי עס פּאַסט פאַר אַ נייעם נגיד, און בעט לייהען צעהן קאָפּיקעס. ער האָט זיך אפילו ניט פאַרטראַכט, און גלייך געגעבען. מיין רעכענונג איז געווען, אַזוי ווי דער שנעע האָט שוין אויפגעהערט צו געהן, און דער פעטער איז אַזוי לאַנג ניט געווען אין שטאָדט, וועט ער געוויס די טעג קומען. איך וועל איהם דערצעהלען, אַז איך בין דאָ געוואָרען אַ בעל חוב, וועט ער געוויס געבען אַ פּאָר גילדען. איך וועל אָבצאָהלען דעם מנהל זיין חוב, און זאָגען, אַז אין חונן דלים האָט גאָר אַן אַנדער אינגעל גע־וואונען. אַז דאָס איז געווען אַ טעות.

איך לויף שנעל, קויף ווייסען ברויט, אַ שטיקעל הערינג און אַ שטיקעל קעז. עס אָב געשמאַק און זעץ זיך לערנען. אין אָבענד געה איך אין באָד. געוואשען זיך, פאַר צוויי מאָהל, אויס־געוואשען אַ העמד און דעם ארבע כנפות, דאָרט גלייך אויסגעטרי־קענט, אָנגעטאָן, און געה צוריק פריש און פרעהליך, ערוואַרטענ־דיג אַ גוטע וועטשערע מיט אַ פּאָר געבאַקטע בולבעס.

נאָר אַ מענש טראַכט און גאָט לאַכט. ווי איך האָב זיך גע־זעצט צו דער גמרא, געהט צו דער ראש ישיבה, די הענד פאַרלעגט

אהינטער, קוקט מיר גלייך אין די אויגען, און זאגט גאנץ געלאסען:
„הייסט עס, אז דיר קומט אַ מזל טוב? געוואונען הונדערט רו־בעל. די געלד וועט מען ארויסגעבען, ווען דער פעטער וועט קו־מען? אזוי דארף זיין, א איינגעל קען מען ניט געבען אזוי פיעל געלד." איך ווער דערשראקען, צוטומעלט און געפין ניט קיין ווערטער. דערצעהלען דעם אמת האָב איך מורא פאר'ן מנהל. וואס טוט מען דאָ? איך טראכט, און דער ראש ישיבה איז שוין צוריק אויף זיין פלאץ.

גאנץ שפּעט אין דער נאכט. אלע שלאָפען שוין לאנג, און איך ליג און טראכט, וואס וועט יעצט זיין? מען וועט זיך דאָך דערוויסען, אז דאָס איז א ליגען. און באמת איז דאָס א רציחה, אז צוליעב דער קישקע זאל מען ווערען א ליגנער. איך דערמאָן זיך, וואס איך האָב געזעהן אין א ספר, אז א ליגנער, ווען ער קומט אויף יענער וועלט הייגגט מען איהם אויף פאר'ן צונג, אונ־טען ברענט אַ גרויסער פייער, מלאכי חבלה ווארפען אין פייער פעך און שוועבעל און ער בראָט זיך. איך שלעפּ ארויף מיין קאפּאָטקע איבער'ן קאָפּ און פאנג אָן צו דרעמלען, און זעה אין שלאָף אזוי ווי אויפ'ן וואר ווי מענשען הענגען, און אונטער זיי ברענט אַ פייער, זיי ווארפען מיט די הענד און מיט די פיס, גלאָצען מיט די אויגען, און שרייען מיט ווילדע קולות, און איך פאנג אויך אָן צו שרייען פון שלאָף. מען וועקט מיך, איך כאַפּ זיך אויף, און ווייס ניט אויף וואס פאר א וועלט איך בין. איך מאַטער זיך א גאנצע נאכט. דעם ערשטען מאָל אין לעבען אזא שלעכטע נאכט געהאַט, דעם ערשטען מאָל דערפיהלט דעם טעם פון חרטה.

27. איין זינד שלעפּט א צווייטע.

„לאנג האָבען זיך געצויגען די פּאָר טעג ביז דער פעטער איז געקומען. איך לויף אלע טאָג אויף דער אכסניה, וואו דער פעטער שטעלט זיך אָב, און ווי גרויס איז געווען מיין שמחה, ווען מען האָט מיר אָנגעזאָגט, אז דער פעטער איז דאָ. איך האָב נאָך קיין צייט געהאַט אָבגעבען „שלום עליכם" טוט ער גלייך א זאָג:
„היינט ביסטו שוין אליין א נגיד? וויפיעל קאָסט עס אזא בי־

לעט?" פונקען פייער האָבען זיך גענומען שיטען פון מיינע אויגען. איך וויל עפּעס זאָגען, נאָר דאס הארץ קלאפּט זעהר און דער צונג קעהרט זיך ניט. — „פון וואנען וויסט איהר?" האָט זיך ביי מיר אויסגעריסען א נארישע פראגע. — „א וועלט שלאָפט ניט. זאָג נאָר, וואו איז די געלד?" פרעגט דער פעטער. — „איך האָב גאָר ניט געוואונען," ענטפער איך, און הויב אָן צו וויינען. — „וואס האָסטו מורא, נארעלע? איך וועל ביי דיר חלילה ניט צונעהמען," זאָגט דער פעטער. — „דאָס האָב איך אָבגענארט דעם מנהל," זאָג איך וויינענדיג. — „נו, זיי נאָר ניט קיין שוטה, און זאָג וואו איז די געלד." — „ווי איך בין א איד, אז איך האָב קיין געלד ניט," טענה איך, און ער פאנגט אָן צו שרייען: „א וועלט איז ניט משוגע, פאר וואס זאָגט מען ניט, אז איך האָב געוואונען? זאָג באלד וואו איז די געלד! דו ווילסט פּטר'ן די געלד מיט ווייסע חברה'ניקעס? איך וועל דיר דעם פּנים צופּאטשען, דו שקץ איינער! זאָג, וואו איז די געלד!" און ביי די ווערטער האָט ער מיט כעס אויפגעהויבען די האנד, און איז שוין געווען נאָהענט פון מיין באק. צו אלע מיינע צרות האָב איך שטארק מורא געהאט פאר א קלאפּ, ובפרט פאר זיין פּאטש. איך האָב אמאָהל פון זיינעם א פּאטש געהאט א געשוואָלענע באק א גאנצע וואָך. פון שרעק האָב איך אויסגעשריען: „ביי דעם ראש ישיבה," מיינענדיג, אז דערמיט וועט ער שוין יוצא זיין. — „אָט אזוי רייד, זאָגט דער פעטער שוין אביסעל ווייכער. טאָ קום זשע צום ראש ישיבה, מען דארף דאָך עפּעס מאכען א טאָלק מיט די געלד." איך הויב אָן צו וויינען, ברעכען די הענד און בעטען זיך: „פעטערקע, האָט רחמנות, געהט ניט, איך האָב ניט געוואונען קיין געלד, איך האָב געוואָלט עסען, האָב איך." — ביי די ווערטער כאפּ איך דעם ערשטען פּאטש, און ער שלעפּט מיך פאר'ן האנד צום ראש ישיבה. איך רייס זיך פון די הענד, און כאפּ א צווייטען פּאטש, אז מיין היטעלע איז אראבגעפאלען פון קאָפּ.

איך רעד שוין ניט מעהר. איך וויין און ציטער, איך ווייס ניט וואס צו טאָן. אין ישיבה זאָגט מען, אז דער ראש ישיבה איז אוועק עסען ווארמעס. דער פעטער שלעפּט מיך צום ראש ישיבה א

הוים. איך קליוב צונויף מיינע לעצטע קרעפטען און הויב אן ווייטער צו בעטען זיך, אז ער זאָל מיך ניט פיהרען, נאָר ער וויל מיך ניט הערען און שרייט, אז איך בין משוגע געווארען. אין גאַס קוקען אלע אויף מיר. איך וואלט זיך בעסער לעבעדיגערהייד באגראָבען.

מיר קומען אריין צום ראש ישיבה. איך שטעה און ציטער; די פיס ברעכען זיך אונטער; עס קלאפט א צאָהן אָן א צאָהן ווי אין קדחת; די באקען ברענען פון די פעטש, און אין די אויערען קלינגט אזוי ווי א קלאָג. — „וואָס וועט איהר עפּעס זאָגען?" פרעגט דער ראש ישיבה דעם פעטער. — „איך האָב ביי איהם קוים דערגאנגען, אז די געלד איז ביי איך," ענטפערט דער פע־טער. — „ביי מיר!" האָט דער ראש ישיבה א געשריי געטאָן, „וועה איז מיר! וואס איז דאָס פאר א בלבול?" דער פעטער האָט מיר געגעבען א פאטש, אז איך בין געפאלען מיט'ן קאָפ אָן וואנד. — „עס קען זיין, אז ער האָט ביי זיך די געלד," זאָגט דער ראש ישיבה. דער פעטער זוכט אין מיינע קעשענעס, און גע־פינט ניט. און דער ראש ישיבה גיט אַן עצה, אז דער פעטער זאָל מיט מיר געהן אין חונן דלים, און דאָרט אויסגעפינען דעם אמת. ער שלעפּט מיך, און איך ווייס שוין גאָר ניט וואס מיט מיר טוט זיך. אין בית המדרש פון חונן דלים האָט דער שמש געזאָגט, אז א אינגעל האָט געוואונען די הונדערט רובעל, אָבער ער האָט ניט געזעהן דעם אינגעל. דער פעטער טוט א קוק אויפ'ן זייגער, און זאָגט מיט כעס: „עס איז שוין אזוי שפּעט. איך האָב מיינע גע־שעפטען, געה דיר אין אלדע שווארצע יאָהר מיט דיין געווינס," און ער איז אוועקגעלאָפען. איך בין ארוים אין גאס און טראַכט, אונזערע חכמים האָבען אמת געזאָגט: עברה גוררת עברה — איין זינד שלעפּט א צווייטע. — דער ערשטער ליגען האָט מיך אריינגעשלעפּט אין א צווייטען.

28. נע ונד אזוי ווי קין.

א הונגעריגער, אויסגעשלאָגען פון די קרעפטען, שלעפּ איך זיך איבער מינסקער גאַסען. שטיקלעך שנעע פאלען אויף מיינע

באַקען און מישען זיך מיט מיינע טרערען; קוים וואס איך שלעפּ די פיס; דער קאָפּ איז ווי מיט בליי אָנגעגאָסען און די אויגען קלעפּען זיך. איך וואָלט יעצט נאָר וועלען א שטיקעלע באַנק, וואו איך זאָל אָברוהען. איך בין שוין נעבען דער ישיבה. איך האַלט זיך פאַר דער אָנגעפּראָרענער הענטעל פון טיר און שעהם זיך און שרעק זיך א שלעפּ טאָן און עפענען.

איך טו זיך אָן א כח און עפען די טיר. אלע האָבען א קוק געטאָן אויף מיר. איך געה צו מיין ארט און נעהם די גמרא. דער ראש ישיבה געהט צו מיר צו. אין ישיבה ווערט שטיל. גרויסע פייערדיגע רעדער הויבען אָן צו דרעהען זיך ארום מיינע אויגען, און ווי פונקען פליהען פון די אויגען. איך זעה גאָר ניט ארום זיך, און דער ראש ישיבה הויבט אָן צו זאגען איינציגע ווערטער: „דיין פוס זאָל דאָ ניט זיין, אזעלכע שקצים דארף איך דאָ ניט האָבען, ארויס פון דאַנען, טאקע באלד!" און צום מנהל זאָגט ער: „דו זאָלסט באַלד אָנזאָגען אויף זיינע טעג, אז ער לערענט דאָ מעהר ניט, און מען זאָל איהם מעהר ניט געבען עסען." מיין פנים ברענט, דער קאָפּ שווינדעלט, די ליפּען פארשמאַכט און דער צונג איז טרוקען ווי א שערבעל. איך שווייג און טראַכט נאָר: „אָ, גאָטעניו, ווען איך האָב שמשון הגבור'ס גבורה, וואָלט איך איבערקעהרען די ישיבה און דער'הרג'ט ווערען דאָ אין איינעם מיט אלעמען. וואָהין זאָל איך געהן? עלענד ווי א שטיין, ניטאָ קיין גואל, קיין קרוב. עס פארקוועטשט מיר שטארק אין הארצען, נאָר איך וויין ניט. עס קען זיין, אז איך האָב שוין ניט מעהר קיין טרערען, אדער פיליי‍כט, וועיל מיינע טרערען העלפען מיר ניט. דעם מנהל פאר'ן חוב גיב איך אָב דעם זאַק, אויף וועלכען איך פלעג שלאָפען. דער זאק איז ווערט צוויי מאָל אזוי פיעל ווי דער חוב.

איך נעהם מיין העמד, א פּאָר צוריסענע זאָקען און להבדיל דעם סידור'ל, און פארלאָז די ישיבה מיט איין אראָבגעלאָזענעם קאָפּ, ניט זאָגענדיג קיינעם קיין וואָרט. ארויס אין דרויסען, אָבגעאטעמט גרינגער, דורכגעלאָפען די שמאָלע גאַסען, און איך בין שוין אויפ'ן הויכען מארק. די שטראַהלען פון דער זון פאַלען אויף דעם קלאָהר ווייסען שנעע און בלענדען די אויגען. ווי די

אדלער פליהען שעהנע פערד איבערגערעקט מיט בלויע און ראָ־
זעווע טהויל, און ווי אויף פוטער גליטשען זיך די שליטעלעך, אין
וועלכע עס זיצען טאַקע אמת'ע נגידים, ניט אזעלכע ווי איך.
די זון ווערט רויט און הויבט אָן אראבצורוקען זיך צווישען די
הויכע מויערען; דער פראָסט ווערט שטארקער; איך ציטער פון
קעלט און לויף ווייטער.

איך בין נעבען א בריק. דער טייך זעהט אויס ווי א גלעזער־
נער, און אויפ'ן טייך איז א גרויסער פּלאַץ ארומגעצאַמט מיט
ווענד פון שנעע, און אין מיטען פליהען ווי א פייל פון בויגען איי־
נע נאָך די אנדערע איינגלעך און מיידלעך, קלענערע און גרעסערע.
מיט אמאָהל ווערען לאנטערנעס אָנגעצונדען, און מוזיק פאַנגט אָן
צו שפּיעלען. די חברה ווערען נאָך לעבעדיגער און מאַכען אויפ'ן
אייז אלערליי קונצען: איינער פליהט אויף איין פוס, איינער זעצט
זיך צו אויף די פינגער פון די פיס, און פיעלע האַלטען זיך פאַר
די הענד מיט מיידלעך. דאָס מוזען זיין גוים, טראַכט איך זיך,
און דער קול פון טרומייטען און פויקען גיסט זיך צוזאַמען מיט א
הילכיגען געלעכטער פון דער יוגענד, און וועקט אין מיר עפּעס
מאָדנע געפיהלען. „גליקליכע קינדער, טראַכט איך, איהר האָט
היינט געגעסען, און האָט וואוהין צו געהן שלאָפען, און איך בין
נע ונד אזוי ווי קין פאַר זיינע זינד.” דאָס הארץ פארקלעמט מיר
זעהר שטאַרק, א שטראָם טרעהרען טוט זיך א גאָס פון מיינע אוי־
גען, און איך פערלאָז דעם פּלאַץ.

29. דער גוטער אלטער שמש.

הונגעריג, פארוויינט און דערפראָהרען לויף איך פון איין
גאָס אין א צווייטער ביז איך האָב דערזעהן א שולעכעל. איך קום
אריין, ערשט מען ענדיגט מעריב. איך שטעל זיך אין א ווינ־
קעלע, דאַווען מיט הארץ און וויין. אלע זיינען שוין אוועק פון
שול. איך פרעג דעם אלטען שמש, אויב ער וועט מיר ערלויבען
צו נעכטיגען דאָ. אויף זיין פראַגע, ווער איך בין, האָב איך איהם
געזאָגט, אז איך בין ערשט געקומען פון א קליין שטעדטעל, און
וויל דאָ לערנען אין א ישיבה. איך פיהל, אז מיין פנים האָט זיך

ווי אנגעצונדען פון דעם נייעם ליגען, אבער וואס קען איך טאן? דער אלטער האט מיך געבעטען עסען מיט איהם זיין וועטשערע. מיר האבען פריהער געגעסען צו שטיקלעך הערינג מיט ווייסען ברויט, און נאכהער האט ער ארויסגענומען פון הרובע א טעפעל, אריינגעגאסען אין א שיסעלע גרויפען מיט בולבע, און זאגט מיט א שמייכעל: „פארזוך נאר א מאכל, וואס אן אלטער קאכט אליין. שוין צייט אויסצולערנען זיך קאכען, איך קאך שוין ברוך השם א יאהר צעהן, זייט מיינע עליה השלום איז געשטארבען. אלץ איבער קינדער, פון אכט קינדער געבליבען נאר צוויי זיהן, זעהר געראטענע, לומדים, שעהנע, קלוגע, געקענט טאן די פיינסטע שדוכים, פארווילט זיך זיי אמעריקע. איך בעט זיך, די אלטע עליה השלום קלאגט און וויינט, און זיי טענה'ן, אז זיי וועלען דארט ווערען רייך און וועלען שיקען נאך אונז און מיר וועלען האבען דארט א גוטע עלטער. זיי זיינען אוועק, די אלטע, א שוואכע פרוי, איז פון הארץ־וועהטאג אין גיכען געשטארבען. די קינדער זיינען דארט גאר עפעס שניידער געווארען. דאך שיקען זיי מיר אויף דער הוצאה, און אביסעל האב איך פון מיינע שמשות, און לעב זיך אזוי.״ נאכ'ן בענשען האט דער אלטער א זאג געטאן: „דו ביסט, מיין קינד, מיעד פון וועג, לעג זיך שלאפען, אט האסטו מיין קאפטעל, לעג איהם צו קאפען, לייען קריאת שמע און שלאף געזונד.״

א זאטער, נעבען א ווארימער הרובע בין איך געשמאק איינגעשלאפען, און האב זיך אויפגעכאפט צוויי א זייגער נאך האלבע נאכט, ווען איך האב דערהערט עפעס א שטילע יאמערליכע שטימע. איך זעה דער אלטער זיצט אויף דער ערד אזוי ווי תשעה באב. דאס ריכט ער אב תקון חצות. איך ווייס, אז גרויסע עהרליכע אידען שטעהען אויף האלבע נאכט און קלאגען אויפ'ן חורבן בית המקדש, און בעטען גאט, אז משיח זאל שוין קומען, און מיר זאלען געהן קיין ארץ ישראל. נעבען דעם אלטען אויף א בענקעלע שטעהט א וועקסענער סטאטשיק, וועלכער באלייכט גאנץ ווייניג דעם ספר, פון וועלכען ער זאגט גאנץ שטיל, און טרערען רינען איבער זיינע געלע איינגעפאלענע באקען, און פאלען אריין אין דער לאנגער ווייסער באָרד, דער גראער קאפ איז איינ־

געבויגען אויף א זייט און שאקעלט זיך פאמעלעך, חויכע זיפצען רייסען זיך אלע ווײלע ארויס פון זיין ברוסט, און אויפ'ן פנים ליגט אזא מין געבעט, אזא מין ווייכקייט, פון וועלכע דעם צווייטענס הארץ מוז אויך ווייך ווערען.

איך כאפ זיך אראב פון געלעגער, און גיס אב נעגעל-וואסער. לערנען וויל איך היינט ניט. תהלים זאגען ווילט זיך מיר. איך צינד אן א שטיקעל ליכט, און זעץ זיך הינטערען הרובע, אום איך זאל ניט שטערען דעם אלטען. איך זאג דעם תהלים, און פיהל ווי אלעם איז צוגעפאסט צו מיר. איך זאג: „כי אבי ואמי עזבוני וד' יאספני", מיין טאטע און מאמע האבען מיך פארלאזען, נאר גאט וועט מיך אויפנעהמען. איך זאג: „יסבר פי דוברי שקר", און ווי א שפיז טוט מיר א שטאך אין הארצען. דאס מיינט דאך, אז עס זאל פארשטאפט ווערען דער מויל פון די וואס זאגען ליגען. פלוצים דערהער איך ווי דער אלטער שרייט אויס: „אתה תקום תרחם ציון", דאס מיינט, אז גאט זאל רחמנות האבען און אויפבויען צוריק ציון. אין דער האלב-פינסטערער שול ווערט שטיל. דער אלטער אין איין ווינקעל, און איך אין א צווייטען, ווײנען ביטער אויף דעם אידישען גלות און אויף די אייגענע צרות. אזוי ווי א שטיין איז מיר אראב פון הארצען, און איך בין ווייטער איינגעשלאפען.

אין דער פריה אבגעדאווענט מיט דעם ערשטען מנין, אב-געזעגענט זיך מיט דעם אלטען, און דער אלטער זאגט מיר: „געה געזונד, מיין קינד, גאט זאל דיר שטארקען דיין הארץ, אז דו זאלסט וועלען לערנען און זיין אן עהרליכער איד." — און ניט זיין קיין ליגנער, האב איך א טראכט געטאן, און שנעל ארויס פון בית המדרש.

30. הונגער קען טרייבען צו אלעם.

איך געה אום איבער די גאסען און טראכט וואס צו טאן. איך געה פארביי דער חברה'שער שול און באשלים אריינגעהן אהער און זעצען זיך לערנען. דא איז ניט קיין ישיבה. איך קום אריין, אייניגע דאווענען נאך און אייניגע לערנען. איך נעהם א

גמרא און זעץ זיך אין א ווינקעל לערנען. קיינער באמערקט מיך ניט, קיינער פרעגט מיך ניט, און איך בין דערמיט שטארק צופריעדען.

עס איז שוין האלבער טאג, די הארץ ציהט, איך חלש עסען, איך פארטיף זיך אין דער גמרא, אז איך זאל ניט פיהלען דעם הונגער, איך שאקעל זיך שטארקער, איך הויב אויף דעם קול העכער, נאר עס העלפט ניט, א שרעקליכער הונגער איז אויף מיר אנגעפאלען. איך ווער אויף זיך אין כעס און טראכט, „לאז דוכטען, אז היינט איז א תענית, עס זיינען דאך פאראן גאנץ שוואכע אידען, וועלכע פאסטען פיעלע טעג אין יאהר." איך שטארק זיך און לערען ווייטער. פלוצלים פארדרעהט זיך מיר דער קאפ און עס ווערט פינסטער אין די אויגען.

דער זייגער שלאגט צוויי. איך געה צו צום פענסטער. אנטקעגען איז דער פיש מארק. ווייבער זיצען מיט מולטערלעך און קאשיקעס פולע מיט בויגעל, מיט קוכען, מיט שטיקלעך הערינג, קעז, און אנדערע מיני מאכלים. „וואס וועט זיין דער סוף?" טראכט איך, „איך וועל דאך אזוי אויסגעהן פון הונגער." איך טראכט און קען ניט אברייסען די אויגען פון די מולטערלעך מיט די קאשיקעס. עס ציהט מיך אהין, און אין געדאנק פליהט דורך, איך וועל געהן כלומר'שט עפעס קויפען, און וועל אראבשלעפען א קוכען. שלמה המלך האט דאך געזאגט: „לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב", אז מען זאל ניט פארשעמען דעם וואס גנב'ט, ווען ער איז הונגעריג. איך וויל שוין געהן, נאר איך דערמאן זיך, וואס דער טאטע האט מיר אמאל געזאגט וועגען „לא תגנוב", אז מען טאר קיינמאל קיין זאך ניט גנב'ען. איך בלייב שטעהן פארשעמט. איך זעה פאר זיך דעם טאטענ'ס ערנסטען גוטען פנים, און הער, דאכט זיך, זיינע ווערטער: קיינמאל ניט, קיין זאך ניט גנב'ען.

איך קעהר זיך אב פון פענסטער. איך דערמאן זיך, אז די גמרא זאגט: „אם פגע בך מנול זה משכהו לבית המדרש" — אויב דער יצר הרע באגעגענט דיך, שלעפ איהם אין בית המדרש. — מיט לערנען קען מען דעם יצר הרע פארטרייבען. איך זיץ און לערען נאך א האלבע שטונדע, און באקום א שרעקליכען קאפ-

וועהטאָג. איך האָב זיך א וואָרף געטאָן אויפ׳ן באַנק און ביטער צוואויינט זיך.

אין שול קומט אריין א יונגער מאַן, רייך געקליידעט און זעצט זיך לערנען. דאָס מוז זיין א יונגער מאַן אויף קעסט ביי א רייכען שווער. ער לערענט די גמרא מיט א שעהנעם נגון, און איך ליג און טראַכט, וואו נעהמט מען עסען? פּלוצלום פאַלט מיר אריין א געדאַנק, אז איך זאָל פאַרקויפען מיין סידור׳ל. איך נעהם דעם סידור׳ל אין האַנד, באַטראַכט איהם פון אַלע זייטען און באַגים זיך מיט בלוטיגע טרערען. ווי שווער מיר איז צו שיי־דען זיך מיט מיין סידור׳ל. פיעל מאָל האָב איך פון מיין עסען אָבגעשפּאָרט ביז איך האָב צונויפגעקליבען די געלד, און ווען קען איך נאָך אמאָהל האָבען אזא סידור׳ל? איך געה צו צום יונגען מאַן, און זאָג: „קויפט ביי מיר דעם סידור׳ל. — „איז דאָס ניט קיין גע׳גנב׳עטער?” פרעגט ער מיט א שמייכעל. „אויב דו ווילסט אכט קאָפּיקעס וועל איך דיר געבען.” איך שווער איהם, אז ער קאָסט מיך א גילדען, און ער איז דאָך א שפּאָגעל נייער. ער גיט מיר אָבער מעהר ניט ווי אכט קאָפּיקעס. איך נעהם די געלד, און א לעצטען מאָהל א קוק געטאָן אויף דעם סידור׳ל מיט די בלויע טאַוועלעך מיט די גילדערנע ווערטער. איך קעהר זיך אָב, באַ־גים זיך מיט טרערען, און געה קויפען עסען. איך עס, און עס ווערגט מיך. „דאָס עס איך מיין סידור׳ל”, טראַכט איך. נאָכ׳ן עסען ווייטער געזעצט זיך לערנען, ניט טראַכטענדיג וועגען שפּע־טער.

צעהן א זייגער אין אבענד. אַלע זיינען שוין אוועק פון שול. דער שמש לעשט אויס די ליכט און די לאָמפּען. „געה שוין א היים!” טוט ער אויף מיר א געשריי, און פאַרלעשט דעם לעצטען לאָמפּ. איך וויל איהם זאָגען, אז איך האָב גאָר ניט קיין היים, נאָר זיין קוק און דער געשריי פון א גזלן האָט מיר אָבגענומען דעם לשון. איך געה ארויס אין גאַס. הינטער מיר פאַרמאַכט זיך איין אייזערנע טיר.

31. פון בריק און אין וואַסער.

איך שטעה אויפ׳ן פיש מאַרק, דער פראָסט ברענט, און איך

קלעהר וואוהין געהט מען. געהן אין נעכטיגען בית המדרש? ווייטער זאָגען א ליגען? ניין, דאָס קען איך ניט, איך וויל מעהר ניט נארען דעם גוטען אַלטען אידען. איך באַשלים צו געהן אין מיין אַלטער ישיבה. דער ראש ישיבה איז דאָך יעצט ניטאָ, און דער מנהל וועט רחמנות האָבען און לאָזען איבערנעכטיגען.

איך געה, איך זעה שוין פון ווייטען די ישיבה. דאָרט איז ליכטיג, די ישיבה בחורים דרעהען זיך ארום, און איך בין זיי מקנא. אלע זיצען אין דער ווארעם אויף איין ארט, און איך שלעפּ זיך ארום און האָב ניט וואו אָנצושפּארען מיין קאָפּ. איך קום נעהענטער, און בלייב שטעהן. מיר שטעלט זיך פאר, אז ווי איך עפען נאָר די טיר, טוען אַלע א געשריי „שלום עליכם, נייער נגיד!" און דער מנהל כאפּט מיך פאר'ן קאָלנער און שליידערט מיך ארוים. איך וועל ניט געהן, באשלים איך, בעסער דערפראָה־רען ווערען איידער זיין צו שפּאָט און געלעכטער. איך לויף צו־ריק. אין קאָפּ הויבען זיך אָן צו דרעהען פארשיעדענע געדאנקען, און אלע עפּעם אזעלכע פינסטערע. איך פיהל א שנאה צו אלעמען, און א כעס אויף דער גאנצער וועלט, און לויף, ניט וויסענדיג וואוהין.

דער שטאָדט זייגער שלאָגט. איך כאפּ זיך אויף ווי פון שלאָף. עס שלאָגט עלף. איך בין אויפ'ן אלטען מארק. אלע קראָמען זיינען פארשפּארט, קיין לעבעדיגע באַשעפעניש. איך ציטער פון קעלט, און נאָך מעהר פון מורא. וואס טויג מיר אזא פינסטערער לעבען? טראַכט איך, ביז ווי לאַנג וועל איך ליידען אזעלכע צרות? וועמען ארט פאר מיר? מען האָט מיך פאר־פיהרט אהער און אוועקגעווארפען, קיינער האָט ניט קיין רחמנות... ניין, איך וועל מעהר ניט ליידען... איך וועל מאכען א סוף צו מיינע צרות. און איך לאָז זיך לויפען צום טייך, געפינען א לאָך אין דעם אייז, און דערטרינקען זיך. איך בין שוין אויפ'ן טייך, און פון אונטערען בריק טוען זיך א וואָרף מיר אין די אויגען די אנגעפרוירענע זיילען פון בריק, עס זעהט אוים ווי א גאנצע מחנה מתים אין די תכריכים וואָלטען קומען אהער טובל זיין זיך אין דעם טייך, און איך דערמאָן זיך אויף די מעשות, וואס איך האָב געלעזען וועגען מתים, וואס געהען ארום איבער דער וועלט.

איך ציטער פון קעלט און נאָך מעהר פון מורא (זייט 68).

א ציטער כאַפּט מיך אָן, און איך פליה צוריק ווי א פייל פון בויגען.

32. עס זיינען נאָך פאַראַן גוטע מענשען.

ווען איך בין ארויסגעלאָפען אויפ'ן בריק האָב איך זיך דער־מאָנט, אז דאָ ניט ווייט איז די אכסניה, וואו דער פעטער שטעהט איין. איך דענק, אז זיי וועלען מיך לאָזען נעכטיגען. איך לויף אהין. איך קלאַפּ אָן אין טיר, א דינסט עפענט.

אין שפייז צימער ארום טיש זיצט די ווירטען מיט איהרע צוויי טעכטער און צוויי יונגע לייט. די אַלטע און די עלטערע טאָכטער נעהען, די קלענערע גיסט אָן טעע פון א סאמאָוואר, א יונגערמאן לייענט עפּעס, און אַלע הערען. איך געה צו נעהענ־טער, זאָג: „גוט אָבענד", און בלייב שטעהן נעבען טיר פערשעמט.

„דער נייער נגיד איז דאָ," האָט די קלענערע טאָכטער א גע־שריי געטאָן. — „רחל, זיי שטיל!" האָט די מוטער א בייזער גע־טאָן זיך, און האָט מיך געפרעגט פון וואַנען קום איך אזוי שפּעט. — „פון טעאַטער", האָט רחל א געשריי געטאָן. — „רחל, ווער שטיל!" האָט די מוטער געזאָגט גאַנץ ברוגז. „וועה איז מיר, ער איז דאָך גאָר דערפראָהרען," האָט די אַלטע געזאָגט, קו־קענדיג אויף מיר, „זעץ זיך, מיין קינד, און טרינק א גלאָז טעע." רחל האָט מיר באלד געגעבען א גלאָז טעע. אין דער ווארימער שטוב האָט מיר ערשט אָנגעהויבען צו טרייסלען הענד און פיס, אז איך האָב קוים די גלאָז געקענט איינהאַלטען.

„פון וואַנען זשע געהסטו אזוי שפּעט, מיין קינד?" פרעגט ווייטער די אַלטע, ווען איך האָב שוין די טעע אויסגעטרונקען. איהרע ווייכע, ליעבע ווערטער האָבען אויף מיר אזוי געווירקט, אז מיר האָט זיך פארוואַלט אַלעס דערצעהלען, אויסגיסען אַלעס, וואס ביי מיר איז אויפ'ן הארצען; און איך דערצעהל זיי די גאַנצע מעשה פון אלף ביז תו, איך דערצעהל און וויין, און ביי זיי אַלע־מען זיינען אויך די אויגען פול מיט טרערען. רחל קוקט אויף מיר מיט א רחמנות פּנים און וויינט אויך, און א יונגער מאַן שרייט אויס מיט כעס: „אָט אזעלכע שוטים, האָבען ניט קיין

שכל צו ריידען מיט א קינד, און האָבען ניט קיין געדולד אויס־צוהערען א קינד.״

די אַלטע האָט געהייסען געבען מיר עסען. רחל האָט גע־גרייט צום טיש, און האָט מיר געגעבען א מאָהלצייט ווי פאר אן אמת'ן גאסט. נאָכ'ן עסען האָט מען מיר אָנגעוויזען א צימער צום שלאָפען. רחל האָט געבראכט נאָך א קאָלדרע, און געבעטען, אז איך זאָל ניט ברוגז זיין וואס זי האָט געלאכט. זי איז ארויס־געגאנגען, און איך בין נאָך געלעגען גאנץ לאַנג און ניט געשלאָ־פען. איך האָב אַלץ געטראכט, אז א מענש טאָר ניט פארלירען קיין האָפענונג. עס זיינען נאָך פאראן גוטע מענשען.

33. די ענדע פון מיינע נגידות.

אין דער פריה האָט די אַלטע צו מיר געזאָגט: „מיר וועלען אָבזוכען א פוהר, און דו וועסט פאָהרען צום פעטער לייב. ער איז דאָך א גוטער מענש, נאָר אביסעל א בייזער. דאָרט וועסטו איהם דערצעהלען די גאנצע מעשה, וועט ער זעהען, אז ער איז גע־ווען אומגערעכט.״ זיי האָבען געפונען א פוהר. רחל האָט מיר געגעבען א גוטען אָנבייסען. מען האָט מיך איינגעוויקעלט אין א קאָלדרע, און איך פארלאָז מינסק מיט א צופריעדענהייט.

וואס ווייטער וועט זיין, טראכט איך ניט, דערווייל ווער איך פטור פון מינסק מיט איהרע צרות וואס זי האָט מיר איינגעטיילט. דער טאָג איז א שעהנער, פאָהר איך זיך מיר אזוי ווי א פריץ, איך פארקוק זיך אויף די שעהנע בלויע הימלען, וואו עס שוועבען ארום גרויסע ווייסע בערג; און איך וואָלט שווערען, אז איך זעה דאָרט ליגענדיג פארשיעדענע חיות, און דורך די קריסטאָלע־נע ליכטעלעך, וואס הענגען אראב פון די בוימער, רייסען זיך דורך די שטראהלען פון דער זון און קריכען מיר גלייך אין די אויגען; און דער שליטעל פליהט שנעל און וויגט זיך פון איין זייט אויפ'ן צווייטען ביז עס האָט מיך פארוויגט, און איך האָב געשמאק גע־שלאָפען ביז איך בין געקומען צום פעטער.

דער פעטער איז ניטאָ אין דער היים. מיין גוטע, שטילע מומע האָט מיר באלד געגעבען עסען, און האָט קיינע פראגען גע־

מאכט, דערפאר אבער מיין ברודער'ס פופצעהן יעהריגע כלה האט גענומען פרעגען מיט א שמייכעלע: „איז עפעס גוט צו זיין א נגיד? האסטו עפעס גוט א הוליע געטאן מיט די געלד?" איך בין אימער ברוגז געווען אויף איהר פאר איהר האלטען זיך גרויס און אבלאכען פון יעדערען, און היינט בין איך טאקע געווארען גוט אין כעס און האב איהר געענטפערט גאנץ גראב. איך בין זיך אוועק אין א באזונדער צימער און גענומען אריינקוקען אין עפעס א ספר, נאר דער ספר איז מיר ניט געקראכען אין קאפ. איך טראכט, וואס וועט איצטער זיין מיט מיר? און איך באשלים, אז קיין מינסק צוריק זאל איך ניט פאהרען. ווען איך זאל ניט מורא האבען צו געהן אליין, וואלט איך גאר אנטלאפען אהיים; און וואס מעהר איך טראכט, ווילט זיך מיר אלץ מעהר אהיים.

דערוויילי איז דער פעטער געקומען, גיט מיר אב א ברייטען שלום עליכם און פרעגט ווי קום איך אהער. שווייג איך. וואס זאל איך איהם זאגען? דערצעהלען, אז מען האט מיך ארויסגע־טריבען פון דער ישיבה? קען איך דאך ווייטער כאפען פעטש, און דערצו נאך וועט די כלה שפעטער לאכען און רייצען זיך מיט מיר. האלט איך מיין קאפ איינגעבויגען און שווייג. „וואס זשע שווייגסטו?" פרעגט דער פעטער. — „איך וויל פאהרען א היים," ענטפער איך גאנץ נאאיוו. — „ווען דו זאגסט מיר, אז דו האסט די געלד, פיהר איך דיך אב א היים," זאגט דער פעטער.

דערוויילי זיינען אנגעקומען מענשען, און דער פעטער האט זיך געזעצט מיט זיי ריידען. און איך טראכט מיר, אז יעצט איז א צייט צו פאהרען א היים. שוין באלד א יאהר, אז איך האב זיי ניט געזעהן, און מיך ציהט א היים, אז מיין הארץ געהט מיר אוים. נאר היינט, נאר דעם מאהל וועל איך זאגען א ליגען, אז איך האב די געלד, און איך פאהר א היים. דער פעטער אליין האט דאך געזאגט, אז ווען איך וועל איהם נאר זאגען, פיהרט ער מיך אב א היים. און דארט אין דער היים וועל איך דערצעהלען די גאנצע מעשה, אז איך בין הונגעריג געווען האב איך אבגענארט דעם מנהל. זיי וועלען מיר גאר ניט טאן דערפאר. איך געה אריין אין איין אנדער צימער. זוך אב אלטע פאפיער, רייס אן קליינע שטיקלעך פאפיער, פארוויקעל זיי אין א סך פאפירלעך

איינע אויף די אַנדערע, פון אויבען אַרומגעוויקעלט מיט עטליכע טיכעלעך, אַרומגעבונדען מיט אַ לאַנגען פּאָדים, אַריינגעלייגט אין קעשענע (פּאַקעט) פון די הויזען, און פאַרבונדען די קעשענע מיט אַ סך קניפּלעך. איך געה אריין אין צווייטען צימער, וואו די כלה זיצט, און זאָג צו איהר: „נו, ווער האָט געלד?" — „געוויס ניט דו," ענטפערט זי מיט אַ געלעכטער. — „טאַקע נאָר איך," ענטפער איך מיט גדלות, און ווייז איהר אויף מיין קעשענע. זי לויפט צו, טוט אַ טאַפּ, און לויפט אוועק. אַט דאָס האָב איך טאַקע געוואָלט. איך בין זיכער, אז זי וועט באַלד זאָגען דעם פעטער, אז די געלד איז ביי מיר, און ער וועט האַלטען זיין וואָרט, און איך וועל פאָהרען אַ היים.

אַ גאַנצען טאָג איז דער פעטער געווען פאַרנומען. ערשט אין אבענד טוט ער מיך אַ פרעג: „האָסטו אין גאַנצען די געלד? וואס שווייגסטו? ענטפער!" און ביי די ווערטער האָט ער גע־נומען טאַפּען מיין קעשענע. די פּאַפּירעלעך לאָזען זיך הערען, און מיר קלאַפּט דאָס האַרץ. ער נעהמט שטופּען די האַנד אין קעשענע, נאָר די האַנד קריכט ניט. ער לייגט מיך אַנידער און נעהמט צובינדען די קעשענע. איך וואַרף מיט די פיס און שריי, נאָר עס העלפט ניט. מיט אַ מעסער צושניידט ער די פּאָדים, שלעפּט אַרויס דעם פּעקעל, רייסט די פעדים פון פּעקעל און שרייט: „אַט אַ פּרא אדם! וואס האָסטו מורא? איך וועל דיינס ניט נעהמען." ער שלעפּט אַראָב אַ טיכעלע נאָך אַ טיכע־לע, און איך שטעה און ציטער. ווען די ערד זאָל זיך עפענען וואָלט איך ליעבער אריין לעבעדיגערהייט, איידער זיין ביי דער ענדע. דער פעטער נעהמט אַראָב איין פּאַפּירעל נאָכ'ן אַנדערען און אָט איז ער שוין געקומען צום רעכטען פּעקעל אַלטע פּאַפּיער. ער האָט מיר גלייך אַראָבגעלאָזען אַ פּאַטש, אז פונקען האָבען זיך אַ שאָט געטאָן פון מיינע אויגען, נאָר וויינען וויל איך ניט פאַר דער כלה אין די אויגען, ווייל זי וועט נקמה נעהמען פון מיר. „ער איז משוגע געוואָרען," שרייט דער פעטער, „איך שיק נאָך מרדכי'ן, אַן עלטערער ברודער זאָל ער מיט איהם טאָן וואס ער וויל!"

אויף מאָרגען איז געקומען מרדכי, און גראָדע איז אָנגעקומען

דער פעטער אייזיק, אויך דער מאמע׳ס א ברודער, א פרומער איד, וואס איז אימער אזוי ווי ברוגז אויף אלעמען. מען נעהמט מיך אויף א שטריינגען פארהער. קוקען אויף מיר ווי אויף א מערדער, אלע זיינען בייז און שטעכען מיך מיט די אויגען. איך האס זיי אלעמען, און שרעק זיך פאר זיי, מיין הארץ זאגט מיר, אז איך וועל דא גלאט ניט אבשניידען. איך דערצעהל זיי די גאנצע געשיכטע פון אנפאנג ביז צום סוף. ביי מרדכי׳ן האבען זיך אייניגע מאל טרערען באוויזען. דער פעטער לייב זיצט און קוועטשט מיט די פלייצעס, און דער פעטער אייזיק ווארפט אלץ ארײן ווערטער, „וואס א שקץ קען?״, „א באד־יונג,״ און דאס גלייכען. ווען איך האב געענדיגט, האבען זיך מיינע שעהנע ריכטער איבערגעקוקט, און דער פעטער אייזיק, אלס איין עלטערער, האט געזאגט גאנץ רוהיג: „די ערשטע זאך דארף מען איהם גוט אבשמייסען, אז ער זאל ווייטער אזעלכע שטיק ניט מאכען.״ ווי א פייער האט זיך מיר אין מיין קאפ אנגעצונדען, און מיין הארץ אט ווערט זי צופלאצט. גאר שמייסען, פאר וואס שמייסען? בעטען זיך וויל איך ניט. איך וועל בעסער איינעם אויסזעצען די צייהן, טראכט איך. ווי די מערדער האבען זיי מיך א נעהם געטאן, א שליידער געטאן אויף דער ערד, און דער פעטער אייזיק וויל שמייסען נאר אויפ׳ן היילען לייב. ווי א ווילדע חיה האב איך גענומען בייסען, רייסען און דריקען מיט די פיס. מען האט אבער באלד צוגעהאלטען מיינע הענד און פיס, און דער פעטער אייזיק האט גענומען שמייסען מיט א גראבען רימען, און דערביי זאגען מוסר. די שמיץ פליהען שנעל און שטארק. יעדער שמיץ ברענט ווי פייער. איך פארקריץ די צייהן און שווייג. זאלען זיי שמייסען, טראכט איך, ביז איך וועל בלייבען אונטער זייערע הענד, און פטור ווערען פון מיין פינסטערען לעבען.

דער וועהטאג ווערט אבער אונערטרעגליך, און ניט ווילענדיג רייסט זיך ביי מיר ארויס א ווילדער געשריי. די מומע איז ארײנגעלאפען און האט מיך ארויסגעכאפט פון אונטער זייערע הענד. אט דאס איז געווען די ענדע פון מיינע נגידות, און אין מיין גאנצען לעבען האב איך מעהר ניט געוואלט שפיעלען די ראליע פון א נגיד.

34. איך בין דער איינציגער קלויזניק אין זאסלאוו.

באלד נאָך די שמיץ, האָט מרדכי, אלס אן עלטערער ברודער, א זאָג געטאָן מיט א ברייטקייט: „יעצט וועל איך איהם נעהמען קיין זאסלאוו, און דאָרט וועל איך איהם ארויסטרייבען זיינע משוגעת." און מיר זיינען טאקע אוועקגעפאָהרען קיין זאסלאוו.

זאסלאוו איז א קליין שטעדטעלע מיט עטליכע צעהנדליג אידישע קבצנים, און דאָך האָבען זיי א שול, א רב מיט א שוחט, און א באָד מיט א מקוה. זיי האָט נאָר געפעהלט א ישיבה בחור, וועלכען זיי זאָלען דארפען געבען „טעג" עסען, און מיך האָט עס גאָט צוגעשיקט אלס דעם ערשטען ישיבה בחור קיין זאסלאוו.

עס פארשטעהט זיך, אז קיין טעג פעהלען מיר ניט. איך קען האָבען צוויי טעג אין איין טאָג. יעדער איינער וויל די מצוה. אמת, דאָס עסען איז ניט גאָר געהויבען, כמעט יעדען טאָג די זעל־בע קליינע בולבעלעך, שווארצער גראבער ברויט, א ביסעל בורי־קעס אדער קרויט און א קרופניק, אמאָהל א מילכיגער, א ביסעל פארווייסט מיט א קאָפּ מילך, און אמאָהל א פליישיגער, מיט א בי־סעלע שמאַלץ, דאָך איז דאָ בעסער ווי אין מינסק. וואָס גאָט גיט, אבער אלע אין איינעם, און איך פיהל זיך עפּעס היימישער.

איין צרה איז נאָר, וואס זיי האָבען ניט געגוג האָלץ צו באַ־הייצען דעם בית המדרש. אין דער פריה הייצט מען דורך אבי־סעל צום דאווגען, און דערנאָך איז קאַלט, איבערהויפּט ביי דער נאַכט. מרדכי איז קוואַטיר ביים רב, דאָרט וואָהנט ער און עסט, און דער רב לערענט מיט איהם. דער פעטער, דער רייכער מחותן, צאָהלט פאר אליץ, און איך דארף זיצען א גאנצען טאָג אין דער קעלט, און שלאָפען אין אן קאַלטער שול, און דערצו נאָך איינער אליין אין א שול. איך האָב זיך געגוג אָנגעהערט און אָנגעלייענט אז די טויטע קומען אָפּטמאָהל אין שול ביי דער מאַכט. גאנ־צענע נעכט ליג איך און וויין, ציטערנדיג פון קעלט און שרעק.

יעדען טאָג קומט אריין מרדכי און לערענט אָב מיט מיר, גיט ארוים א לייענען, און געהט זיך אוועק ווי א פריץ, און איך בלייב איינער אליין, כאָטש ווער דאָ משוגע. איך פאנג אָן אָפּט

צו דענקען וועגען דער היים, און בּיינק שרעקליך. איינמאָהל זאָג איך צו מרדכי'ן, אַז איך וויל אַ היים, לאָכט ער פון מיר. מיט איינינע טעג שפּעטער זאָג איך ווייטער, אַז איך וויל אַ היים. זאָגט ער, אַז איך בּין משוגע. בּאַשלים איך בּיי זיך, אַז איך זאָל ניט צוגרייטען דעם לייענען פון דער גמרא. פּיליכט וועט דאָס העל־פען. אויף מאָרגען ווייס איך ניט די גמרא, און כאָפּ גוטע פּעטש. ער פּאַטשט, און איך טענה: „איך וויל אַ היים." אויפ'ן צווייטען טאָג ווייס איך ווייטער ניט די גמרא. געהט ער אַוועק, און קומט צוריק מיט אַ רויטען אידען, עפּעס אַ שטיקעל קרוב דער מאַמע'ס, וועלכער וואָהנט דאָ ניט ווייט אין אַ דאָרף. מען רעדט ניט קיין צוויי ווערטער, מען לעגט מיך אנידער, איינער האַלט, און דער צווייטער שמייסט מיט אַ רימען. שרייען האָב איך זיך געשעמט, ווייל מען קאָן דערהערען בּיי'ם רב. נאָר ווען זיי האָ־בען מיך אָבּגעלאָזען, האָב איך זיי בּיידען גלייך אין די אויגען געשאָלטען מיט די שרעקליכסטע קללות, און ווען מרדכי מיט דעם אידען זיינען אַוועקגעגאַנגען, האָב איך בּאַשלאָסען, אַז איך וועל אליין געהן אהיים. איך פאַרלאָז די שולכעל, און לאָז זיך געהן. איך בּין שוין אָבּגעלאָפען גאַנץ ווייט פון שטעדטעל. איך לויף און וויין, איך ווייס ניט מיט וועלכען וועג צו געהן אַ היים. אין דרויסען איז אַ ברענענדיגער פראָסט, מיר איז שרעקליך קאַלט, און אָט באַלד ווערט נאַכט און ווינטער בּיי־דער־נאַכט לויפען דאָך אַרום וועלף. שלעכט, מען מוז לויפען צוריק.

איך קום צוריק, מרדכי בּאַגעגענט מיך פריינדליך, און פרעגט וואו בּין איך געוועזען. ער איז געוואָרען ווייכער, ער זאָגט, אַז דאָס האַרץ טוט איהם וועה וואָס ער שלאָגט מיך, נאָר ער מיינט דאָך מיין טובה, אַז איך זאָל ווערען אַ מענש און וועלען לערנען, און דאַן וועל איך אויך האָבען אַ רייכען מחותן, און מיר וועט זיין אפשר נאָך בּעסער איידער איהם איז יעצט.

זיינע גוטע רייד האָבען אויף מיר געווירקט, און די נעקסטע נאַכט, ליגענדיג אין דער קעלט איינער אליין אין שולכעל אויפ'ן האַרטען בּאַנק, האָב איך פעסט בּאַשלאָסען צו ווערען אַ מתמיד, צו לערנען זעהר פיעל און צו ווערען אַ מענש; און, ווען איך וועל קאָנען גוט לערנען, וועט זיך אָבּזוכען אַ רייכער מחותן מיט

א שעהנער כלה. און מיר שטעלט זיך פאָר אָט אזא כלה ווי רחל'ה פון דער אכסניה אין מינסק. איך האלט אָפען מיינע אויגען אין דער פינסטערער שולעבעל, און זעה נעבען מיר רחל'ען, מיט איהרע גאָלדענע האָר און מיט איהרע חן־גריבעלעך, וואס ווערען אין איהרע שעהנע באקען, ווען זי לאכט; און איך דערמאָן זיך ווי זי האָט מיר עסען געגעבען און שלאָפען געלעגט. אָה, ווי ווארעם דאָרט איז געווען, און ווי זיס עס איז געווען צו שלאָפען; און איך דערפיהל נאָך שטאַרקער ווי קאלט מיר איז יעצט. איך דרעה זיך צונויף, און פארוויקעל זיך בעסער אין מיין קאָפּאָטקע און טראכט אַלץ, אז מען מוז ווערען א מתמיד; אז, אויב יא לעבען אזא שווערען לעבען, זאל כאָטש זיין עפּעס א תכלית דערפון.

איך האָב ביז פסח טאַקע גוט געלערענט. מרדכי איז פון מיר שטאַרק צופריעדען, און דער רב גיט אָנצוהערענעס, אז ער וואלט וועלען מיט מיר לערנען, און האלטען מיך דאָ פאר א חתן פאר זיין מיידעל. און איך טראכט מיר, אז צוליעב אזא קבצן מיט אזא כלה איז ניט כדאי צו זיין א מתמיד.

אויף פסח בין איך געווען ביים פעטער לייבען. פיעלע מאָהל דערמאָנט דעם פאר־א־יאהריגען פסח אין דער היים, און גוט אויסגעוויינט זיך אין א ווינקעלע, אז קיינער זאל ניט זעהן, און אזוי איז אריבער דער יום טוב.

35. אין האראדאק כאַפּט מיך די כאָלעריע.

נאָך פסח איז מרדכי אוועקגעפאהרען לערנען קיין ווישנעווע. און מיך שיקט מען קיין האראדאק. דער זיידע אלי, דער מאַמע'ס פאָטער, א איד פון ניינציג יאָהר, וועלכער דערלעבט זיינע יאהרען ביי דעם פעטער אייזיק, איז גוט באקאנט מיט דעם הארדאקער רב, וועט דער רב אכטונג געבען אויף מיר, און דער זיידע צאָהלט פון זיינע אייגענע געלד עטליכע רובעל א זמן איינעם פון די ישיבה בחורים, אז ער זאָל מיט מיר לערנען. דערפאר נעהמט דער זיידע ביי מיר א תקיעת כף, אז נאָך זיין טויט זאל איך א גאַנץ יאהר לערנען נאָך איהם משניות.

קום איך מיר אָן קיין הארדאק. דאָס איז א שטעדטעל גרע־

סער פון זאסלאוו מיט מעהר אידען, און זיי האָבען אפילו עטליכע נגידים אויך, און די נגידים לאָזען זיך אומעטום פיהלען. ניט נאָר דעם מזרח אין בית המדרש פארנעהמען זיי, נאָר אויך דעם אויבען־אָן אין באָד להבדיל, וואו זיי זיצען זיך אזוי ווי די פּריצים, וואַ־שען זיך ניט געכאפּט, און רעדען גאנץ הויך וועגען וועלט־זאכען, און איבערהויפּט קען מען זעהען זייער ברייטקייט אויפ'ן פּאָל, וואו מען בעזימט זיך. דער אָרימאן שמייסט זיך און אָיקעט און קרעכטשעט זיך שטילערהייט, און דער נגיד צועפּענט עם אביסעל א געמבע, און שרייט מיט ווילדע קולות: „האַ־האַ־האַ, הו־הו־הו," גלייך ווי די גאנצע וועלט איז זיינע. און ניט נאָר דער שמש און דער בעדער באדיענען זיי, נאָר אלע אָרימע לייט טאַנצען ארום זיי און גיבען זיי אָב גרויס כבוד, נאָר איך האָב זיי שטארק פיינט, ווייל זיי שאפען זיך אָפּט מיט מיר, גלייך ווי איך וואלט געווען זייער טאַטענ'ס משרת, און זיי האָבען ליעב אָפּט צו זאגען מיר מוסר און לערנען מיך דרך ארץ, און, אויב איך האָב באָד־געלד וועט קיינער קיינמאָהל ניט פרעגען. איך דאנק נאָר גאָט וואס איך האָב ניט קיין טעג ביי זיי. מיינע אלע טעג זיינען ביי אָרימע לייט, און גאָר ניט קיין שלעכטע טעג. כמעט יעדערער האָט א ציג מיט א שטיקעל גאָרטען. עסט מען גרויפּען, איז דאָס פאר־ווייסט מיט מילך, און אמאָהל האָט מען א גרינע ציבעלע אדער א שטיקעל גרינעם אוגעררינ. אין אלגעמיין איז וועגען עסען ניט געוועז וואָס צו באקלאָגען זיך, און מיט'ן לערנען בין איך אויך צופריעדען. מיין רבי, דער ישיבה בחור, איז גוט צו מיר און לערענט מיט מיר זעהר פיעל. אין בית המדרש איז ליכטיג און לופטיג, זיץ איך מיר און לערען א גאנצען טאָג. דער רב רופט מיך אמאָהל צו זיך אהיים. פארהערט מיך און זאָגט, אז ער וועט דערצעהלען מיין זיידען, אז איך בין א ווילער אינגעל. פרעהט עס מיך שטארק.

אזוי האָב איך זיך געלעבט עלענד אין איינזאמקייט, אָבער גאנץ רוהיג און צופריעדען, ביז מען האָט גענומען ריידען, אז אין מינסק איז די כאָלעריע. מען דערצעהלט שרעקליכע מעשות. מענ־שען פאלען ווי פליגען. מען געהט אין גאס, עס ווערט ניט גוט, פאלט מען און מען שטארבט. קומט פּאָליציי, צושניידט דעם

טויטען, שמירט איהם אויס מיט עפּעס, און מען באַגראָבט אָהן תכריכים. און „זי", דאָס מיינט מען די כאָלעריע — פיעלע ווי־לען ניט דערמאָנען דעם נאָמען — האַלט זיך אין איין פאַרשפּריי־טען, געהט פון שטעדטעל אין שטעדטעל, און אינגיכען האָט טאַקע ביי אונז אין הארעדאק געטראָפען, אז איינעם איז עפּעס ניט גוט געוואָרען, איז געוואָרען א שרעקליכער געלאַף און טומעל. דעם קראַנקען האָט מען געריבען און נאָך עפּעס געטאָן און ער איז לע־בען געבליבען, אבער אין שטעדטעל איז געוואָרען א חורבן. אַלע געהען ארום פארפינסטערט. אין בית המדרש שטעהען רעדלעך מענשען און מען רעדט נאָר וועגען „איהר." מען דערצעהלט פון די אמאָליגע כאָלעריעס, און פון אמאָליגע מיטלען, ווי א חופּה שטעלען אויפ׳ן בית עלמן, און דאָס גלייכען. די אַלע מעשׂות דרינגען אריין טיעף אין מיין נשמה, און ציהען אויף מיר ארויף א טויט־שרעק.

דאָס לערנען קריכט ניט אין קאָפּ, עסען האָב איך מורא, מען זאָגט, אז פון שלעכטע עסענס כאַפּט די כאָלעריע. עס איך מיט א האַלבען מויל, און שלאָפען קען איך אויך ניט. גאַנצענע נעכט וואַרף איך זיך אויפ׳ן היילען באַנק פון איין זייט אויפ׳ן צווייטען. שוין דאַכט זיך גאָר פארמאַכט די אויגען, און דאָך זעה איך אזוי דייטליך ווי דער מלאך המות מיט זיינע טויזענדע אויגען מיט׳ן לאַנגען חלף אין האַנט פליהט און שניידט רעכטס און לינקס, און אָט פארכאַפּט ער, דאַכט זיך, מיך אויך, און איך שטאַרב אן עלענדער, עס וועט אפילו ניט זיין ווער עס זאָל מיך באַוויינען, און מיין מאַמע וועט מיינען, אז איך לעב נאָך. אזעל־כע פינסטערע געדאַנקען, ניט עסענדיג און ניט שלאָפענדיג, האָ־בען געווירקט אויף מיין געזונט, און איך בין שטאַרק אָבגעשוואַכט געוואָרען.

איינמאָהל קום איך אויף א טאָג עסען. גיט מען מיר קאַל־טען באָרשטש. דער טאָג איז זעהר א הייסער און דער באָרשטש איז זעהר א קאַלטער, האָב איך זיך צו איהם שטאַרק צוגעכאַפּט. ער האָט אפילו עפּעס א ווילדע זויערקייט, דאָך איז די קאַלטקייט זיינע צוציהענד, און איך עס איהם געשמאַק מיט׳ן שוואַרצען קאָרן־ברויט. מיט אמאָהל נעהמט מיר דרעהען אין בויך און שפּאַרען

אונטער'ן הארצען. און איך האָב געהערט, אז פון כאָלעריע כאַפּט ארויף און אראָב. כאַפּ איך שוין אָב דעם בענשען און לויף. אַט גיסט מיך אָב מיט שוויים און אַט ווערט מיר קאַלט, און אין בויך איז טאַקע ווי אין פּסוק שטעהט: „המו מעי" — מיינע געדערים ברומען — און מיין קאַלטער בּאָרשטש שפּארט זיך צוריק אויף דער וויסער וועלט. איך האלט זיך איין און לויף, נאָר די פיס ברעכען זיך אונטער, אין די אויגען ווערט פינסטער, און איך פאנג אָן אין מיטען גאס צו ברעכען. עס לויפען אָן מענשען און מען פיהרט מיך אָב אין בית המדרש. וואס מען האָט מיר געטאָן געדענק איך ניט, און ווי לאנג עס האָט געדויערט ווייס איך ניט.

די ערשטע זאך וואס איך האָב דערהערט איז געווען ווי א אידענע זאגט: „וועה איז מיר, אן עלענד קינד." איך עפען די אויגען. נעבען מיר שטעהט דער רב, דער פעלדשער און די רביצען. איך האָב קוים אויסגערעדט: „אוי, מאַמוניע מיינע" און האָב זיך שטארק צוואויינט. די רביצען וויינט אויך, דער רב טרייסט מיך און דער פעלדשער זאגט, אז די סכנה איז פארביי. יעצט דארף מען מיך נאָר אָבהיטען. געלעגען בין איך אין שטי־בעל נעבען בית המדרש, א ישיבה בחור איז אימער געזעסען נעבען מיר און גוטע ווייבער האָבען מיר עסען געטראגען ביז איך האָב געקענט אראָבקריכען פון מיין געלעגער.

36. איך ווער „בר מצוה" און פאַנג אָן צו שרייבען ליעדער.

שוין א יאָהר מיט א האלבען, אז איך בין פון דער היים, און אין אלול ווער איך דאָך שוין בר מצוה, דארף מען געהן א היים אויף מיין בר מצוה. געה איך מיר אוועק קיין מינסק, זוך אב אייניגע ישיבה בחורים, וועלכע וואָהנען אין די שטעדטעלך ניט ווייט פון מיין היים, און מיר געהען אוועק פון מינסק א גאַנצע קאָמפּאניע. דריי טעג זיינען מיר געגאנגען דורך פעלדער און וועלדער, איינגאנצען פארגעסען דעם בית המדרש מיט דער גמרא, און געלעבט א גוטען טאָג. דאָס וועטער איז שעהן, געהט מען זיך און מען זינגט. געהט מען דורך א וואלד, קלייבט מען יאגעדעס און ניס, נאָר ווי אמאָהל אין די יונגע יאהרען; געהט מען פאר־

בײ א פעלד מיט ארבעס, עסט מען זיך גוט אָן מיט ארבעס; ווערט מען אביסעל מיעד, צולעגט מען זיך אויפ'ן גראָז אונטער א בוים, מען שטיפט אביסעל, און מען געהט ווייטער. אזוי האָט מען זיך גאָר ניט ארומגעקוקט ווי די צייט איז אוועק, און איך בין אָנ־געקומען א היים אונגעריכט. אלעמענס פרייד איז געווען זעהר גרויס, און איבערהויפט די מאמע האָט גאָר ניט געוואוסט וואס צו טאָן פאר שמחה. זי לאָזט מיך ניט אָב, איך זאָל עסען עפּעס, איך זאָל טרינקען עפּעס, און זאָל איהר אלץ דערצעהלען פון מיין לעבען אין דער ישיבה. איך דערצעהל פון אלעס, און זי קוסט מיך און וויינט.

מיין בר מצוה האָט מען געפייערט אָהן גרויסע פּאראַדען און אָהן א דרשה. שבת אין מאליסקע בײ אונזער קליינעם מנין האָב איך געזאָגט זעהר שעהן די הפטרה, און נאָך קדוש האָט ראובן, דעם פעטער זאַנוויל'ס איידעם, פארהערט מיך אין גמרא, און איך האָב שטארק אויסגענומען. ער זאָגט, אז איך האָב פיעל אויפגעטאָן פאר דער צייט. אלע קוועלען פון מיין ערפאלג, אָבער קיינער ווייס ניט מיט וועלכע צרות מיר איז אָנגעקומען מיין ביסעל תורה.

אויף ימים נוראים האָבען מיר געהאט א מנין אין מאליסקא. מיין טאטע און לייב דאברעוויצער זיינען די חזנים און איך בין זייער זינגער. אלע ארומיגע דארפס־לייט זיינען אהער געקומען צו פאָהרען ערב יום טוב, און מיט איינעם פון זיי האָט ערב יום כפור געטראָפען אן אומגליק. פאָהרענדיג צום מנין, האָט ער פאר־לוירען די כפּרות מיט די קיילעטשען מען איז געלאָפען צוריק זוכען און מען האָט ניט געפונען. זעהר לעבערליך האָט מיר אויסגעוויזען ווי דער דאָרפס־מאַן מיט זיין ווייב שטעהען איינער געגען דעם אנדערען ווי צוויי הערנער איידער זיי פאנגען אָן צו שלאָגען זיך. ער באשולדיגט זי און זי באשולדיגט איהם, און גע־בליבען טאקע אָהן כפּרות און אָהן קיילעטשען. נאָך יום כפור האָט זיך מיר פארוואלט באשרייבען די גאנצע מעשה אין גראמען. איך פּרוב, ערשט עס גראמט זיך, כפּרות, צרות, פארלארען, צאָרן, און אזוי ווייטער, ביז עס איז געוואָרען א גאנצע ליעד, און איך האָב נאָך צוגעפּאסט דערצו עפּעס א ניגון, און זינג מיר מיין איי־גענע ליעד.

אויף סכות איז געקומען צו אונז צו גאַסט מיין ברודער מרדכי מיט זיין כלה. און מיר האָבען געהאַט זעהר א פרעהליכען יום טוב. שמחת תורה ביי דער נאַכט נאָך הקפות זיינען אלע פאַר־בליבען ביים פעטער זאַנוועל. מען האָט געגעסען און געטרונקען און געהוליעט אויף וואס די וועלט שטעהט, און איך האָב זיך אָנ־געטאָן פאַר אַן ארץ ישראל איד. איך האָב געהאַט צוגעגרייט א פּנים פון לייווענד מיט א באָרד פון פלאַקס, דערצו נאָך אָנגעטאָן א קיטעל מיט א מיצקע אויפ׳ן קאָפּ און גערעדט נאָר לשון קודש. מיט איין וואָרט אַן אמת׳ר ארץ ישראל איד. מיט גרויס כונה געמאַכט דעם געוויסען לאַנגען קדוש, דערצעהלט זיי פון געוויסע פּלעצער אין ארץ ישראל, וועלכע איך האָב געוואוסט פון תנ״ך, און נאָכהער האָב איך געזונגען ר׳ ישראל נגר׳ס: „ידידי רעי״, אין וועלכען דער איד בעט גאָט, אז ער זאָל אונז אומקעהרען קיין ארץ ישראל. דער אומעטיגער הארציגער ניגון, וועלכען איך פלעג אימער זינגען מיט הארץ, האָט געהאַט א גוטע ווירקונג אויף אלע־מען, און מען האָט מיך געבעטען איך זאָל דאָס זינגען נאָך אַמאָל. ווען איך בין געוואָרען אויס ארץ ישראל איד, האָט מען מיך גע־בעטען, אז איך זאָל עפּעס זינגען. האָב איך זיך אָנגענומען מיט מוט און געזונגען פאַר זיי מיין אייגענע ליעד וועגען די פארלאָ־רענע כפּרות. אלע האָבען זעהר געלאַכט און מיינע מאַליסקער קריטיקער האָבען געזאָגט, אז דאָס איז גאַנץ גוט. דאָס האָט מיך ערמוטיגט צו שרייבען נאָך גראַמען.

ווינטער האָב איך ווייטער געלערנט אין האראדאָק, און האָב גאַנץ אָפט געשריבען גראַמען. פון די אלע זאַכען, וואס איך האָב אָנגעשריבען, איז מיר שטאַרק געפעלען געווען מיין א״ב אין גראַמען, ווי א ישיבה בחור ווערט פאַרפינסטערט עסענדיג זיינע „טעג״, און נאָך א ליעד מיט דעם נאָמען „א ישיבה בחור א חתן״. דאָס האָב איך געהאַט אין זינען מיין ברודער מרדכי מיט זיין כלה, אויף וועלכער איך בין ברוגז געווען.

אין מיטען ווינטער האָב איך צוויי חתונות. דער פעטער לייבע מאַכט חתונה זיין טאָכטער מיט מיין ברודער, און אין דער־זעלבער צייט מאַכט ער אויך חתונה א יתומה, א שוועסטער׳ס א טאָכטער. דער יתומה׳ס פאָטער, דער פעטער מאיר, איז אויך

געוועזען אין האראדאק. ער האָט דאָ עפּעס א שטעלע אין א מיהל. א טאָג פאַר די חתונות בין איך מיט'ן פעטער, דאָס הייסט מיט'ן מחותן, אוועק במחילה צופוס אויף חתונה. ארויסגעגאנגען אין דער פריה און געקומען אין אָווענד. קיינער האָט ניט געוואוסט, אויב מיר זיינען געפאָהרען אָדער געגאנגען, און געוועזען מחותנים גלייך מיט אַלעמען. אויף די חתונות זיינען צונויפגעפאָהרען אַלע פריינד, פון נאָהענט און פון ווייט. מען האָט אַנגעגרייט פון כל־טוב. א גאַנצען אָקס געקוילעט, צוויי וואָכען געבאַקט, און פון מינסק אראָבגעבראכט א גאַנצע קאַפּעליע מיט כלי זמר און סענדער דעם בדחן, וועלכער פאָהרט נאָר אויף רייכע חתונות. דעם ערשטען טאָג איז געוועזען דער יתומה'ס חופּה, און דער עולם האָט ריכטיג מקים געוועזען די מצוה צו משמח זיין חתן כלה; מען האָט גע־חוליעט ביז טאָג. אויף מאָרגען נאָך מיין ברודער'ס חופּה־וועטשערע האָט איינער גענומען שרייען, אז איך זאָל זאָגען גראַ־מען. חברה האָבען מיך א כאַפּ געטאָן, ארויפגעשטעלט אויף א טיש, געהייסען די כלי זמר צושפּיעלען, און איך פאַנג מיר אָן מיט א ניגון פון א בדחן:

איך, ישראל איסר בן מאיר צבי,
אז איך טו זיך ערשט געפינען דאָ היא,
האָב איך זיך גענומען אין זינען
די שמחה צו באַדיענען,
און אזוי ווייטער.

איך האָב געענדיגט מיינע גראַמען, בעט מען מיך, אז איך זאָל זינגען וועגען די פאַרלאָרענע כפּרות. איך זינג, און דער עולם קוועלט. ווען איך האָב געענדיגט, האָט סענדער דער בדחן גע־פּאַטשט בראַוואָ, און געבעטען, אז איך זאָל נאָך עפּעס זינגען; זינג איך זיי וועגען דעם ישיבה בחור ווי ער עסט טעג. איך זעה, אז מיין מאַמע וויינט זעהר שטאַרק, און סענדער דער בדחן נעמט מיך אַרום און בעט איך זאָל נאָך עפּעס זינגען. איך באַרעכען זיך ניט, אז דאָ איז ניט דער פּלאַץ און זינג מיין „ישיבה בחור א חתן":

אויב איהר האָט אַ טאָכטער אַ שלאַק,
טאָ קומט צו אונז אין דער ישיבה,
איהר ווערט פּטור פון דעם פּאַק
אָהן שלשים און אָהן שבעה.

דאָ קענט איהר אויסקלייבען
אַ בחור מיט אַלע מעלות,
וואָס קען לערנען און שרייבען
און אַפילו פּסק'נען שאלות.

קויפט איהם נאָר שטיוועל מיט קאַלאָשען
און גיט איהם נאָר סמעטענע מיט חלה,
דערצו נאָך אַ פּאָאָר גראָשען,
געפעלט איהם שוין די כלה.

מיט אַמאָל איז געוואָרען אַ טומעל. די כלה האָט זיך שטאַרק צוואויינט. איך שפּרינג אַראָב פון טיש, און פאַרשטעה ערשט, וואָס פאַר אַ נאַרישקייט איך האָב דאָ אָבגעטאָן. קיינער זאָגט מיר גאָר נים, נאָר איך האָב שרעקליכע שמערצען, און מיין שוועגערין איז אַ לאַנגע צייט ברוגז געווען אויף מיר.

37. צוריק קיין מינסק און איך ווער שוין אַליין אַ רבי.

אין האראדאָק האָב איך זיך גענומען פיהלען זעהר איינזאַם, בין איך נאָך פּסח אוועק קיין מינסק. אריינגעקומען אין קירז־נערשער שול. מען האָט מיר געגעבען אַ לייענען די שיטה פון „תגרי לוד", און איך האָב גוט אויסגעהאַלטען מיין עקזאַמען, האָט מען מיר באַלד באַשטעלט אַלע טעג, און איך האָב זיך גע־זעצט לערנען גאַנץ געשמאַק.

אונזער ישיבה איז געבויט געוואָרען און ווערט אויפגעהאַלטען פון קירזנער, דאָס הייסט פון אידען אָרעמע לייט, וואָס מאַכען היטלען פאַר אידען און פאַר גוים. אונזער ראש־הישיבה האָט אַ שניט־קראַם. דעם געשעפט פיהרט די ווייב. ער איז נאָר איינינע שטונדען אין געשעפט, און אין גאַנצען זיין צייט גיט ער

אָב צו לערנען אַליין, און צו לערנען מיט א צווייטען. א גאַנצע וואָך לערנט ער מיט אונז, מיט די ישיבה בחורים, און שבת לערנט ער מיט די קירזנער.

דאָ לערנען נאָר 50 ישיבה בחורים. אייניגע זיינען שוין גאַנץ גרויסע, נאָר לערנען קענען זיי גאַנץ ווייניג. איינער פון זיי א הויכער, שעמעוודיגער, בלייכער בחור איז געווען אַן אמת'ער עם הארץ. האָט ניט געקענט אפילו דעם גרינגסטען לייענען צור־גרייטען. ווען דער ראש הישיבה רופט איהר ארויס זאָגען דעם לייענען, ווערט ער רויט ווי א בוריק, און פאַנגט אָן צו בראקען אזא עברי, אז פיעלע ישיבה בחורים פאַנגען אָן צו לאַכען. דער ראש הישיבה הייסט איהם זעצען זיך, ער ווערט נאָך רויטער און זיינע פאַר'חלום'טע אויגען ווערען פול מיט טרעהרען. איך קען ניט צוזעהן זיין וועהטאָג, א גרויסער רחמנות, און איך באַשליס צו לערנען מיט איהם. איך ווער מיט איהם נעהנטער באַפריינ־דעט. ער דערצעהלט מיר, אז ער קומט פון א דאָרף. דער טאַטע האָט איהם אָבגעגעבען אין א שטעדטעל צו א שניידער, פלעגט ער אָפט אין אָוועגד אריינכאַפּען זיך אין בית המדרש הערען ווי מען לערנט, און לערנען אַליין, וואָס ער האָט אמאָל געלערנט אין חדר. איהם האָט אימער שטאַרק געצויגען צום לערנען, ביז ער איז אנטלאָפען קיין מינסק, און דאָ האָט ער זיך איינגעבעטען ביי דעם ראש הישיבה, אז ער זאָל איהם ערלויבען צו פאַרבלייבען דאָ. „איך וויל ניט בלייבען אַן עם הארץ", זאָגט ער צו מיר, און צור־ווינט זיך ווי א קליין קינד. — „ווילסטו, אז איך זאָל מיט דיר לער־נען?" פרעג איך איהם. — „געווים וואָלט איך וועלען, אָבער איך האָב דיך ניט מיט וואָס צו באַצאָהלען", ענטפערט ער וויינענ־דיג. — „איך דאַרף ניט קיין געלד", ענטפער איך, „דיין קענען וועט זיין מיין געצאָהלט". דער בחור פאַלט מיר אויפ'ן האלז, כאַפּט מיך קושען און רעדט: „דו וועסט זיין מיין רבי, איך וועל דיר אָבגעבען כבוד ווי א רבי'ן, איך וועל... איך וועל דיינע זאכען נאָכטראָגען דיר אין באָד אריין, איך... איך... און ער בליפּעט וויינענדיג, אז ער קען שוין ניט ריידען. איך צואווויין זיך אויך, און בעט איהם, אז ער זאָל מיך ניט רעכענען פאַר קיין רבי'ן, און ער זאָל מיר ניט אָבגעבען קיין כבוד, מיר וועלען זיין ווי חברים.

איך פאנג אן צו לערנען מיט איהם. פריהער גרייט איך אליין צו דעם לייענען, און צוגרייטען דארף מען גוט, ווערליג צו לערנען מיט א צווייטען, און נאכהער ערשט לערען איך מיט איהם. איך האב זיך גאר ניט געקענט פארשטעלען, אז איך וועל דארפען אזוי שווער ארבייטען. ער האט זעהר א שווערען קאפ, איך האב אבער זעהר פיעל געדולד, און איך זיץ מיט איהם לאנגע שטונדען און לערען. דער ראש הישיבה האט עס באמערקט, און איז אמאל צוגעגאנגען, צוגעהערט זיך ווי איך לערען מיט איהם, און האט א זאג געטאן „קריוויצער, דו טוסט זעהר א גרויסע זאך, זאל דיר גאט העלפען”. די עטליכע ערנסטע ווערטער האבען מיך נאך מעהר ערמוטיגט צו לערנען מיט איהם, און איך האב דערלעבט דעם גרויסען נחת צו הערען ווי מיין תלמיד האט געזאגט א לייענען, ווען דער ראש הישיבה האט איהם ארויסגערופען. דער ראש הישיבה האט מיט צופריעדענהייט געהערט זיין לייענען, און אפט געווארפען ליעבע בליקען אויף מיר, ווי איינער זאגט: „אט דאס האסטו פאר דיין מיה”, און איך האב געפיהלט א טעם גן עדן.

ווען עס האבען זיך אנגעפאנגען די גאנץ לאנגע הייסע טעג, און מען איז א גאנצען טאג געזעסען און געלערענט די גמרא, פלעג איך פאר־נאכט אוועקגעהן מיט מיין תלמיד אין דעם שטאדט־גארטען, אדער אויפ'ן בולוואר, וואו מיר פלעגען זיצען אייניגע שטונדען אנצוקלייבען קרעפטען פאר'ן נעקסטען טאג צו לערנען צוועלף שטונדען. דער תלמיד מיינער האט מיר אבער געשטערט הנאה צו האבען פון דער שעהנער מוזיק, וואס האט דארט געשפיעלט, ער האט אימער נאר גערעדט וועגען דעם היינטיגען לייענען פון דער גמרא. פרייטאג נאך האלבען טאג, ווען אלע הערען אויף צו לערנען, פלעגט מיין תלמיד בלייבען אליין אין דער ישיבה און לערנען, און איך פלעג אליין פארקלייבען זיך ווייט אין שטאדט־גארטען, צולעגען זיך אויף די גרינע גראז צווישען די בוימער, דערמאהנען זיך אויף מיין היים, באגיסען זיך מיט טרעהרען פון בייזקעגעס, און פיהלען עפעס אן אונצופריעדענהייט פון לעבען. עפעס װאלט איך װעלען, נאר איך ווייס ניט וואס.

באלד אבער באטראכט איך, אז מען טאר ניט זינדיגען. וואס פעהלט מיר? טעג האב איך אלע, דער ראש ישיבה איז זעהר גוט

צו מיר, מיט דעם מנהל לעב איך גוט, אפילו דער בייזער שמש האָט מיך ליעב דערפאר וואס איך מאך ניט אָן קיין שמוץ אין ישיבה ווי די אַנדערע בחורים. אויף דעם פעטער'ס הילפע דארף איך אויך שוין ניט ארויסקוקען ווי אמאָהל. איך בין דאָך שוין א בר מצוה בחור, און פארנעהם אן אָנגעזעהענעם פלאַץ אין ישיבה, דעריבער בין איך פון די ערשטע צו א מנין ביי אן אבל, אדער וואו מען דארף זיצען א גאנצע נאכט און לערנען ביי א קינדבעטאָרען אין דער נאכט פאר'ן ברית. דאָס איז אפילו א שווערע שטיקעל ארבייט, דערפאר אָבער האָט מען א גוטע וועטשערע מיט בראָנ־פען און לעקעך און דערצו נאָך א פיינע מטבע. און אמאָל טרעפט, אז א אידענע האָט געזעהן א שלעכטען חלום, קומט זי אין ישיבה, דריי קלויזניקעס זיינען איהר פותר חלום און זי צאָהלט דער־פאר.

אויף ימים נוראים בין איך ביים פעטער לייבען, נאָר אזוי ווי די מומע איז געשטארבען מיט א פאָר מאָנאטען צוריק, איז אין שטוב א שרעקליכער אומעט. דער פעטער איז נאָך בייזער און שטרייגנער איידער געווען, מען טאָר פשוט ניט אויסריידען א ווארט. איך בין גערען, וואס די ימים טובים זיינען אוועק, און איך בין צוריק אין מינסק אין דער זעלבער ישיבה.

38. איך פארדיען געלד פון בדחנות.

אין ישיבה זיינען אָנגעקומען נייע בחורים. אין אבענד נאָכ'ן לערנען פארברייגגען מיר גוט די צייט. מען דערצעהלט מעשות, און צווישען די דערצעהלער פארנעהם איך א באדייטענ־דען פלאַץ. זיי האָבען ליעב צו הערען מיינע מעשות, און בעטען מיך, איך זאָל דערצעהלען. אמאָהל ווערען חברה פרייליך, און מען פאנגט אָן זינגען, ווער עפעס א ליעד און ווער א שטיקעל פון א חזן, און איך האָב אמאָהל פרובירט גראַמען זאָגען, זיינען זיי גאָר נתפעל געווארען, און האָבען געגעבען מיר פארשיעדענע טעמען צום זאָגען. איינמאָהל האָט זיך זיי פארוואָלט, אז איך זאָל באַזעצען א כלה. מען האָט אוועקגעזעצט מיין לאַנגען תלמיד אויף א ביינקעל, פארדעקט דעם פנים מיט א טיכעל, און איך האָב

גענומען זאגען. איך האָב ניט באמערקט, אז דער שמש איז אריינ־געקומען. ווען איך האָב געענדיגט, האָט דער שמש א זאָג געטאָן מיט א שמייכעל: „עס איז גוט צו וויסען, אז מיר האָבען אן איי־גענעם בדחן."

איינמאָהל זונטאג אבענד, מיר זיצען און לערנען, קומט אריין דער שמש און זאָגט, אז דער ראש ישיבה מיט'ן גבאי רופען מיך צום גבאי אין הויז. אויף מיין פראגע „צוליעב וואס?" ענט־פערט ער מיט א שמייכעל: „דו וועסט שוין דאָרט זעהן", און ווי פארוואונדערט בין איך געווארען, ווען איך בין אריינגעקומען צום גבאי, וואו עס האָט זיך געפונען א היפשער עולם, און דער גבאי אליין האָט מיך פריינדליך געבעטען זיצען, און געגעבען לעקעך און בראָנפען, און דער ראש ישיבה דערצעהלט מיר, אז דער גבאי מאכט עס חתונה איין אָרימע יתומה פאר איין אלמן. די כלה האָט ני ט קיין פאָטער און ניט קיין מוטער, און זיי ווליען, אז איך זאָל די כלה באזעצען, ווייל דער שמש האָט זיי געזאָגט, אז איך קען זעהר פיין באזעצען א כלה. איך פרוב זיך ענטזאגען, נאָר דער ראש ישיבה זאָגט, אז דאָס איז א גרויסע מצוה און איך דארף דאָס טאָן.

איך געה צו צו דער כלה, און מיט דעם נגון פון אן אמת'ן בדחן פאנג איך אָן צו באזעצען די כלה. איך דערצעהל איהר, ווי פאר דער חופה דארף מען בעטען אויף א גוטער מערכה, און אויף גוטע און פרומע קינדער. אלע ווייבער וויינען שוין, דאָס ביסעל בראָנפען מיט די ווייבערשע טרערען גיבען מיר צו מוט. איך הויב אויף שטארקער די שטימע, טו א שפרונג גלייך אין גן־עדן, און נעהם פארשטעלען, ווי דער כלה'ס טאטע און מאמע שטעהען דאָרט פאר'ן כסא הכבוד, און בעטען דעם אלמעכטיגען גאָט פאר זייער עלענד קינד, און אָט באלד קומען אראָב זייערע נשמות, און זיי ווילען פיהרען זייער יתומה צו דער חופה. די ווייבער כליפען. די מענער ווישען די אויגען, און די כלה האָט גענומען חלש'ן. איך כאפ זיך, אז איך בין צו ווייט פארקראָכען, און פאר־ענדיג מיט פיעלע ברכות.

צו דער חופה וועטשערע זיץ איך נעבען חתן, און מען בעט מיך, אז איך זאָל משמח זיין חתן כלה. איך האָב געזונגען מיין

אלף בית וועגען א ישיבה בחור ווי ער עסט טעג. און ווי א ישיבה בחור האט חתונה. דער עולם האט גאר געקוואָלען. פאר'ן אוועקגעהן האט דער גבאי מיר געגעבען א רובעל מיט א האלבען. איך האב מיינע אויגען ניט געגלויבט, דאָס איז דאך צעהן גילדען. איך דאנק פיעלע מאל, ווינש די פאר פאלק גליק, צו־זעגען זיך מיט אלעמען, און לויף אין דער ישיבה.

איך ליג מיר אויף מיין הארטען באנק, און ווי א שעהנער חלום שטעלט זיך מיר פאר דער גאנצער אבענד. אי כבוד אי געלד. ערשט מיט צוויי יאָהר צוריק, אין דעם זעלבען מינסק, וועלכע צרות איך האב געהאט, און דאנק גאט וואס ער פיהרט מיך אין א רעכטען וועג, און איך געפין חן אין לייטישע אויגען.

39. די ערשטע פאר שטיוועלעך.

איך האט יעצט אזוי פיעל געלד. וואס טוט מען דערמיט? און איך דערמאן זיך, אז מיינע שיך זיינען שוין עטליכע מאל געלאטעט געוואָרען, און זיינען ווייטער צוריסען, און פארוואס טאקע זאל איך טראגען שיך אזוי ווי א מיידעל? פארוואס טאקע ניט א פאר שטיוועלעך מיט לייטען גלייך? און איך באשליס צו קויפען א פאר שטיוועלעך, און טאקע שטיוועלעך מיט א גלאנץ און מיט א סקריפ, און זאלען אלע זעהן און הערען, וואס פאר א שטיוועלעך דער קריוויצער טראגט; שטיוועלעך, וועלכע ער האט טאקע אליין פארדיענט.

אויף מארגען פריה לויף איך צווישען די קראמען זוכען א פאר שטיוועלעך מיט די אלע מעלות, וואס איך וויל, און אויף מיין גליק דערזעה איך אויף א טיר פון א קראם א פאר שטיוועלעך, וועלכע גלאנצען, אז מען קען זיך איינקוקען אין זיי אזוי ווי אין א שפיגעלע, און עפעס ווי זיי וואלטעןריידען צו מיר: „אינגעלע, אט ווארטען מיר אויף דיר". איך געה צו, טו א טאפ, ווייך ווי פוטער, אביסעל נאר, דאכט זיך, צו גרויס, אבער וואונדערבאר שעהן. דער קרעמער געהט צו, און פרעגט, וואס איך וויל; איך זאג איהם, און ער פרעגט מיך פיעל געלד קען איך אויסגעבען; ענטפער איך „צעהן גילדען". — דער פרייז פאר

די שטיוועלעך איז ניט ווייניגער פון צוויי רובעל, זאָגט דער קרעמער; זיי האָבען געקאָסט זיעבען רובעל, און נאָך גאָר שפּאָגעל נייע, נאָר אזוי ווי איך זעה, אז דו ביסט אן אָרעם קינד, וועל איך דיר זיי אָבגעבען פאר די צעהן גילדען, און טראָג זיי געזונטערהייד". ער האָט עס געזאָגט מיט אזא רחמנות פּנים, אז איך האָב איהם פאררעכענט פאר א זעהר גוט-הארציגען מענשען. איך האָב נאָר א זאָג געטאָן, אביסעל שעמעוודיג, אז זיי וועלען זיין צו גרויס. און ער ענטפערט מיר גאַנץ ערנסט, אז ווינטער איז ווארימער אין א גרעסערען שטיוועל, מען דארף נאָר ארייגלעגען אביסעל שטרוי.

איך גיב איהם אָב מיין גאַנצען פארמעגען, און געה אוועק מיט די שטיוועלעך פארוויקעלט אין א פּאַפּיער. ניט האָבענדיג קיין שטרוי, האָב איך אָנגעלעגט פּאַפּיער אין די שטיוועלעך, אָנגעטאָן און ארויס אין גאַס. וואו א בלאָטקע געה איך אָרום, איך היט, אז זיי זאָלען זיך ניט פארשמירען, און דער גלאַנץ זאָל ניט אראָב; אויך זאָגט מען, אז ווען מען פארנעצט זיי, הערען זיי אויף צו סקריפּען.

אין א פּאָר טעג ארום האָט דער גלאַנץ אָנגעפאַנגען אראָבצוגעהן, נאָך א פּאָר טעג, און איך באמערק א קליינע לאַטקע אקוראט פון דער זייט. איך טו אקוק אויפ'ן צווייטען, און דערזעה א לאַנגען ריס צוגעפּגענעהט און פארשמירט מיט פּעך און פארפּוצט. איך טו אָן מיינע אַלטע שיך, און לויף צו דעם אידען און בעט צוריק מיינע געלד, ווייל דאָס איז געווען על פּי דין א מקח טעות, און ער ענטפערט מיר מיט א שמייכעלע, אז פאר צעהן גילדען קען מען קיין נייע שטיוועל ניט קויפען. איך טענה, אז ער האָט מיך אָבגענארט, און אין דער תורה שטעהט דאָך „לא תונו", אז מען זאָל ניט נארען איינער דעם צווייטען, און ער ענטפערט מיר, אז איך זאָל זיך ניט נאריש מאכען און געהן, און דערביי האָט ער מיר טאַקע גאַנץ גראָב געוויזען די טיר. איך האָב זיך ניט געקענט איינהאַלטען, און האָב זיך גוט צוזאווינט, און אוועק צוריק אין דער ישיבה; און אשטאָט צוריסענע שיך האָב איך יעצט געטראָגען צוריסענע גרויסע שטיוועל.

40. א מלמד אין א דאָרף צו פערצעהן יאָהר.

ווי עס ווייזט אוים איז מיר באשערט געווען אָנצופאנגען שוין צו פארדיענען געלד. איז ניט פון ברחנות, איז פון מלמדות.

איינמאָל רופט מיך צו דער ראש ישיבה, און פרעגט מיך, אויב איך וויל פאָהרען פאר א מלמד אין א דאָרף צו דעם אידען, וואָס איז געזעסען נעבען איהם. דער איד זאָגט, אז איך וועל דארפען לערנען מיט פיער אינגלעך. ער גיט פופצעהן רובעל פאר די פיער מאָנאטען ביז פסח. ביי דער נאכט, זאָגט ער, וועל איך קענען אליין לערנען פיעל איך וועל וועלען.

איך האָב איינגעשטימט, גענומען ביי דעם אידען א האַלבען רובעל, און געקויפט א גמרא מיט זיך צונעהמען, און אוועקגעפאָהרען. דער שליטען איז געווען פול אָנגעפאקט מיט סחורה, און דאָס פערדעל האָט זיך קוים געשלעפט. ער האָט מיר דערצעהלט, אז פון דעם דאָרף קען מען ניט מפרנס זיין א ווייב און קינדער, דעריבער מוז מען פארדיענען פון דער זייט, פיהרט ער יעדע וואָך סחורה פון מינסק פאר די ראדעשקעוויצער קרעמער. איך האָב שוין פארשטאנען, אז מיין בעל הבית איז א גרויסער קבצן, אָבער פארפאַלען.

געקומען אויפ'ן פלאַץ. א גרויסע שטוב פון איין צימער מיט שווארצע ווענט, דער פוס-באָדען איז פון ערד און גאַנץ בלאָטיג. די געזינדעל באשטעהט פון א ניעדעריגער פרוי, זעהט אוים צו זיין א גוטמוטיגע, פיער אינגעלעך פון זעקס ביז פערצעהן יאָהר אַלט, א פעטע שעמעוודיגע מיידעל פון א יאָהר זעכצעהן, א קליין קינד אין וויגעלע און א גרויסע דיקע אַלטע מויד, דעם בעל הבית א שוועסטער. מיט מיינע פיער תלמידים האָב איך געמוזט מיט יעדערען באזונדער לערנען. דער געראָטענער פון זיי איז געווען דער צוועלף-יעהריגער געצעלע, א דאָרער אינגעל מיט שווארצע אויגעלעך און מיט א גוט קעפעל, און האָט געוואָלט לערנען. איך לערען מיט איהם חומש מיט רש"י און תנ"ך, און האָב איהם ליעב באקומען. אין א פּאָר טעג ארום האָט מיך די בעל הבית'טע געבעטען, אז איך זאָל אויסלערנען דאָס מיידעל דאווגען און אביסעל שרייבען. ווען איך בין גע-

וואָרען אביסעל היימישער, האָט מען מיך געבעטען, אַז איך זאָל אויסלערנען די שוועסטער אויף אויסווענינג קריאת שמע לייענען, ווייל זי קען ניט קיין עברי, און נעמען יעצט לערנען עברי איז צו שפּעט. לעגט זיך די דיקע מויד אויפ'ן גרויסען אויווען, דאָס איז איהר פּלאַץ צום שלאָפען. קעהרט זיך אוים מיט'ן קאָפּ צום שטוב, ליגט אויפ'ן בויך, און קוקט אראָב, און איך שטעה פאַר־ריסען דעם קאָפּ אין דער הויך און זאָג וואָרט ביי וואָרט, און זי מוז נאָכזאָגען הויך, און מיט איהר דאָרפישען צונג האַקט זי גרייזען אזוי ווי א גוי רעדט אידעש.

נעמענדיג אַלע מיינע תלמידים צוזאַמען איז ביי מיר גע־וואָרען א היבשער קנעלונג. אויסער דעם לערנען, האָט מען מיך אָפּט מכבד געווען מיט שטוב ארבייט, ווי שטויסען גערשטען צוליעב גאַגעלעך, ארויסטראָגען די פּאַמוניצע פאַר דער קוה, און דאָנערשטאָג דורכלויפען זיך א ווייאָרסט פינף אין שטעדטעל, און בריינגען מעהל, הייוען און פלייש אויף שבת. אין מיטען זמן איז דער ראַדעשקאַוויצער רב פאַרפאָהרען, און האָט פאַרהערט די קינדער. איהם איז שטאַרק געפעלען, און מיך האָט עס גע־פרעהט. געלד האָב איך פאַר'ן גאַנצען זמן אָנגענומען א רובעל מיט צוואַנציג קאָפּיקעס. בעטען מעהר געלד האָב איך זיך גע־שעהמט, ווייל ער ווייס דאָך, אַז איך דאַרף ניט, וואָלט עס הייסען, אַז איך גלויב איהם ניט. אַכט טאָג פאַר פּסח, ווען איך האָב שוין געדאַרפט אוועקגעהן, און גענומען בעטען געלד, ענט־פערט ער, אַז יעצט איז בלאָטיג, קיין מינסק פאָהרען קען מען ניט, וואו צו פאַרדיענען איז ניטאָ, און אין שטוב איז נאָך קיין מצה ניטאָ. ער גיט מיר אַכציג קאָפּיקעס, און זאָגט, אַז דאָס זיינען די לעצטע, דערצו גיט ער מיר עפּעס א הענטעל פון א שטעקעל און זאָגט, אַז זי איז פון העלפאַנט ביין, און ביי א בעלן קען מען גרינג נעמען א פאַר רובעל, נאָר מיר גיט ער עס אָב פאַר איין רובעל. הייסט עס, אַז ער בלייבט מיר שולדיג אין גאַנצען נאָר צוועלף רובעל, וועלכע ער וועט מיר אם ירצה השם אָבגעבען ביי דער ערשטער געלעגענהייט. האַלב ברוגז זעגען איך זיך אָב, און לאָז זיך געהן אויף פּסח צום פעטער לייבען. דאָס איז ביינאהע פינף און צוואַציג ווייאָרסט גאַנג. דער שנעע

איז צוגאנגען, אויבען איז וואס מיט שנעע, און אונטען איז אייז. יעדער מינוט פאַל איך אריין אין וואסער אריבער די קניע. די שטיוועל זיינען שוין פול מיט וואסער, עס איז נאס, קאלט און גליטשיק. איך בין גוט אין כעס אויף דעם אידען, וואס האָט מיך פארפיהרט אהער; אָבגעהאָרעוועט א וויינטער און ניט אָבגעצאָהלט, און אלס א פארבייסען האָב איך נאָך אזא וועג. אָט דאָס איז דער תכלית פון לערנען, פליהט מיר דורך א געדאנק, זיין א מלמד אין א דאָרף און ניט באַקומען באצאָהלט. איך געה ווייטער. איך האָב זיך אויסגעשלאָגען פון די כחות ביז איך האָב זיך דערשלעפט צו א קרעטשמע.

אָבגעטריקענט זיך און אָבגערוהט און אויף מאָרגען ווייטער אוועק. געקומען צום פעטער לייבען, ערשט ער האָט גענומען א צווייטע פרוי, נאָר וואָס געבראכט פון מינסק, א גאנצע אריסטאָקראטקע. מיין שוועגערען זאָגט מיר, אז דאָ איז ניט קיין פלאַץ פאר מיר, איך זאָל בעסער געהן אויף פסח צו דעם פעטער אייזיק.

דעם אמת זאָגען האָב איך גאָר ניט געהאט קיין חשק צו געהן צום פעטער אייזיק, איך טראָג נאָך א גוטען האס אויף איהם פאר די שמיץ, וואס איך האָב געכאפט, ווען איך בין געוועזן א נייער נגיד, נאָר איך פיהל, אז דאָ מיט דער נייער מומע בין איך גאָר קיין מחותן ניט.

ביים פעטער אייזיק האָט מען מיך אויפגענומען פאר א פיינעם גאסט, איבערהויפט דער זיידע איז צופריעדען געוועזן, וואָס איך וועל זיין מיט איהם אויף פסח.

די פאָר טעג פאר פסח האָב איך געהאט גענוג ארבייט, איך האָב געהאָלפען שייערען און כשר'ן די טישען, די ביינק און די כלים. היינט האָב איך געדארפט אָנשטויסען מצה, אז עס זאָל זיין גענוג אויף א גאנץ יום טוב מצה־מעהל און פארפעלעך. ערב יום טוב האָט מען מיך מכבד געווען אויסהייצען די באָד, דאָס מיינט אָנשלפען האָלץ און וואסער און אויסהייצען. דאָס איז א שווערע און שמוציגע ארבייט, און דערצו נאָך האָט דער רויך אויסגעגעסען די אויגען, ווייל די באָד האָט ניט קיין קוימען. שוין גאָר פארנאכט, אז איך האָב שוין קיין כח ניט געהאט צו אטעמען, האָט מען זיך געכאפט, אז עס פעהלט א כוס, און

מען הייסט מיר לויפען צוויי וויאָרסט צו אַן אַנדער דאָרפס־מאַן און לייהען דאָרט אַ כוס. געוויס וואָלט איך זיי מוחל זיין דעם כוס מיט דעם מעד מיט דעם גאַנצען סדר, אַבי איך זאָל ניט דאַרפען געהן, נאָר זאָגען קען מען ניט. איך לויף, די וועג איז פאַרגאָסען מיט וואַסער, און עס איז גליטשיג, און צוריק גע־הענדיג איז שוין פינסטער געוואָרען. איך האָב זיך גוט אויס־געוויינט און דערפיהלט אַ שטאַרקע אונצופריעדענהייט פון מיין אַרט לעבען. עפּעס צו שווער קומט מיר אָן מיין תורה, טראַכט איך, און מיר וואָלט זיך וועלען איינגאַנצען אוועקוואַרפען דעם לערנען, און טאָן עפּעס אַן אַנדער זאַך. אַזעלכע געדאַנקען האָבען מיך ניט געלאָזט רוהען אַ גאַנץ פּסח, און איך האָב באַשלאָסען צו פאָהרען אהיים. איך ווייס ניט, וואָס איך וועל טאָן, אָבער לערנען וועל איך מעהר ניט.

אויף מאָרגען נאָך פּסח בין איך אוועקגעגאַנגען צו דעם אידען, וואו איך האָב געקנעלט, מיט אַזאַ רעכענונג: אָבצאָהלען וועט ער דאָך קיינמאָל ניט, טאָ זאָל ער מיך כאָטש אָבפיהרען אהיים. דער איד האָט איינגעשטימט פאַר פינף רובעל אָב־פיהרען מיך אהיים. איך ווייס אפילו, אַז דאָס איז זעהר טייער, נאָר וואָס אַרט עס מיך, אַלץ איינס פאַרפאַלען. ער האָט זיך אויסגעקליבען פאָהרען אַ פאָר שטונדע פאַרנאַכט, און מיר זיינען געפאָהרען גאַנץ שטיל און גערעדט, און אין אָבענד פאַרפאָהרען אין אַ קרעטשמע איבערצונעכטיגען. ווען איך האָב זיך אויפ־געכאַפּט גאַנץ פריה, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דער איד איז שוין גאַנץ לאַנג אוועקגעפאָהען צוריק. און איך האָב במחילה געמוזט געהן צופוס אַ וויאָרסט זעכציג, און אויפ'ן צווייטען טאָג פאַרנאַכט געקומען אהיים.

41. אויפ'ן פופצעהנטען יאָהר פאַרנעהם איך אַ פיינע שטעלע.

אַ יאָהר מיט אַ האַלבען אין דער היים ניט געוועזען. די מאַמע וויינט פון פרייד, און דער טאַטע פרעגט: „ווי קומסטו אהער?" איך זאָג איהם גלייך, אַז איך וויל מעהר ניט לערנען; וואָס שפּע־טער וועט זיין, וועלען מיר זעהן, נאָר דערווייל וויל איך טאָן

עפּעס אנדערס. דער טאַטע פרעגט נאָך אַ פּאָר פראַגען, איך ענטפער, און ער פארטראַכט זיך, און זאָגט: „מיר וועלען זעהן".

אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט ער זיך געזעהן מיט דעם פעטער זאַנוועל, און איך בין אָנגעקומען צום פעטער אויף אַ שטעלע. וועגען געצאָהלט רעדט מען ניט. דער פעטער שיקט מיך אינ'ם פעלד אַכטונג געבען ווי מען אַקערט און מען זעעט, ער שיקט מיך אין מיהל זעהן וואָס און וויפיעל מען האָט געבראַכט צו מאָהלען, און אין סוקנאַוואַלנע וויפיעל געוואַנט עס איז אריינגע־קומען. אינגיכען האָט דער פעטער געזאָגט דעם טאַטען, אַז ער איז פון מיר צופריעדען און אַז ער וועט מיר צאָהלען פיער רובעל אַ מאָנאַט. איך האָב גענומען אַרבייטען נאָך פלייסיגער. שטעה אויף פריהער פון אַלעמען, דאַווען אָב, און לויף אַ קוק טאָן וואָס עס טוט זיך; אַ גאַנצען טאָג בין איך אויף די פיס, און פיהל ניט קיין מיעדקייט. יעדער זאַך איז ליעב: די שטילע לויפענדע טייך, די גרינע לאָנקעס מיט היי, אפילו די קיה און די פערד זיינען מיר ליעב. דאָנערשטאָג שפּאַנט מען מיר אַ פערד, און איך פאָהר קיין דאַלהינאָוו איינקויפען פאַרשיעדענע זאַכען. איך פאָהר זיך דורך דעם געדיכטען גרינעם וואַלד, און זינג עפּעס אַ נגון.

דערווייל איז געקומען די צייט פון שניידען היי, און היי איז פאַראַן אַ פולע. הייסט דער פעטער זעצען זיך אויף זיין פערד און פאָהרען אין די אַרומיגע דערפער דינגען אַרבייטער. מען פיהרט צו אַ געזאָטעלטען פערד. איך זעץ זיך אויפ'ן פערד, לאָז זיך פאָהרען און ציטער. געקומען אַראָב באַרג, טוט דער פערד אַ שאָקעל מיט זיין פערדישען קאָפּ, איך פליה אַראָב איבער זיין קאָפּ, און ער פליהט אַוועק צוריק אַהיים. אַביסעל צוקלאַפּט, און שטאַרק פאַרשעהמט, געה איך צוריק, און אַלע לויפען שוין אַנטקעגען, זעהן וואָס איך מאַך; איך מאַך זיך האַרץ, זעץ זיך רייטענדיג און פאָהר אַוועק. נאָכהער בין איך שוין אָפט גע־פאָהרען רייטענדיג.

ווען מען האָט גענומען שניידען די היי, האָט דער פעטער געמוזט אַוועקפאָהרען קיין ווילנאַ, האָט ער מיר אָנגעזאָגט, וואָס צו טאָן. אַ גאַנצען טאָג בין איך אין פעלד, איך גיב אַכטונג,

אַז מען זאָל אַרבייטען, און העלף אַליין צונויפשאַרען די היי. ווען מען קען ניט אין דעם זעלבען טאָג אַראָבפיהרען פון פעלד, נעכטיג איך מיט איין אַרבייטער אין פעלד, אום מען זאָל ניט גנב'ענען קיין היי. דער גוי כראָפּעט שוין לאַנג, און איך ליג מיר אויף די היי, איך קען זיך ניט אָנזעטיגען מיט דעם געשמאַקען ריח פון די פרישע היי, און קוק אויף דעם בלויען הימעל מיט די פיעלע שטערען, און הער זיך צו צום שטילען גערויש פון דער לויפענדער טייך, און צום זיסען זינגען פון דעם נאַכטיגאַל, און דערמאָן זיך אָן דער האַרטער באַנק אין דער ישיבה, איך פאַרגלייך יענע פאַרשטיקטע לופט מיט דעם ריח גן עדן וואָס איז דאָ, און פיהל זיך גליקליך. דער פעטער איז אַזוי צופריעדען געווען פון דעם אַראָבנעהמען די היי, אַז ער האָט מיר געקויפט אַ מתנה, אַ זיידענע היטעלע.

אין גיכען האָט מען גענומען שניידען די תבואה. די אַרבייט ווערט איבערהויפט געטאָן פון פרויען, די מעהרסטע זיינען שיקסעס, וועלכע האָבען אַ מאָדע, אַז ווען זיי אַרבייטען זינגען זיי, און די מעלאָדיען זיינען זעהר צופענדיגע ביים האַרצען, און זיי זינגען אַזוי שעהן, אַז איך פאַרגעס גאָר, אַז אַ איד טאָר ניט הערען די שטימע פון אַ פרוי, און האָב שטאַרק הנאה פון זייער זינגען.

עס איז שוין ענדע זומער. איך פיהל זיך געזונד און שטאַרק, איך בין פרעהליך און פול מיט לעבען, איך עס געשמאַק און שלאָף געשמאַק, איך זוך זיך אימער אַרבייט און געפין, און דער פעטער איז צופריעדען. דאַכט זיך גאָר ניט, האָט מיך אָבער אָנגעפאַנגען אָפט צו בעאונרוהיגען דער געדאַנק, אַז איך וועל בלייבען אַן עם הארץ, אַ גראָבער יונג, און וואָס פאַר אַ פנים האָט אַן עם הארץ. אַ גאַנץ זומער קיין ספר אין די הענד ניט גענומען, און אויב עס וועט אַוועקגעהן אַזוי נאָך אַ קורצע צייט, וועל איך אַלץ פאַרגעסען, וואָס איך האָב שוין געקענט. עס הויבט מיך אָן צו ציהען צוריק צום לערנען. אויסגערוהט זיך, אָנגעקליבען כחות, און יעצט איז ערשט גוט צו לערנען, אָבער, ווען איך דערמאָן זיך אויף מינסק מיט איהרע ישיבות כאַפּט מיך אָן עקעל מיט אַ שוידער, און איך באַשליס צו לערנען פאַר זיך אין קורעניץ, וואו איך האָב אַמאָל געלערנט אין חדר. דאָס איז אינגאַנצען צוואַנציג

וויאַרסט פון דער היים, איך וועל קענען אָפּט זעהן זיך מיט די עלטערען, און וועל אויף זיך ניט האָבען קיינע ראשי ישיבות מיט מנהלים, מיט דעם גאַנצען טאַראַראַם.

דעם טאַטען און דעם פעטער איז מיין פּלאַן געפעלען. דער פעטער האָט מיר אָבגעצאָהלט צוואַנציג רובעל. א טייל פון די געלד האָב איך אָבגעגעבען דעם טאַטען, און פאַר די איבעריגע אויסגעקליידט זיך, און באַלד נאָך סוכות אוועק נאָך קורעניץ.

42. מיין לעבען צווישען חסידים.

אום צו האָבען אַן אמת'ן באַגריעף וועגען חסידים, מוז מען לעבען צווישען זיי, און בעאָבאַכטען זייער לעבען. גרויס זיינען די פאַרדיענסטען פון חסידות פאַר דעם דעמאָקראַטישען פאָלקס־טימליכען גייסט, וואָס זי האָט אַריינגעבראַכט אין דער אידישער וועלט, און פאַר איהר אויפמונטערען די פאַרקלאָגטע, אידישע הארץ, אַז דער איד זאָל קאָנען כאָטש אביסעל צוטרייבען דעם אויביגען גלות־טרויער.

קורעניץ, וואוהין איך בין ערשט געקומען לערנען, איז א שטעטעל מיט חסידים, און איך קען זאָגען, אַז אין מיינע יונגע יאָהרען איז קורעניץ פאַר מיר געווען ווי א שעהנער אאזיס אין דער ווילדערנעס. איך האָב גלייך דערפיהלט, אַז איך בין אין אַן אַנדער וועלט, צווישען אַנדערע מענשען. דאָ זעהט מען ניט אָט יענע אידישע נגידים, וועלכע מאַכען אייך פיהלען אויף יעדער טראָט, אַז זיי זיינען די מיוחסים, דאָ זעהט איהר ניט די לומדים, וועלכע בלאָזען זיך ווי די אינדיקעס, און קוקען פון אויבען אַראָב אויף די פּראָסטע מענשען. דאָ זיינען אַלע גלייך: דער גביר און דער אָרעמאַן, דער למדן און דער בעל מלאכה. קומט א יום טוב אָדער א שמחה איז מען אַלע צוזאַמען, און מען פיהלט זיך פריינדליך ווי איין גרויסע געזינד.

אויסער די גלייכהייט און פריינדליכקייט איז מיר זעהר געפעלען, וואָס מען זעהט דאָ ניט יענע אימער פאַרקלאָגטע פּנים'ער, וואָס מען זעהט אין יענע קליינע שטעטלעך. דער חסיד זאָגט, אַז עצבות (אומעט) איז א מיאוסע זאַך. עבדו את

ד" בשמחה, מען דארף דיענען גאָט מיט פרייד, און דער בעל שם האָט געזאָגט, אז דער מענש, וואָס לעבט אין פרייד, טוט דעם ווילען פון גאָט. אין יענע שטעטלעך א שבת פארנאכט נאָך שלוש סעודות ציהט מען אויף זיך ארויף א מרה שחורה, א שרעקליכען אומעט, און מען פאנגט אָן צו זאָגען תהלים מיט א קלאָגעדיגען נגון, ווי מען באקלאָגט א טויטען; און דאָ זאָגט מען חסידות, מען דערצעהלט וואונדערבארע שעהנע מעשות, און מען זינגט זיסע הארציגע נגונים. דאכט זיך א קליינינקייט, א מעשה אָדער א נגון, און איך פיהל, אז מיין נשמה הויבט זיך צו העכערע וועלטען, און מיין הארץ ווערט אָנגעפילט מיט גוטע גע־פיהלען און שטרעבונגען מעהר איידער פון א מוסר ספר.

היינט אין דער צייט פון דאוונען פיהלט זיך דאָ גאָר אַן אנדער באגייסטערונג. פיעל הארץ, פיעל נשמה ווערט דאָ אריינ־געלעגט אין דעם דאוונען. מען כאפט ניט, מען הערט איינצעלנע ווערטער אויסגעמישט מיט א טיעפען זיפץ, מיט א הארציגען נגון.

גאנץ אָפט זאָגט מען חסידות. איינער זאָגט און ערקלערט, און אלע הערען. איך פאנג אויך אָן צו הערען חסידות. פון אָנפאנג איז דאָס מיר פרעמד, נאָר ביסלעכווייז הויב איך אָן צו פאר־שטעהן, אז די חסידות לערנט אונז צו רעכענען דעם מענשען אלס א שותף צו גאָט, א מיט־ארבייטער אין דער גאנצער שאפונג פון דער וועלט, און אָהן דעם מענשענ'ס מיטהעלפען דאָ אויף דער ערד קען מען וועניג וואָס אויפטאָן דאָרט אין די הימלען; און דער תכלית, דער צוועק פון דער מענשהייט דארף זיין די שטרע־בונג צו פארגלייכען זיך צום באשעפער, דאָס מיינט, צו פאר־פאָלקאָמען זיך אין מדות (זיטען), פון איין זייט דארף דער מענש האָבען אין זיך דעם „בטול היש", דאָס מיינט, צו גאָרניט מאכען די קליינינקייט פון דעם אייגענעם קערפערליכען „איך" מיט די אלע וואכעדיגע געפיהלען; און פון דער צווייטער זייט זאָל דער מענש געדענקען, אז ער איז דאָס אויג פון דער גאנצער שאפונג, און אָהן איהם איז די גאנצע וועלט גאָר ניט ווערט.

ווייטער לערענט די חסידות, אז טאָן מצות און לערנען תורה מוז מען נאָר אויס ליעבע צו גאָט, און ניט אויס מורא,

דאָס מיינט, אז מען זאָל עס ניט טאָן צוליעב גן עדן און עולם הבא פאַר זיך, נאָר צוליעב דעם וואָהל און בעסט פון דער וועלט; און גאָטעס דיענסט, זאָגט די חסידות, באַשטעהט ניט נאָר אין זאָגען די אָנגעשריבענע תפלות, און ניט אין פייניגען זיך מיט תענתים. דערהויפּט פאָדערט זיך צוליעב גאָטעסדיענסט התעוררות הלב — די אויפוואַכונג פון האַרצען, וועלכע זאָל פיהרען דעם מענשען צו התלהבות, צו אזא באַגייסטערונג, פון וועלכער די נשמה רייסט זיך שטורעמדיג צו העכערע וועלטען, און דאָס ברייננגט דעם מענשען צו השתפכות הנפש, ווען ער גיסט אויס זיין גאַנצע האַרץ און ער דערגעהט צו התדבקות, דאָס מיינט, ווען דער מענש וואַקסט זיך אַליין איבער, טוט זיך אויס פון חומר — קערפּערליכקייט — און פאַראייניגט זיך מיט דער גאָטהייט, מיט דער אונענדליכער ליכטיגקייט. אַט אַזוי ביסלעכווייז בין איך געוואָרען אַ קליין חסיד'על, איך דאַווען מיט כונה, איך הער ווי מען זאָגט חסידות, איך זינג די חסידישע נגונים מיט דער גרעסטער באַגייסטערונג, און פיהל זיך גלייך מיט אלעמען.

פון מיין לערנען האָב איך יעצט אויך מעהר הנאה. ערשטענס, האָב איך אָנגעפאַנגען בעסער און טיעפער צו פאַרשטעהן די גמרא, און צווייטענס, געפעלט מיר זעהר דאָס לערנען אַליין פאַר זיך, אָהן אַ רבי'ן. ווי געשמאַק דאָס איז, ווען מען קומט צו אַ שווערען ענין, און מען שטרייכגט גוט אָן דעם קאָפּ, און נאָכהער צייגט מען זיך איבער, אז מען איז אויפ'ן ריכטיגען וועג, דאַן פיהלט מען דאָך דעם גרעסטען פאַרגעניגען.

און אין די לאַנגע ווינטער־נעכט האָב איך אמאָל ליעב צו בלייבען אַליין אין שטיבעל, און לערנען ביז האַלבע נאַכט. און אמאָל פאַרווילט זיך מיר אויפשטעהן דריי שטונדען פאַר־טאָג, שטעה איך אויף. מיט איין וואָרט, איך טו, וואָס מיין האַרץ געלוסט, איך האָב ניט קיין בעלי בתים אויף זיך. איבערהויפּט האָב איך ליעב זומער־צייט צו זיצען אמאָל אַ גאַנצע נאַכט און לערנען. איך קלייב זיך אויס אַ ליכטיגע שעהנע נאַכט, עפען אָב אַלע פענסטער; אַ ווינטעלע, אַ קוויקענדיגער בלאָזט פון אלע זייטען, און איך זיץ זיך און לערען מיט דעם אומעטיגען נגון די

און אין די לאַנגע ווינטער־נעכט האָב איך אַמאָל ליעב צו בלייבען אַליין
אין שטיבעל און לערנען ביז האַלבע נאַכט (זייט 98).

טיעפע געדאנקען פון אונזערע חכמים, וועלכע איך הויב אן אלץ מעהר צו פארשטעהן און צו פארגעטערען, און ווען עס טרעפט א גאנץ שווערער ענין, און מיין קאפ באגרייפט ניט די טיעפזיניגע ווערטער פון די חכמים, דאן האב איך א מיטעל. איך שטעל זיך מיט'ן פנים צו דער וואנד, און זאג מיט גרויס כונה „אהבת עולם", און, ווען איך קום צו די ווערטער „ותן בלבנו בינה להבין" פאנג איך אן צו וויינען, און בעט: „גאטעניו, גיב אין אונזער הארצען פארשטאנד צו פארשטעהן דיין תורה". נאך אזא תפלה ווערט עפעס ווי אין די אויגען ליכטיגער, און דער קאפ ווערט קלעהרער. איך פאנג אן דעם ענין פון אנפאנג, רוהיג, ניט געכאפט, פול מיט האפענונג, אז גאט וועט העלפען. עס געהט אוועק א שטונדע, און איך זעה און איך פיהל, אז איך פארשטעה שוין גוט דעם בלאט גמרא. „יגעת ומצאת תאמין", אז מען מאטערט זיך, מען הארעוועט, דערגרייכט מען, אזוי האבען אונזערע חכמים געזאגט.

אמאל טרעפט, אז מיר פארווילט זיך עטוואס אנדערס אנשטאט גמרא, דאן קוק איך אריין אין מדרש. איך האב זעהר ליעב מדרש. צווישען די אנדערע ספרים האב איך געפונען א קליין ספר, וואס מען רופט „בחינת עולם". עפעס איז אין איהם א שווערע שפראך, אבער שוועריגקייט אין לערנען שרעקט מיך ניט, און איך קוק אין איהם גאנץ אפט אריין.

43. יודא זוסעס, א גביר א חסיד.

איך לערען אין יודע זוסע'ס שטיבעל. א בית המדרש רופען זיי שטיבעל. יודע זוסע'ס איז א הויכער שעהנער מאן מיט א שווארצער קיילעכדיגער בארד, מיט שווארצע אויגען, וועלכע קוקען טיעף און ערענסט, אבער אימער מילד און גוט. ער געהט שעהן און ריין געקליידעט. מען זאגט, אז ער איז א למדן אין גמרא און פוסקים. ער זאגט זעהר גוט חסידות, רעדט גוט פויליש און אביסעל רוסיש, און איז באריהמט, אפילו צווישען קריסטען, פאר א קלוגען און ארענטליכען מענשען. ער האט נאר צוויי קינדער, א זוהן און א טאכטער, און האלט א יתומה אלס אן אייגען

קינד. ער האַלט אויף אַרענדע דעם פּריץ'ס הויף מיט'ן ברויז פון בראַנפען. ער האָט אַ גרויסע קרעטשמע מיט אַן אַכסניה, און האַנדעלט מיט וואַלד און פלאַקס. אידען האָבען פון איהם פּרנסה, איבערהויפּט אַלע פריינד זיינען פאַרזאָרגט מיט אַ שטיקעל ברויט, און קיינער באַקלאָגט זיך ניט. און פיהרענדיג אַזעלכע געשעפטען, האָט ער נאָך צייט צו זאָגען פאַר'ן עולם, אין דער פריה נאָכ'ן דאַוונען אַ פּרק משניות און בין מנחה למעריב עין יעקב אָדער חסידות.

איך האָב זעהר ליעב צו הערען זיין דאַוונען, ווען ער בלייבט אמאָל אין שטיבעל שפּעטער פון אַלעמען. איבערהויפּט פרייטאָג צו נאַכט. איך עס ביי איהם שבת. אַלע געהען שוין אוועק פון שוהל, נאָר איך און זיין בן יחיד בלייבען וואַרטען אויף איהם. ער שטעהט מיט'ן פּנים צום וואַנד, און דאַוונט אַזוי האַרציג, און מיט זיין שעהנער שטימע זינגט ער איינציגע שטיקלעך פון דאַוונען, אַז איהר פאַרגעסט די גאַנצע וועלט, און דערפיהלט עפּעס אַ שעהנערע און העכערע וועלט. און ווי שעהן איז, ווען מען קומט פון שוהל אַהיים. די זעקס גרויסע זילבערנע לייכטער מיט גרויסע סטעאַרינעווע ליכט שטעהען אויף דעם לאַנגען שעהן געדעקטען טיש. די פרוי מיט איהר עדעלען צערטליכען פּנים, וואָס דריקט אויס צניעות מיט שטאָלץ, זיצט איבער דעם צאינה וראינה. די טעכטערעל מיט דער יתומה הערען זיך צו וואָס די מוטער לייענט.

מיט אַ שעהנער מעלאָדיע פאַנגט ער אָן צו זאָגען „שלום עליכם", אַ הייליגע שטילקייט רוהט אין הויז. איך מיט'ן בן יחיד זאָגען שטילערהייט. און אָט מאַכט ער קידוש. מיר אַלע שטעהען שטיל מיט אַראָבגעלאָזענע קעפּ. ער האַלט דעם גרויסען זילבערנעם בעכער מיט וויין. ער פאַרמאַכט די אויגען, פאַרטראַכט זיך אַ מאָמענט, און איינציגע ווערטער מיט אַ זיסען נגון פאַנגען אָן צו גיסען זיך פון טיפען האַרצען, און עס פיהלט זיך די הייליגקייט פון דעם אמת'ן אידישען שבת. ביים טיש זיצט מען לאַנג. נאָך די פיש זינגט מען אזמר בשבחין, און נאָך די לאָקשען זאָגט דער זוהן אויסוועניג אַ פּרק משניות פון מסכת שבת.

44. הירשל דער צדיק.

א צווייטער, אויף וועלכען איך האָב געקוקט מיט גרויס כבוד, איז הירשל דער צדיק. אין קורעניץ דאַרף מען קענען פאַרדיענען דעם נאָמען „צדיק". דאָס איז אַ קליינינקער, מאָגערער איד, וואָס איז אימער אין איילעניש. אימער האָט ער עפּעס צו טאָן. ער איז דער קאָנטאָרטשיק ביי יודא זוסע'ס, דורך זיין האַנד געהט דורך די גאַנצע בראַנפען; ער אליין מישט און מעסט, פאַר־קויפט און פאַרשרייבט. הייגט דאַרף ער אָבהיטען אין דער פריה, ווען די זון געהט אויף, און פאַרנאַכט, ווען די זון פאַר־געהט, און דאַרף אַליין לויפען אין אַלע שוהלען אָנשטעלען די זייגערס ריכטיג, אום אידען זאָלען וויסען די ריכטיגע צייט, ווען צו דאַווגען, און פרייטאָג, ווען צו בענשען ליכט. איינמאָל אין מאָנאַט שבט זיינען אַלע נעכט געווען וואָלקענדיגע. מען האָט שוין די אויגען אויסגעקוקט, און די לבנה באַווייזט זיך ניט. עס איז שוין די לעצטע נאַכט, און אידען האָבען נאָך ניט מחדש געווען די לבנה. מען איז געזעסען שפּעט, און ניט דערוואַרט זיך, איז מען געגאַנגען שלאָפען. אין שלאָף דערהער איך אַ שטאַרקען קלאַפּ אין פענסטער. איך לויף צו, איך הער מען שרייט: „גיכער די לבנה מחדש זיין". איך גיס אָב נעגעל־וואַסער, כאַפּ אַרויף די זאַכען און לויף אַרויס אין גאַס, און זעה ווי אידען לויפען פון אַלע זייטען. הירשעל דער צדיק האָט ניט געשלאָפען, ער האָט געוואַרט, טאָמער וועט גאָט רחמנות האָבען, און גאָט האָט געהאָלפען, די לבנה האָט זיך באַוויזען. ער האָט גענומען וועקען די שכנים, און מען האָט איינע די אַנדערע געוועקט, ביז אַלע זיינען אויפגעשטאַנען. דער פראָסט ברענט, די לבנה שיינט, הונדערטער אידישע קולות צוגיסען זיך אין דער שטילקייט פון דער נאַכט, און הירשעל דער צדיק שיינט פון שמחה.

45. מיין גבירישער חבר און ווי איך דערשרעק זיך פאַר אַן אפּיקורס.

מיין איינציגער חבר, וואָס איך האָב דאָ, איז חיים זלמן, יודא זוסע'ס בן יחיד. ער איז אביסעל עלטער פון מיר, אָבער

פיעל העבער. ער איז א לאַנגער, א דינער ווי א לולב, מיט א לאַנגען בלייכען פּנים, מיט א לאַנגען נאָז מיט צוויי פּאות. ער איז עפּעס א קריינקליכער, דעריבער טרינקט ער א סך מילך און רויהע אייער. אזוי האָט איהם געהייסען א דאָקטאָר אין ווילנא, און דער דאָקטאָר האָט אָנגעזאָגט, אז ער זאָל כאַפּען א פולע פרישע לופט, דעריבער האָט יודא אליין געבעטען מיך, אז איך זאָל מיט זיין בן יחיד ארומגעהן אלע טאָג שפּאַציערען. געהען מיר ארום יעדען פאַרנאַכט, אפילו ווינטער צייט, ווען דאָס וועטער איז שעהן.

און זומער־צייט, אויסער יעדען פאַרנאַכט, פלעגען מיר פרייטאָג און שבת בייטאָג פאַרקריכען אין וואלד, צולעגען זיך אונטער א בוים, און רעדען וועגען גוטע אידען, וועגען חסידות און וועגען אלעס וואָס עס טוט זיך אין גן עדן און אין גיהנם, און יעדער איינער איז זיכער געווען, אז ער וויים וואָס עס טוט זיך אין די הימלען, דערפאַר אָבער האָבען מיר וועניג וואָס גע־וואוסט וואָס עס טוט זיך אויף דער ערד. פון קיינע צייטונגען ווייסען מיר ניט, און קיינע פרעמדע מענשען זעהט מען דאָ ניט.

האָט געטראָפען איינמאָל, א פרייטאָג פאַרנאַכט, לויפט אריין חיים זלמן, און רופט מיך צו זיי. "איך וועל דיר עפּעס ווייזען", זאָגט ער. ער פיהרט מיך אריין אין הויז, און ווייזט אין צווייטען צימער אויף א פּריץ, וועלכער עסט געפילטע פיש. „דאָס איז א איד", זאָגט חיים זלמן, „אן אדוואָקאט פון ווילנא, געקומען צו אונזער פּריץ". איך טו א קוק נאָך אמאָל. אָהן א ברעקעל פּאה, אָבגעגאָלט די באָרד, עסט אָהן א היטעל, און ער האָט גאָר ניט קיין אידישען פּנים. איך גלויב ניט חיים זלמן'ן, און פרעג זיין מוטער, און זי ענטפערט מיט א שטאַרקען זיפץ: „יע, מיין קינד, דאָס איז אויך א איד".

אין אבענד האָט מיך יודא געבעטען, אז איך זאָל נעכטיגען מיט דעם גאַסט. איהם איז אליין אומעטיג צו שלאָפען. דער גאַסט האָט מיך פריינדליך אויפגענומען, ער רעדט שעהן אידיש. ער פרעגט, וועלכע גמרא איך לערען, און דערמאָהנט איניגע ענינים פון דער גמרא. ער דערצעהלט מיר, אז ער איז אויך געוועזן אַן אָרימער ישיבה בחור, נאָר גוטע מענשען האָבען איהם

ארויפגעפיהרט אויפ'ן וועג, און געהאָלפען איהם שטודירען ביז ער איז געוואָרען אן אדוואָקאט. ער רעדט און איך טראכט: „אז אך און וועה איז צו דעם וועג, וואָס זיי האָבען דיך ארויפגע־פיהרט". נאכהער טוט ער מיר א זאָג: „פאָהר מיט מיר קיין ווילנא, דאָרט וועלען מיר דיך מאכען פאר א מענשען". — „א שעהן תכלית וועט איהר דאָרט פון מיר מאכען", טראכט איך מיר, און דערוויייל דערזעה איך, אז ער האָט זיך שוין אויסגעטאָן, און דער חברה מאן האָט קיין ארבע כנפות אויך ניט. א שוידער האָט מיך אָנגעכאפּט. איך האָב מורא צו נעכטיגען מיט איהם. איך בין ארויס פון צימער, און ניט אומגעקעהרט זיך.

אזוי איז זיך אין קורעניץ די צייט געגאנגען. איך בין גאנץ צופריעדען פון דעם לעבען, און ווען זיך פארבייינק זיך, געה איך זיך דורך אהיים, זעה זיך מיט די היימישע, און געה צוריק לערנען.